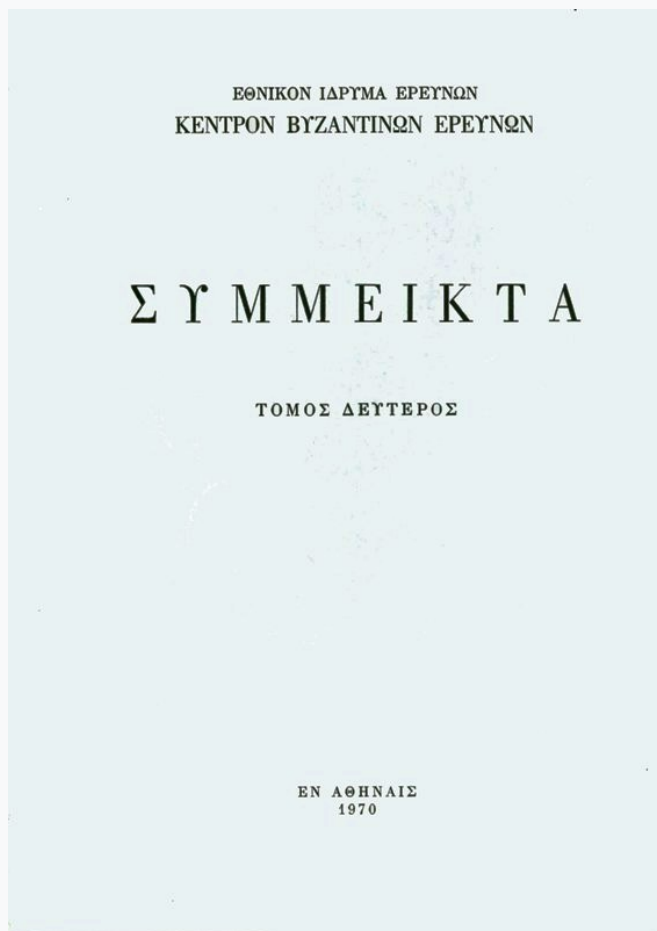

Byzantina Symmeikta

Vol 2 (1970)

SYMMEIKTA 2

Οι ὄροι «Ἄλβανοὶ» καὶ «Ἀρβανῖται» καὶ ἡ πρώτη μνεία τοῦ ὁμωνύμου λαοῦ τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος

Ἔρα Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ

doi: [10.12681/byzsym.650](https://doi.org/10.12681/byzsym.650)

Copyright © 2014, Ἔρα Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΒΡΑΝΟΥΣΗ Ἐ. Λ. (1970). Οἱ ὄροι «Ἄλβανοὶ» καὶ «Ἀρβανῖται» καὶ ἡ πρώτη μνεία τοῦ ὁμωνύμου λαοῦ τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος. *Byzantina Symmeikta*, 2, 207-254. <https://doi.org/10.12681/byzsym.650>

ΟΙ ΟΡΟΙ «ΑΛΒΑΝΟΙ» ΚΑΙ «ΑΡΒΑΝΙΤΑΙ»
ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΜΝΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΩΝΥΜΟΥ ΛΑΟΥ ΤΗΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ
ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΗΓΑΣ ΤΟΥ ΙΑ' ΑΙΩΝΟΣ *

Ὡς πρῶται ἀσφαλεῖς μνεῖαι τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος τῶν Ἀλβανῶν καὶ τοῦ Βαλκανικοῦ τούτου λαοῦ ὡς ἰδίας ἐθνότητος θεωροῦνται, κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε παραδεδεγμένα¹, δύο χωρία τοῦ Βυζαντινοῦ συγγραφέως Μιχαὴλ τοῦ Ἀτταλειάτου, εἰς τὰ ὅποια μνημονεύονται ἱστορικὰ γεγονότα συμβάντα περὶ τὸ ἔτος 1040. Ἡ ἐπανεξέτασις τοῦ ὅλου θέματος ὀδηγεῖ εἰς ἄλλα συμπεράσματα.

Ἡ μέχρι τοῦδε ἔρευνα ἔχει ἐπισημάνει καὶ ἔχει συσχετίσει τρία χωρία τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἀτταλειάτου.

* Τὰ κύρια σημεῖα τῆς παρουσίας μελέτης ἀπετέλεσαν τὸ περιεχόμενον ἀνακοινώσεώς μου γενομένης εἰς τὸ Β' Διεθνὲς Συνέδριον Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης (συνελθὸν εἰς Ἀθήνας τὸν Μάιον τοῦ 1970) καὶ δημοσιευομένης εἰς τὰ ὑπὸ ἐκτύπωσιν Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου: *Les termes Ἀλβανοὶ et Ἀρβανῖται et la première mention des Albanais dans les sources du XIe siècle.*

1. Ἀρκοῦμαι ἐνταῦθα νὰ ἀναγράψω τὰ κυριώτερα καὶ τὰ πλέον πρόσφατα δημοσιεύματα, εἰς τὰ ὅποια γίνεται λόγος περὶ τῆς μνείας τῶν Ἀλβανῶν παρ' Ἀτταλειάτη: Π. Φουρίκη, *Πόθεν τὸ ἐθνικὸν Ἀρβανίτης*, Ἀθηνᾶ 43 (1931), σελ. 3 - 37. — G. Stadtmüller, *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte*², Wiesbaden 1966, σελ. 162 - 164. — *Burime të zgjedhura për Historinë e Shqipërisë* [= Συλλογὴ πηγῶν διὰ τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἀλβανίας], τόμ. Β', Τίρανα 1962, σελ. 11 καὶ σελ. 32, ἀρ. 10. — S. Islami καὶ K. Frashëri, *Historia e Shqipërisë*, τόμ. Α', Τίρανα 1959, σελ. 175 - 176. — K. Frashëri, *Histoire d'Albanie*, Τίρανα 1964, σελ. 44. — A. Ducellier, *L'Arbanon et les Albanais au XIe siècle*, Travaux et Mémoires 3 (1968), σελ. 353 - 368 (ἰδίᾳ σελ. 356 - 358). — Γράφοντες ἀνωτέρω ὅτι αἱ πρῶται ἀσφαλεῖς μνεῖαι τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος τῶν Ἀλβανῶν καὶ τοῦ βαλκανικοῦ τούτου λαοῦ ἀνάγονται εἰς τὸν ΙΑ' αἰῶνα, δὲν λαμβάνομεν ὑπ' ὄψιν, βεβαίως, τὸ ἀσάφες καὶ ἀμφισβητούμενον χωρίον τοῦ Πτολεμαίου, περὶ οὗ βλ. κατωτέρω, σελ. 234, σημ. 3. Ἀφ' ἑτέρου, ὡς πρὸς τὸ ἐπίθετον *Albanensis*, δι' οὗ συνοδεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Α' (τοῦ Ε' αἰ.) εἰς τὰς ἀναγραφὰς τοῦ *Liber Pontificalis*, πιστεύομεν ὅτι τοῦτο συνδέεται προφανῶς πρὸς τὴν ἐν Ἰταλίᾳ περιοχὴν Albanum (ἰταλιστὶ Albano) καὶ εἶναι ἄσχετον πρὸς τοὺς Ἀλβανούς τῆς Βαλκανικῆς· βλ. Γ. Κονιδάκη, *Περὶ τὴν πρώτην μνεῖαν τῶν Ἀλβανῶν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς πηγαῖς κτλ.*, ΕΕΒΣ 23 (1953), σελ. 395 - 444· πρβλ. Ducellier, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 353.

Α'—Εἰς τὸ πρῶτον χωρίον ὁ συγγραφεὺς, ὁ ὁποῖος ἔγραφε περὶ τὸ 1079 - 1080¹, ἀνατρέχων εἰς γεγονότα τῆς βασιλείας Μιχαὴλ Δ' τοῦ Παφλαγόνος (1034 - 1041), συνοψίζει ὅσα εἶχον συμβῆ τότε εἰς Κάτω Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν, ὅπου, ὡς γράφει, οἱ Ἀγαρηνοὶ [= Ἀραβες] κατεπολεμήθησαν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν· ἀλλά, προσθέτει, αἱ ἐπιτυχίαι τῶν Βυζαντινῶν ἐξεμηδενίσθησαν, ὅτε, κατόπιν διαβολῶν, ἀνεκλήθη ἐκεῖθεν ὁ Γεώργιος Μανιάκης, ὁ πρωτεργάτης τοῦ κατὰ τῶν Ἀγαρηνῶν ἀγῶνος. Οὕτως ἀπωλέσθη διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἡ Σικελία, ἐπηκολούθησαν δὲ καὶ ἄλλα δεινὰ ἐκ τῆς κακῆς συμπεριφορᾶς τῶν Βυζαντινῶν ἰθυόντων:

...σὺν αὐτῇ [= τῇ Σικελίᾳ] καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατεύματος ἀπολώλει Ῥωμαίους. Οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ οἱ ποτὲ σύμμαχοι καὶ τῆς ἰσοπολιτείας ἡμῖν συμμετέχοντες, ὡς καὶ αὐτῆς τῆς θρησκείας, Ἀλβανοὶ καὶ Ἀταίνοι, ὅσοι μετὰ τὴν ἐσπερίαν Ῥώμην τοῖς Ἰταλικοῖς πλησιάζουσι μέρεσι, πολέμοι παραλογώτατοι ἐχρημάτισαν ἐμπεπαρωνηκότος εἰς τὸν ἄρχοντα τούτων τοῦ τότε τὴν στρατηγίαν ἰθύνοντος Μιχαὴλ δονκός τοῦ Δοκειανοῦ².

1. Ὡς γνωστόν, ὁ Ἀτταλειάτης εἰς τὸ ἔργον του (ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1034 - 1079) προτάσσει (σελ. 3 - 6, ἔκδ. Βόννης) ἀφιερωτικὴν προσφώνησιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρον Γ' τὸν Βοτανειάτην (1079 - 1081). — Περὶ τοῦ συγγραφέως βλ. K. K r u m b a c h e r, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*², Μόναχον 1897, σελ. 269 - 271, § 119. — M. C o l o n n a, *Gli storici bizantini dal IV secolo al XV secolo*, Νεάπολις 1956, σελ. 84 - 85. — Gy. M o r a v c s i k, *Byzantinoturcica*², Βερολῖνον 1958, τόμ. Α', σελ. 427 - 429 (πρβλ. A. K a ž d a n, ἐν *Viz.Vrem.* 16, 1959, σελ. 271 κέ.). — Ἐκ τῆς μετὰ ταῦτα βιβλιογραφίας προσθετέα: A. P e r t u s i, *Per la critica del testo della «Storia» di Michele Attaliate*, ἐν *Jahrbuch der Österreich. Byz. Gesellschaft* 7 (1958), σελ. 59 - 73. — V. T ě p k o v a - Z a i m o n a, ἐν *Fontes Graeci Historiae Bulgaricae*, τόμ. VI (= *Fontes Historiae Bulgaricae*, XI), Σόφια 1964, σελ. 159. — B. R a d o j ě i ć, ἐν *Fontes Byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes*, τόμ. Γ', Βελιγράδιον 1966, σελ. 227 - 233. — E. T σ ο λ ά κ η, *Χρονολογικὰ προβλήματα στοῖς ἱστορικὸ ἔργο τοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτη*, Ἑλληνικά 20 (1967), σελ. 413 - 419. — E. T σ ο λ ά κ η, Ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης ὡς κριτικὸς τῶν ἐπιχειρήσεων τῆς τακτικῆς τοῦ πολέμου, Βυζαντινὰ 1 (1969), σελ. 187 - 204.

2. Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης, ἔκδ. Βόννης, σελ. 98-15. Τὸ παρατεθὲν χωρίον ἀποτελεῖ τὰς τελευταίας φράσεις τῆς σχετικῆς παραγράφου· ἡ συνέχεια τοῦ κειμένου ἀναφέρεται εἰς ἄλλα γεγονότα. — Ἡ ἐκστρατεία καὶ ἡ δρᾶσις τοῦ Γεωργίου Μανιάκη εἰς Κάτω Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν εἶχεν ἀρχίσει κατὰ τὸ ἔτος 1038 καὶ διήρκεσε μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους 1040, καθ' ὃ οὗτος ἀνεκλήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν· βλ. J. G a y, *L'Italie méridionale et l'Empire byzantin*, τόμ. Β', Παρίσιοι 1904, σελ. 451 - 452. — Ὁ Μιχαὴλ Δοκειανὸς τίθεται ἐπὶ κεφαλῆς τῆς στρατηγίας ἢ τοῦ κατεπανάτου τῆς Ἰταλίας τὸν Νοέμβριον τοῦ 1040, κατέχει δὲ τὴν θέσιν ταύτην μέχρι καὶ τοῦ θέρους τοῦ 1041. Τοῦτον διαδέχεται ἢ ἀναπληροῖ ἐπὶ τινὰς μῆνας ὁ Βοιωτὸς Εὐαγύστου (= Ἐξακουστός ἢ Ἐξάκουστος· πρβλ. Ἐ. Βρανούση ἐν Ἀθηνᾶ 65, 1961, σελ. 329) καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1042 ὁ Γεώργιος Μανιάκης ὡς μάγιστρος καὶ κατεπάνω Ἰταλίας. Βλ. G a y, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 455, 458, 460· A. P e r t u s i, *Contributi alla sto-*

Β'—'Ολίγον κατωτέρω, ὁ Ἀτταλειάτης ἱστορεῖ ὅτι, εὐθύς ὡς ἀνήλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος (1042 - 1055), ὁ Γεώργιος Μανιάκης (τὸν ὁποῖον εἶχεν ἤδη ἀπολύσει ἐκ τοῦ δεσποτηρίου καὶ διορίσει μάγιστρον καὶ κατεπάνω Ἰταλίας ὁ ἐπ' ὀλίγον βασιλεύσας Μιχαὴλ Ε' ὁ Καλαφάτης) ἐστασίασεν ἐν Ἰταλίᾳ: . . . ἐκ τῆς Ἰταλικῆς ἀρχῆς ἐπαναστάς μετὰ τῶν ἐκεῖσε συνόντων στρατιωτῶν Ῥωμ α ἰ ω ν καὶ Ἀ λ β α ν ῶ ν . . .¹.

Γ'— Περὶ τὸ τέλος τῆς Ἱστορίας του, ὅπου ἀφηγεῖται ἐν ἐκτάσει σύγχρονα τοῦ γεγονότα, καὶ δὴ τὴν ἀνάρρησιν καὶ ἐδραίωσιν Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου (1079), εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ἀφιεροῖ τὴν «δέλτον» του², ὁ Ἀτταλειάτης, ἐξιστορῶν τὰ τῆς ἀνταρσίας τοῦ δονκός τοῦ Δυρραχίου καὶ πρωτοπροέδρου Νικηφόρου τοῦ Βασιλάκη (κατὰ τὰ τέλη 1078 ἢ τὰς ἀρχὰς 1079)³, γράφει ὅτι οὗτος στρατιὰν ἐκ πασῶν τῶν ἐπικειμένων ἐκεῖσε χωρῶν συνέλεγετο καὶ Φράγκους μεταπεμφόμενος ἐξ Ἰταλίας· προσθέτει δὲ ὅτι τὸ στρατεύμα τοῦ Βασιλάκη, ὁ ὁποῖος ἐβάδιζε κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης, ἦτο πολυάριθμον καὶ ἀξιόμαχον: . . . εἶχε γὰρ καὶ Ῥωμαίων πολλῶν στρατιωτικόν, Βουλγάρων τε καὶ Ἀ ρ β α ν ῖ τ ῶ ν, καὶ οἰκείους ὑπασπιστάς οὐκ ὀλίγους . . .⁴.

Ἐπισημαίνομεν ὅτι εἰς μὲν τὰ δύο πρῶτα χωρία ὁ Ἀτταλειάτης χρησιμοποιεῖ τὸν τύπον Ἀ λ β α ν ο ἰ, εἰς δὲ τὸ τρίτον τὸν τύπον Ἀ ρ β α ν ῖ τ α ἰ. Τὴν διαπίστωσιν ταύτην οὐδεὶς τῶν μέχρι τοῦδε ἐρευνητῶν ἐθεώρησεν ἀξίαν προσοχῆς. Ἀντιθέτως, πάντες παρέκαμψαν ταύτην ἀβασανίστως, θεωροῦντες αὐτονόητον ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης χρησιμοποιεῖ ἀδιακρίτως ὅτε μὲν τὸν ἓνα τύπον, ὅτε δὲ τὸν ἄλλον. Θὰ ἀποδειχθῇ, διὰ μίαν εἰσέτι φοράν, ὅτι εἰς τὰ

ria dei temi Bizantini dell'Italia meridionale, Atti del 3° Congresso Intern. di Studi sull'Alto Medioevo (1956), Spoleto 1958, σελ. 515 (= ἀνατ. 21). Vera von Falkenhause n, *Untersuchungen über die byzantinische Herrschaft in Süditalien vom 9. bis ins 11. Jahrhundert*, Wiesbaden 1967, σελ. 89 - 92, ἀρ. 46 - 48.

1. Ἀ τ τ α λ ε ἰ ἄ τ η ς, σελ. 1817-23. — Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 208, σημ. 2.

2. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 208, σημ. 1.

3. Α ἰ κ α τ ε ρ ῖ ν η ς Χ ρ ἰ σ τ ο φ ἰ λ ο π ο ὐ λ ο υ, Ἐκλογή, ἀναγόμεναι καὶ στίφεις τοῦ Βυζαντινοῦ Αυτοκράτορος (Πραγματεῖαι Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ΚΘ'/2), Ἀθῆναι 1956, σελ. 123.

4. Ἀ τ τ α λ ε ἰ ἄ τ η ς, σελ. 297²⁰⁻²². — Ἔξοι ἐρευνηταί, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὸ τρίτον τοῦτο χωρίον τοῦ Ἀτταλειάτου, ὅπου μνημονεύεται ὁ δούξ τοῦ Δυρραχίου Νικηφόρος ὁ Βασιλάκης, καὶ συγχέοντες τὰ τρία χωρία τοῦ Ἀτταλειάτου (ἀναφερόμενα, ὡς εἶδομεν, εἰς τρία διάφορα πρόσωπα καὶ εἰς γεγονότα ἀπέχοντα χρονικῶς), γράφουν ἀνακριβῶς ὅτι ἐν ἔτει 1043 ἐπανεστάτησεν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ἀλβανῶν ὁ δούξ τοῦ Δυρραχίου Γεώργιος ὁ Μανιάκης: En 1043, le Duc de Dürres, George Maniakès, s'étant concilié la population locale par des promesses, se leva contre Byzance. . . (F r a s h ë r i, *Histoire d'Albanie*, σελ. 44· πρβλ. *Historia e Shqipërisë*, τόμ. Α', σελ. 176, *Burimë*, σελ. 11).

κείμενα τῶν πηγῶν οὐδὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ τυχαῖον ἢ αὐτονόητον, ἰδίᾳ ὅταν οἱ γράφοντες χρησιμοποιοῦν εἰδικὴν ὀρολογίαὶν ἢ αἱ λέξεις των ἔχουν τὴν σημασιολογικὴν ἀπόχρωσιν τῆς ἐποχῆς.

Α'

Τὸ πρῶτον χωρίον τοῦ Ἀτταλειάτου χρήζει ἰδιαίτερας προσοχῆς καὶ εὐρύτερου σχολιασμοῦ, διὰ νὰ γίνῃ ἐπακριβῶς κατανοητόν. Εἰς τὰς ὀλίγας αὐτὰς γραμμὰς ὁ συγγραφεὺς ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπαινίσσεται γεγονότα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν ἐκτενέστερον ἐκτεθειμένα εἰς ἄλλας συγχρόνους πηγὰς, ἀφ' ἑτέρου δὲ συμπυκνώνει ἐννοίας καὶ ὄρους, τῶν ὁποίων ἡ στενὴ καὶ κατὰ λέξιν μετάφρασις εἶναι ἀνεπαρκής. Πράγματι, αἱ ὑπάρχουσαι μεταφράσεις, τὰς ὁποίας πρωτίστως (ἂν μὴ ἀποκλειστικῶς) χρησιμοποιοῦν οἱ ξένοι ἐρευνηταί, οὐδόλως εἶναι ἀψογοί, παρέσυραν δὲ καὶ εἰς περαιτέρω παρανοήσεις τοὺς ἀδυνατοῦντας ἢ ἀπαξιοῦντας νὰ προστρέξουν εἰς τὸ πρωτότυπον.

Ἡ λατινικὴ μετάφρασις τοῦ N. Rosenstein¹, ἡ ὁποία συνοδεύει τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ Ἀτταλειάτου εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Βόννης (σελ. 9), ἔχει ὡς ἐξῆς: . . . *cum ipsa insula etiam maxima pars exercitus evanuit Graecis. Verumenimvero etiam priores socii aequales nobis civitatis participes ut etiam eiusdem deorum cultus*², *Alban i et Latin i, quicumque post occidentalem Romam Italicis regionibus adhaerent, hostes maxime inexpectati exstiterunt, postquam per ebrietatem elusit ducem*³ *eorum, qui tum imperium gessit*⁴ *Michael ducas*⁵ *Doceianus.*

Ἴδου καὶ ἡ γαλλικὴ μετάφρασις τοῦ H. Grégoire: . . . *la politique lâche et honteuse des stratèges qui lui succedèrent [= à Maniakès] firent perdre aux Romains*⁶ *la grande île, avec la majeure partie de l'armée. Pis*

1. Βλ. τὰ προλεγόμενα τοῦ I m m. B e k k e r εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἀτταλειάτου, σελ. XI - XII, καὶ πρβλ. P e r t u s i, *Per la critica del testo* . . ., σελ. 59, σημ. 1.

2. Ὁ Ἀτταλειάτης ὁμιλεῖ περὶ τῆς αὐτῆς θρησκείας· ἐπομένως eiusdem religionis, οὐχὶ deorum cultus. Ἡ ἀνακριβὴς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο λατινικὴ μετάφρασις (ἡ ὁποία, πρὸς τοῖς ἄλλοις, μᾶς μεταφέρει εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους τῆς πολυθείας) συνετέλεσεν ἴσως καὶ εἰς οὐσιωδέστερας παρερμηνείας· βλ. κατωτέρω, σελ. 215, σημ. 1.

3. Εἰς κείμενον Βυζαντινοῦ συγγραφέως ἔπρεπε νὰ ἀποφευχθῇ ἡ ἀπόδοσις τῆς λέξεως ἄρχων διὰ τῆς λέξεως dux, ἐφ' ὅσον καὶ παρὰ Βυζαντινοῖς ἦτο ἐν χρήσει ἡ λ. δούξ.

4. Ἡ φράσις qui tum imperium gessit ἀφήνει εὐρέα περιθώρια εἰς παρανοήσεις, ἐνῶ ὁ Ἀτταλειάτης ὁμιλεῖ περὶ τοῦ τότε τὴν στρατηγίαν (= τὴν στρατηγίδα = τὸ κατεπανάτον τῆς Ἰταλίας) ἰθύνοντος.

5. Ὁ Ἀτταλειάτης ὁμιλεῖ περὶ Μιχαὴλ δουκός καὶ οὐχὶ περὶ Μιχαὴλ Δούκα· ἐπομένως Michael dux, οὐχὶ ducas. Εἰς τὸ αὐτὸ σφάλμα ὑπέπεσε καὶ ὁ S t o j k o v, περὶ οὗ βλ. κατωτέρω, σελ. 248 κέ.

6. Ἀμφίβολον εἶναι ἂν οἱ Ρωμαῖοι τῶν Βυζαντινῶν κειμένων πρέπει πάντοτε νὰ

*encore: nos ex-alliés, ceux qui, hier encore, étaient citoyens de notre empire, et dont la religion était la nôtre, les Albans et les Latins qui, du côté de la Rome occidentale, sont voisins de l'Italie, devinrent nos ennemis, de la manière la plus paradoxale, le duc Michel Dokeianos, qui occupait alors les fonctions du stratège, ayant outragé le chef de ces troupes auxiliaires*¹.

Ὡς πρὸς τὸ κύριον θέμα τῆς παρουσίας μελέτης, παρατηροῦμεν ὅτι οἱ Ἄλβανοὶ τοῦ Ἀτταλειάτου εἰς μὲν τὴν λατινικὴν μετάφρασιν ἀποδίδονται (ὀρθότατα, καθ' ἡμᾶς) διὰ τοῦ *Albani* (καὶ οὐχὶ *Albanenses*)², εἰς δὲ τὴν γαλλικὴν διὰ τοῦ *Albanais*, ὡς ἐάν ἦτο αὐτονόητον ἢ ἀποδεδειγμένον ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης ἐννοεῖ ἐνταῦθα τοὺς ὁμωνύμους πληθυσμούς τῆς Βαλκανικῆς. Προεκτείνων δὲ τὴν αὐθαίρετον ἐρμηνείαν τοῦ ὁ Grégoire εἰσάγει εἰς τὸ κείμενον στοιχεῖα τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν εἰς τὸ ἐλληνικὸν πρωτότυπον: Ὁ Ἀτταλειάτης ὁμιλεῖ περὶ *συμμάχων* (λαῶν, ὡς θὰ δειχθῇ κατωτέρω) καὶ μνημονεύει τὸν *ἄρχοντα τούτων*, χωρὶς περαιτέρω προσδιορισμούς (ὁ Σκυλίτσης, ἀναφερόμενος εἰς τὰ αὐτὰ πρόσωπα καὶ πράγματα, γράφει, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὸν *ἡγεμόνα τούτων*). Ὁ Grégoire ἀποδίδει ὀρθῶς τὴν λέξιν *σύμμαχοι* διὰ τοῦ *alliés* (ἐνῶ ἄλλοι εὗρον ἐξυπηρετικώτερον τῆς αὐθαιρέτου ἐρμηνείας τῶν τὸ *combattants* = συμπολεμισταί³), εἰς τὸ τέλος τῆς φράσεως ὅμως μετέβαλε τοὺς *συμμάχους* (λαοὺς) εἰς ἐπικουρικὰ στρατιωτικὰ σώματα (*troupes auxiliaires*) τοῦ Βυζαντινοῦ στρατεύματος. Ἡ φράσις τὸν *ἄρχοντα τούτων* (= τῶν συμμάχων), ἀντὶ τῆς μεταφρασθῆναι *leur chef* ἀπλῶς (ἢ *leur gouverneur*), μεταφράζεται καὶ συμπληροῦται αὐθαιρέτως: *le chef de ces troupes auxiliaires*. Οὕτω, μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς λέξεως Ἄλβανοὶ διὰ τοῦ *Albanais*, παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης οὐδὲν ἄλλο ὑπονοεῖ ἢ ἡδύνατο νὰ ὑπονοῇ ἐνταῦθα, εἰμὴ στρατιώτας ἢ μισθοφόρους στρατολογηθέντας μεταξὺ τῶν ὁμωνύμων πληθυσμῶν τῆς Βαλκανικῆς, ἀποτελοῦντας ἴδιον σῶμα ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ Βυζαντινοῦ στρατεύματος καὶ ὀδηγηθέντας εἰς Ἰταλίαν ἐκ τῆς Βαλκανικῆς. Πάντα ταῦτα ὅμως, καὶ ὀρθὰ ἐάν ἦσαν, ἀποτελοῦν εἰκασίας,

ἀποδίδονται διὰ τοῦ λατινικοῦ *Romani* καὶ τοῦ γαλλικοῦ *Romains*. Εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ Ἀτταλειάτου οἱ *Rωμαῖοι* ἀποδίδονται, ὡς εἶδομεν, διὰ τοῦ *Graeci*, οὕτω δὲ ἀποφεύγονται αἱ συγχύσεις.

1. Michel Attaliatès, *Histoire*, γαλλικὴ μετάφρασις ὑπὸ H. Grégoire, ἐν Byzantion 28 (1958), σελ. 328.

2. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τῆς ἐκδόσεως Βόννης οἱ Ἄλβανοὶ τῶν δύο πρώτων χωρίων τοῦ Ἀτταλειάτου ἀποδίδονται διὰ τοῦ *Albani*, οἱ δὲ Ἀρβανῖται τοῦ τρίτου χωρίου διὰ τοῦ *Albanitae* (sic). Εἰς δὲ τὸ εὐρετήριον τῆς ἐκδόσεως (σελ. 328: Index historicus) ἀναγράφονται κεχωρισμένως (χωρὶς καὶ νὰ συσχετίζονται δι' ἀλληλοπαραπομπῶν τὰ δύο λήμματα) οἱ *Albani* τῶν δύο πρώτων χωρίων καὶ οἱ *Arbanitae* (sic) τοῦ τρίτου. Ἄλλ' εἰς ταῦτα οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἐπέστησε τὴν προσοχὴν του.

3. Duce'llier, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 357.

τάς όποιας ό μεταφραστής δέν έδικαιούτο νά άποδώσῃ εἰς τόν Ἀτταλειάτην.

Δεδομένου ότι ἡ γαλλική αὐτή μετάφρασις, όφειλομένη εἰς διαπρεπή βυζαντινολόγον, θεωρεῖται ώς αὐθεντική έρμηνεία τοῦ σημαντικοῦ τούτου χωρίου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἀτταλειάτου, οἱ δέ πραγματευόμενοι τά σχετικά ζητήματα άδυνατοῦν ἢ άπαξιούν νά προστρέξουν εἰς τό έλληνικόν πρωτότυπον, δέν εἶναι άσκοπος καί ό περαιτέρω έλεγχος αὐτῆς.

Εἰς τό αὐτό χωρίον τοῦ Ἀτταλειάτου ό Grégoire προτείνει όπως ἡ φράσις *μετὰ τήν έσπερίαν Ῥώμην διορθωθῆ κατὰ τήν έ. Ῥ. Ἀλλ'* εἶναι φανερόν ότι ό διαπρεπής βυζαντινολόγος οὐδόλως συνέλαβε τό νόημα τῆς φράσεως τοῦ Ἀτταλειάτου. Ἄλλωστε, παρὰ τήν προτεινομένην διόρθωσιν, ἡ δυσνόητος φράσις τοῦ Ἀτταλειάτου κατέστη εἰς τήν γαλλικήν μετάφρασιν άκατανόητος: «...qui, du côté de la Rome occidentale, sont voisins de l'Italie». Οὐδείς βεβαίως δύναται νά έννοήσῃ ποῦ κατοικοῦν «οἱ πρὸς τό μέρος τῆς Ῥώμης γείτονες τῆς Ἱταλίας»! Ἀλλ' ό Ἀτταλειάτης δέν γράφει ότι *sont voisins de l'Italie*· γράφει ότι οὗτοι πλησιάζουσι (= γειτνιαζουσι) *τοῖς Ἱταλικοῖς μέρεσι* (= *regionibus italicis*, κατὰ τήν λατινικήν μετάφρασιν). Θά άποδειχθῆ δέ ότι οὐχί άνευ λόγου έχρησιμοποιήθη ὑπό τοῦ συγγραφέως ένταῦθα ό όρος *Ἱταλικά μέρη*.

Πράγματι, οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, άκολουθοῦντες τοὺς άρχαίους, χρησιμοποιοῦν τόν γεωγραφικόν όρον *Ἱταλία* πρὸς δήλωσιν τῆς χερσονήσου τῶν Ἀπεννίνων άπό τῶν Ἄλπεων μέχρι τῆς Σικελίας· συχνάκις όμως ἡ έκτασις τήν όποίαν καλύπτει τό όνομα *Ἱταλία*, ώς γεωγραφικός ἢ διοικητικός όρος, ποικίλλει. Οὕτω π.χ. ό Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος γράφει ότι καί ἡ Δαλματία «τῆς Ἱταλίας έστὶ χώρα»¹, άλλαχοῦ δέ σημειοῦ: «Ἰσπανίαι δύο τῆς Ἱταλίας έπαρχίαι»², ένῶ παραλλήλως άλλα όρια έχει ὑπ' όψιν όταν μνημονεύῃ τό «ρήγατον τῆς Ἱταλίας»³. Ὀλίγα όμως έτη βραδύτερον, όταν πλέον έχει συσταθῆ τό Βυζαντινόν *κατεπανάτον τῆς Ἱταλίας* (969 - 1071), ό όρος *Ἱταλία* δηλοῦ δια τούς Βυζαντινοὺς συγκεκριμένην καί περιορισμένην διοικητικήν περιφέρειαν. Ὁ όρος *Ἱταλία* δέν έκάλυπτε πλέον όλόκληρον τήν Ἱταλικήν χερσόνησον, άλλ' οὐδὲ καν όλόκληρον τήν ὑπό τῶν Βυζαντινῶν κατεχομένην Κάτω Ἱταλίαν⁴. Πράγματι, τό μνημονευόμενον εἰς τινὰς τῶν πηγῶν θέμα *Ἱταλίας* συμπίπτει συνήθως πρὸς τό θέμα *Λαγουβαρδίας*⁵, διακρινόμενον οὐχί μόνον άπό τό θέμα *Σικελίας*, άλλα καί άπό τό

1. *Περὶ θεμάτων*, 9₃₅ (έκδ. Pertusi, σελ. 94).

2. *Πρὸς τόν ἴδιον υἱόν Ῥωμανόν*, 24₃ (έκδ. Moravcsik, σελ. 102).

3. *Αὐτόθι*, 28₄₁ (έκδ. Moravcsik, σελ. 120· πρβλ. 26₂ καί 26₆₆).

4. Pertusi, *Contributi*, σελ. 512 - 517 (= ανατύπου 18 - 23). — Falkenhause n, *Untersuchungen*, σελ. 45 κέ. καί 167 - 187.

5. L.-R. Ménager, *Les actes latins de S. Maria di Messina*, Πατέρμον 1963, σελ. 30. — Falkenhause n, *Untersuchungen*, σελ. 49. — Περὶ τοῦ χρόνου

θέμα Καλαβρίας και τὸ θέμα Λουκανίας¹. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἀκόμη και εἰς ἀφηγηματικὰς ἱστορικὰς πηγὰς, ἀγιολογικὰ και ἄλλα κείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν τηρεῖται πάντοτε ἡ ἀκριβὴς διοικητικὴ ὀρολογία τῆς ἐποχῆς, γίνεται ἀντιδιαστολή, οὐχὶ μόνον μεταξὺ Ἰταλίας και Σικελίας, ἀλλὰ και μεταξὺ Ἰταλίας και Καλαβρίας². Σύγχρονος τοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, ἱστορῶν τὴν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον (976-1078), ὅταν ὀμιλῇ περὶ τῆς ἀποστολῆς και τῆς δράσεως τοῦ Μανιάκη εἰς Ἰταλίαν, σπεύδει νὰ διευκρινήσῃ: λέγω δὲ νῦν Ἰταλίαν οὐ τὴν ἀκτὴν ξύμπασαν, ἀλλὰ μόνον δὴ τὸ πρὸς ἡμᾶς τμήμα, τὸ κοινὸν ἰδιωσάμενον ὄνομα³.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης, ἐπιθυμῶν νὰ ἀκριβολογήσῃ, ἀπέφυγε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν ὄρον Ἰταλία, προτιμήσας νὰ προσδιορίσῃ τὴν περιοχὴν, τὴν ὁποῖαν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς Ἰστορίας του ὕπονοεῖ, διὰ τῶν λέξεων Ἰταλικὰ μέρη. Διὰ τῶν λέξεων τούτων νοοῦνται προφανῶς τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν κατεχόμενα ἰταλικὰ ἐδάφη. Νομίζω ὅμως ὅτι και εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὁ Ἀτταλειάτης δὲν χρησιμοποιεῖ περιφραστικὴν διατύπωσιν ἰδικῆς του ἐπινοήσεως, ἀλλὰ ἀντλεῖ τὸ λεκτικόν του ἀπὸ τὴν διοικητικὴν και στρατιωτικὴν ὀρολογίαν τῆς ἐποχῆς. Ὑπενθυμίζω ὅτι ἡ λέξις μέρος (τὸ), και κατὰ πληθυντικὸν τὰ μέρη, εἶναι παρὰ Βυζαντινοῖς και ὄροι μὲ εἰδικὸν περιεχόμενον. Οὕτω π.χ. ὑπάρχει, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὁ εἰδικὸς ὄρος μέρος ἢ μέρη πρὸς δῆλωσιν συγκεκριμένης στρατιωτικῆς μονάδος, τῆς ἄλλως λεγομένης τούρμας (τῆς ὁποῖας ὁ διοικητὴς ὀνομάζεται μεράρχης ἢ τουρμαρχης)⁴. Ὑπάρχουν ὅμως ἐπίσης — σχετικοὶ ἢ ἄσχετοι πρὸς τὴν ἀνωτέρω εἰδικὴν σημασίαν τῆς λ. μέρος — και οἱ ὄροι κατωτικὰ μέρη και ἀνατολικὰ μέρη. Ἔχει ἐπισημανθῆ ὅτι ὑπὸ τὸν ὄρον κατωτικὰ μέρη νοοῦνται δύο θέματα, τὸ θέμα Ἑλλάδος και τὸ θέμα Πελοποννήσου⁵. Εἶναι προφανὲς ὅτι

τῆς ἰδρύσεως τοῦ θέματος Λογγοβαρδίας (μεταξὺ 886 και 891) βλ. N. Oikonomidès, *Constantin VII Porphyrogénète et les thèmes de Céphalonie et de Longobardie*, REB 23 (1965), σελ. 118 - 123.

1. Falkenhause n, *Untersuchungen*, σελ. 63 - 73. — Παραστατικὸν χάρτην τῶν Βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας (Λογγοβαρδίας, Λουκανίας, Καλαβρίας κλπ.) και νέα στοιχεῖα περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως αὐτῶν παρέχει ὁ A. Guillo u, *La Lucanie byzantine; étude de géographie historique*, Byzantion 35 (1965), σελ. 119 - 149.

2. Falkenhause n, *Untersuchungen*, σελ. 47, σημ. 357, σελ. 83 (ἀρ. 31). — Pertusi, *Contributi*, σελ. 510 (= ἀνατύπ. 16).

3. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, *Χρονογραφία*, βιβλ. Γ', κεφ. 78 (ἔκδ. Renault, τόμ. Β', σελ. 24-6). Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο χωρίον τοῦ Ψελλοῦ διέλαθε τὴν προσοχὴν τῶν πραγματευθέντων περὶ τοῦ ὄρου Ἰταλία.

4. J. Bury, *The Imperial Administrative System*, σελ. 41 - 42 και 61, σημ. 2. Glykatz i-Ahrweiler, *Administration*, σελ. 3 και σελ. 66, σημ. 3.

5. Glykatz i-Ahrweiler, *Administration*, σελ. 77 και 84. — P. Cha-

καὶ ὑπὸ τὸν ὄρον ἀνατολικά μέρη νοοῦνται πλείονα τοῦ ἐνὸς θέματα: Εἰς κείμενον τοῦ IB' - II' αἰῶνος ἀναγινώσκωμεν: «τῶν ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς μέρεσι θεμάτων, Χαλδίαν φημί καὶ Κολωνίαν»¹. Εἰδικὴ ἔρευνα πιθανὸν νὰ ἐπισημάνῃ καὶ ἄλλους παρομοίους ὄρους. Πρὸς τὸ παρὸν δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα καὶ τὰ Ἱταλικά μέρη, ὄρον τὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖ ἐνταῦθα ὁ Ἀτταλειάτης, καὶ νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὁ ὄρος ἐχρησιμοποιήθη πρὸς δήλωσιν περιοχῆς εὐρυτέρας τοῦ ἐνὸς θέματος, ἤτοι πρὸς δήλωσιν πασῶν τῶν ἐν Κάτω Ἱταλίᾳ Βυζαντινῶν κτήσεων (Λογγιβαρδίας, Καλαβρίας κλπ.)².

Κατὰ ταῦτα τὸ κείμενον τοῦ Ἀτταλειάτου καθίσταται σαφές, ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀκριβολογεῖ καὶ ὅτι τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς χωρίον οὐδαμοῦ χρήζει διορθώσεως. Ὁ συγγραφεὺς προσδιορίζει ὅτι οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος σύμμαχοι κατῴκουν μεταξὺ Ρώμης καὶ Σικελίας ἢ μεταξὺ Ρώμης καὶ Ἀπουλίας, πάντως μετὰ τὴν Ρώμην (= νοτίως τῆς Ρώμης), γειτνιαζόντες πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν κατεχόμενα Ἱταλικά ἐδάφη.

Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἀτταλειάτου: Ἐνεκα τῆς κακῆς συμπεριφορᾶς τῶν Βυζαντινῶν — γράφει ὁ Ἀτταλειάτης — ἡ νῆσος Σικελία καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατεύματος ἀπωλέσθησαν. Ἐπὶ πλεόν δὲ καὶ οἱ ἄλλοτε σύμμαχοι (ἡμῶν τῶν Βυζαντινῶν) καὶ συμμέτοχοι μεθ' ἡμῶν εἰς πολιτικά δικαιώματα καὶ ὁμόθηρσοι πρὸς ἡμᾶς, Ἀ λ β α ν ο ἰ καὶ Λ α τ ῖ ν ο ἰ, ὅσοι μετὰ τὴν ἐν τῇ Δύσει Ρώμην γειτνιαζοῦν πρὸς τὰ (ὑπὸ τὴν Βυζαντινὴν ἐπικράτειαν) Ἱταλικά ἐδάφη, κατέστησαν παραλογώτατοι ἐχθροὶ (ἡμῶν τῶν Βυζαντινῶν), ἐπειδὴ συμπεριεφέρθη προσβλητικῶς πρὸς τὸν ἄρχοντα αὐτῶν ὁ τότε ἐπὶ κεφαλῆς τῆς (Βυζαντινῆς) στρατηγίας (τῆς Ἱταλίας) Μιχαὴλ δοῦξ ὁ Δοκειανός.

Κατὰ τὰ δεδομένα λοιπόν, τὰ ὁποῖα αὐτὸς οὗτος ὁ συγγραφεὺς παρέχει εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας γραμμάς, οἱ μνημονευόμενοι ἐνταῦθα Ἀ λ β α ν ο ἰ καὶ Λ α τ ῖ ν ο ἰ

ranis, *Observations on the History of Greece during the Early Middle Ages*, *Balkan Studies* 11 (1970), σελ. 1 - 34 (ἰδίᾳ σελ. 5 - 6).

1. Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, *K'istorii Trapezuntia (Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν Τραπεζοῦντος — I Θεόδωρος Γαβρᾶς)*, *Viz.Vrem.* 12 (1905), σελ. 135. — Πρβλ. Glykatzī - Ahrweiler, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 80, σημ. 1.

2. Ὁ Duceillier, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 357, σημ. 19, παρανοῶν τὸ κείμενον τοῦ Ἀτταλειάτου, ὑποστηρίζει ὅτι τὰ Ἱταλικά μέρη τοῦ χωρίου τούτου εἶναι αἱ χῶραι τῆς Ἱταλίας αἱ κείμεναι μεταξὺ τῆς Ρώμης καὶ τῶν εἰς τὰ νότια τῆς χερσονήσου Βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν: «Il faut donc entendre par Ἱταλικά μέρη le vaste ensemble de l'Italie lombarde, précisément située entre les provinces byzantines et Rome».

- α') ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς συγκεκριμένην περιοχὴν τῆς Νοτίου Ἰταλίας·
 β') ἦσαν σύμμαχοι τῶν Βυζαντινῶν·
 γ') ἐτύγχανον ἰσοπολιτείας·
 δ') ἦσαν ὁμόθησκοι τῶν Βυζαντινῶν, ἤτοι ἀνήκον εἰς τὴν παράταξιν τῶν χριστιανῶν, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τοὺς ἄλλοθρήσκους Σαρακηνούς¹·
 ε') ἐτέλουν ὑπὸ ἴδιον ἄρχοντα·
 ς') κατέστησαν μετὰ ταῦτα παραλογώτατοι πολέμοι τῶν Βυζαντινῶν.

Τὰ δεδομένα ταῦτα οὐδὲν ἑπιτρέπουν νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ κείμενον ἀναφέρεται εἰς στρατιώτας ὑπηρετοῦντας ἐντὸς τῶν τάξεων τοῦ Βυζαντινοῦ στρατεύματος ἢ ὅτι ἀναφέρεται εἰς ἐπικουρικὰ στρατιωτικὰ σώματα (troupes auxiliaires, κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Grégoire) μισθοφόρων ἢ «συμμάχων». Ὁ Ἀτταλειάτης δὲν ὁμιλεῖ περὶ στασιασάντων στρατιωτῶν, ἀλλὰ περὶ συμμαχῶν λαῶν μεταβληθέντων εἰς πεισματῶδεις ἐχθρούς. Οἱ ἐν λόγῳ «σύμμαχοι», Ἀλβανοὶ καὶ Λατῖνοι, δὲν ἦσαν ἀπλῶς περιφερόμενοι πολεμισταί, ἀλλὰ πληθυσμοὶ ἐγκατεστημένοι εἰς ὠρισμένην περιοχὴν τῆς Κάτω Ἰταλίας, ὑπὸ ἴδιον ἡγεμόνα κτλ.

Ὅθεν, ἀβασανίστως ἐθεωρήθη ὡς αὐτονόητον ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ τοῦ χωρίου

1. Ὁ Ἀτταλειάτης ὁμιλεῖ περὶ *θηρσκειας* καὶ οὐχὶ περὶ *λατρειας* (πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 210, σημ. 2) ἢ περὶ *δόγματος*: ἐπομένως χαρακτηρίζει τοὺς ἐν λόγῳ λαοὺς *ὁμοθρήσκους* καὶ οὐχὶ *ὁμοδόξους*. Εἶναι δὲ προφανές ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐνταῦθα οὐδὲν ἄλλο ἤθελε νὰ τονίσῃ, εἰμὴ μόνον ὅτι οἱ ἐν λόγῳ λαοὶ ἦσαν ὁμόθησκοι τῶν Βυζαντινῶν, καί, ἐπομένως ἢ θέσις των ἦτο εἰς τὸ κοινὸν στρατόπεδον τῶν Χριστιανῶν διὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἀντιμετώπισιν τῶν ἄλλοθρήσκων Σαρακηνῶν. Οὐδένα λόγον εἶχε νὰ ἀντιδιαστείλῃ ὀρθοδόξους χριστιανούς πρὸς τυχὸν ἑτεροδόξους. Δὲν ὑπῆρχεν ἄλλωστε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην (πρὸ τοῦ σχίσματος τῶν Ἐκκλησιῶν) ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν *ὀρθοδόξων* τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῶν *ρωμαιοκαθολικῶν* τῆς Δύσεως. Ὅθεν ἀποτελεῖ ἀδικαιολόγητον παρερμηνείαν καὶ ἱστορικὸν ἀναχρονισμὸν ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης ἐνταῦθα χαρακτηρίζει τοὺς ἐν λόγῳ λαοὺς ὡς ἀνήκοντας εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν τούτοις, ὁ D u c e l l i e r, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 357, ἐρμηνεύων τὸ χωρίον τοῦ Ἀτταλειάτου, εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο γράφει: «Quant à l'identité de croyance, il semble bien qu'Attaleiatès insinue ici que les Albanais avaient adopté le christianisme sous sa forme *orthodoxe*; à tout le moins, ce texte prouve que la conversion des Albanais était alors chose faite ou en voie de l'être». Καὶ ἐν ὑποσημείωσει (σελ. 357, σημ. 22) προσθέτει: «On peut en effet observer que le membre de phrase *ὡς καὶ αὐτῆς τῆς θηρσκειας*, qui marque une forte insistance, indique le désir d'Attaleiatès de souligner une plus intime communauté de sentiments, compréhensible dans le cas d'une adoption de l'*Orthodoxie* par les Albanais» [αἱ ὑπογραμμίσεις ἰδικαί μου]. Ἀλλ' οἱ ἀβάσιμοι οὗτοι συλλογισμοὶ εἶναι φανερόν ποῦ κατατείνουσι: Νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἄποψιν ὅτι πρόκειται περὶ πληθυσμῶν τῆς Βαλκανικῆς, ἀνηκόντων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς, ἐπομένως περὶ Ἀλβανῶν ὀδηγηθέντων εἰς Ἰταλίαν, κτλ. κτλ.

τούτου προέρχονται ἐκ τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους χώρας, τῆς γνωστῆς μετέπειτα ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀλβανία.

Ὅσοι ἐδέχθησαν ἢ δέχονται τὴν ἀποψιν ταύτην — καὶ εἶναι τὸ σύνολον τῶν μέχρι τοῦδε ἀσχοληθέντων εἰδικῶς μὲ τὸ θέμα — δὲν ἐθεώρησαν ἀναγκαῖον νὰ δώσουν μίαν τεκμηριωμένην καὶ πειστικὴν ἐξήγησιν διὰ τὸ πῶς εὐρέθησαν Ἀρβανῖται τῆς Βαλκανικῆς εἰς Κάτω Ἰταλίαν περὶ τὸ ἔτος 1040. Ἐξ ὧσων ὅμως γράφουν συνάγεται ὅτι δέχονται μίαν ἐκ τῶν δύο ἐξηγήσεων:

α') Οἱ μὲν θεωροῦν αὐτονόητον ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ οὗτοι εἶχον στρατολογηθῆ ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Μανιάκη ἢ εἶχον ἀκολουθήσει τοῦτον ὡς μισθοφόροι καὶ διεπεραιώθησαν μετὰ τῶν Βυζαντινῶν στρατευμάτων ἐκ τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἀλλ' ἤδη ἀπεδείχθη ὅτι ἡ ἀποψις αὕτη δὲν εὐσταθεῖ, διότι ὁ Ἀτταλειάτης δὲν ὀμιλεῖ περὶ στρατιωτικῶν μονάδων ἢ περὶ στασιασάντων στρατιωτῶν, ἀλλὰ περὶ πληθυσμῶν οἱ ὅποιοι ἦσαν ἡ δ η ε γ κ α τ ε σ τ η μ έ ν ο ι ἐν Ἰταλίᾳ.

Ἄλλωστε, ἐὰν εἶχε γίνει ἰδιαζόντως εὐρεῖα στρατολογία εἰς τὸ θέμα Δυρραχίου, ἐὰν εἶχον συγκροτηθῆ εἰδικὰ στρατιωτικὰ σώματα ἀποτελούμενα ἀπὸ συμπαγεῖς Ἀλβανικοὺς πληθυσμούς, ὥστε νὰ διακρίνωνται ὡς Ἀλβανοὶ ἐντὸς τοῦ Βυζαντινοῦ στρατεύματος, τὸ γεγονός τοῦτο θὰ ἐμνημονεύετο ρητῶς ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν καὶ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἀτταλειάτου. Εἶναι γνωστὸν ὅτι συνήθως μνημονεύονται ἰδιαίτερος εἰς τὰς πηγὰς τὰ εἰδικὰ στρατιωτικὰ σώματα, τὰ ἀποτελούμενα ἀπὸ ξένους λαούς, ἢ τὰ «τάγματα», τὰ συγκεκριτημένα ἐκ πολεμιστῶν μιᾶς μόνης ἐθνότητος, ὅπως μνημονεύονται μὲ τὰς ἀντιστοίχους ὀνομασίας των καὶ τὰ προερχόμενα ἐξ ἑνὸς μόνου θέματος ἢ ἐκ μιᾶς ὀρισμένης γεωγραφικῆς ἢ διοικητικῆς περιοχῆς (Βάραγγοι, Ρῶς, Φράγγοι, Ἰγγλῖνοι, Βούλγαροι κλπ., ἀλλὰ καὶ Θραῖκες, Θετταλοὶ, Ἀρμένιοι, Καππαδόκαι, Χαρσιανῖται, Φρύγες, κλπ.)¹. Τοιαύτης εἰδικῆς μνείας τυγχάνουν καὶ οἱ Ἀρβανῖται (καὶ οὐχὶ Ἀλβανοί), ὀλίγον βραδύτερον, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ οὐχὶ ἐν Ἰταλίᾳ, ἀλλὰ πλησίον τῆς χώρας των, ἐν τῇ Βαλκανικῇ². Ἐπομένως, ἐὰν καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς στρατιᾶς τοῦ Μανιάκη εἶχε συμβῆ τοιοῦτόν τι, τοῦτο θὰ ἐμνημονεύετο, ἐφ' ὅσον μάλιστα εἰδικὸς λόγος γίνεται περὶ τῶν «συμμάχων» τούτων Ἀλβανῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας.

Δὲν πρέπει δὲ νὰ παρασυρθῶμεν ἀπὸ τὸ δεύτερον χωρίον τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἀτταλειάτου (βλ. ἀνωτέρω, σελ. 209, § Β'), ἐνθα λέγεται ὅτι ὁ Μανιάκης, ἀποστατήσας βραδύτερον (1043) ἐν Ἰταλίᾳ, συνέλεξεν ἐκεῖ στράτευμα «Ῥω-

1. Glykatzzi-Ahrweiler, *Administration*, σελ. 34-35. — Πρβλ. καὶ ἐνταῦθα, σελ. 219, σημ. 2, ἐνθα ἀπαριθμοῦνται τάγματα Ὀψικίου, Θρακησίων, Πισσιδαί, Λυκάονες, κλπ.

2. Πρβλ. Glykatzzi-Ahrweiler, *Administration*, σελ. 34.

μαίων» καὶ «Ἀλβανῶν» διὰ τὴν βαδίση κατὰ τοῦ Βυζαντίου. Δὲν πρόκει-
ται περὶ Ἀρβανιτῶν τοὺς ὁποίους εἶχε δῆθεν μεταφέρει ὁ ἴδιος ἐκ τῆς Βαλκα-
νικῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀλλὰ περὶ τῶν Ἀλβανῶν τοὺς ὁποίους εἶχεν εὗρει
ἐγκατεστημένους ἤδη ἐκεῖ καὶ τοὺς ὁποίους εἶχε προσεταιρισθῆ ὡς «συμμά-
χους» καὶ κατὰ τὰς προγενεστέρας ἐπιχειρήσεις τῶν ἐτῶν 1038 - 1040. Τῶν
πληθυσμῶν δὲ τούτων, οἱ ὅποιοι παρ' Ἀτταλειάτη φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα
Ἀλβανοί, δὲν ἔχει προσδιορισθῆ εἰσέτι ἡ ἐθνικότης.

β') Ἄλλοι, θεωροῦντες ὡς αὐτονόητον πάντοτε ὅτι οἱ Ἀλβανοί τοῦ
Ἀτταλειάτου εἶναι Ἀρβανῖται ἐκ τῆς Βαλκανικῆς, ἀφήνουν νὰ ὑπονοηθῆ
ὅτι δέχονται οὐχὶ μόνον τὴν μεταφορὰν ὑπὸ τοῦ Μανιάκη στρατιωτῶν ἐξ
Ἀλβανίας, ἀλλὰ καὶ προϋπαρχούσας ἤδη ἐγκαταστάσεις Ἀρβανιτῶν ἐν
Ἰταλίᾳ. Τοῦτο ὅμως ἀποτελεῖ ἱστορικὸν ἀναχρονισμόν. Εἶναι γνωστόν, βε-
βαίως, ὅτι Ἀλβανικὰ φύλα καὶ Ἀλβανόφωνοι ἐκ τῶν χωρῶν τῆς Βαλκανι-
κῆς κατέφυγον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἔνθα ἀπετέλεσαν —
καὶ ἐν μέρει ἀποτελοῦν ἀκόμη — συμπαγεῖς ἐθνικὰς νησίδας, ἀλλ' αἱ τοι-
αῦται μεταναστεύσεις καὶ ἐγκαταστάσεις ἀρχίζουσι μόλις ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶ-
νος¹. Προηγουμένως, καὶ μάλιστα πρὸ τῶν ἐτῶν 1038 - 1040, οὐδαμοῦ
μαρτυρεῖται τοιαύτη ὁμαδικὴ μετανάστευσις ἢ μεταφορὰ καὶ ἐγκατάστασις
τοιούτων πληθυσμῶν ἐκ τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οἱ παρ' Ἀττα-
λειάτη μνημονευόμενοι Ἀλβανοί εἶναι προφανῶς πολυπληθεῖς καὶ συμπαγεῖς
πληθυσμοί, ὀργανωμένοι ὑπὸ ἴδιον ἡγεμόνα κτλ., ὑπολογίσιμοι ὡς σύμμαχοι
καὶ ἐξ ἴσου, ἂν μὴ περισσότερον, ὑπολογίσιμοι ὡς ἐχθροί, λαὸς ὁ ὁποῖος διε-
ξήγαγεν εὐρείας ἐκτάσεως πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν Βυζαντινῶν.
Ἐὰν οἱ Ἀλβανοί οὗτοι ἦσαν Ἀρβανῖται, ἔπρεπε νὰ εἶχον προηγηθῆ εὐρείας
ἐκτάσεως μεταναστεύσεις καὶ ἐγκαταστάσεις εἰς Ἰταλίαν Ἀλβανικῶν φύλων ἐκ
τῆς Βαλκανικῆς, τοιοῦτον δὲ γεγονός θὰ ἦτο περίεργον νὰ μείνη ἀμνημόνευτον
εἰς τὰς ἱστορικὰς πηγὰς, Βυζαντινὰς καὶ δυτικὰς, αἱ ὁποῖαι διὰ μακρῶν ἀσχο-
λοῦνται μὲ τὸ κατεπανᾶτον τῆς Ἰταλίας καὶ τὰς ἐκεῖ — ἐπὶ ἓνα ὀλόκληρον
αἰῶνα — πολεμικὰς συγκρούσεις Βυζαντινῶν, Σαρακηνῶν, Νορμανδῶν κλπ.
Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἀφθονία ἱστορικῶν πηγῶν δὲν περιορίζεται εἰς τὴν περίοδον
τοῦ κατεπανᾶτου (969 - 1071). Καὶ διὰ τὰς ἀμέσως προγενεστέρας ἱστορικὰς
περιόδους εἴμεθα ἐπαρκῶς πληροφορημένοι. Περὶ τὰ μέσα τοῦ Ι' αἰῶνος ὁ
Βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, συντάσων τὰ
γνωστὰ ἔργα του *Περὶ θεμάτων καὶ Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν*, προέβη

1. Βλ. L. Thallóczy, *Illyrisch-Albanische Forschungen*, τόμ. Α', Μόνα-
χον 1916, σελ. 299 - 341, ἔνθα εἰδικὸν κεφάλαιον: *Die albanische Diaspora* (καὶ ἐν
σελ. 330 - 341 εἰδικώτερον: *Die Italo-Albaner*). — Βλ. ἐπίσης Islami-Fra-
shëri, *Historia e Shqipërisë*, σελ. 325 κέ. — Frashëri, *Histoire d'Albanie*, σελ.
95. — Πρβλ. F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen*², τόμ. Α',
Παρίσι 1966, σελ. 43.

εἰς λεπτομερῆ ἀπαρίθμησιν τῶν λαῶν, τῶν κατοικούντων παλαιόθεν ἢ μεταγενεστέρως ἐγκατασταθέντων εἰς τὰς χώρας τῆς Κάτω Ἰταλίας¹. Μετοικεσῖαι διαφόρων φύλων ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μνημονεύονται μετὰ πολλῶν λεπτομερειῶν, ἐκτεινομένων ἐνίοτε καὶ εἰς παρεχβατικὰς διηγήσεις, ἀλλ' οὐδαμοῦ μνημονεύεται ἔστω καὶ μία ἀσήμαντος μετοικεσία πληθυσμῶν ἐκ τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον.

Ἀπεδείχθη, νομίζομεν, ἐπαρκῶς, ὅτι οἱ παρ' Ἀτταλειάτῃ μνημονευόμενοι Ἀλβανοὶ δὲν ἦσαν οὔτε στρατιῶται ἢ μισθοφόροι Ἀλβανικῆς καταγωγῆς ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ Βυζαντινοῦ στρατεύματος, οὔτε Ἀλβανικὰ φύλα ἐγκατεστημένα εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἀποκλεισθείσης τῆς ἀπόψεως ταύτης, δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν ἀπηλλαγμένοι ἀβασανίστων εἰκασιῶν εἰς τὴν ἀναψηλάφησιν τῶν ἱστορικῶν πηγῶν.

Εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἀτταλειάτου μνημονεύονται πληθυσμοὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας, οἱ ὅποιοι κατ' ἀρχὰς μὲν (1038 - 1040) ὑπῆρξαν σύμμαχοι τῶν Βυζαντινῶν, μετὰ ταῦτα δὲ (1040 - 1041 καὶ ἐξῆς) κατέστησαν πεισματώδεις ἐχθροὶ των· (τὸ τελευταῖον τοῦτο τονίζεται ἰδιαιτέρως: «πολέμιοι παραλογώτατοι»). Ὁ συγγραφεὺς προσδιορίζει καὶ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν οἱ ἄλλοτε σύμμαχοι μετεβλήθησαν εἰς ἐχθρούς. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε, λέγει, ἡ βάνουσος καὶ προσβλητικὴ συμπεριφορὰ τοῦ Μιχαὴλ Δοκειανοῦ ἔναντι τοῦ ἄρχοντος αὐτῶν.

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο καὶ τὰ ἐπακόλουθα αὐτοῦ (πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις εὐρείας ἐκτάσεως, διὰ τὰς νὰ δικαιολογῆται ἡ ἔκφρασις «πολέμιοι παραλογώτατοι ἐχρημάτισαν») φυσικὸν ἦτο νὰ μνημονεύωνται καὶ εἰς ἄλλας συγχρόνους πηγὰς. Καὶ εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς οἱ μέχρι τοῦδε ἀσχοληθέντες εἰδικῶς μετὰ τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἀτταλειάτου δὲν ὑπεβλήθησαν εἰς τὸν κόπον νὰ ἀναζητήσουν ἀλλαχοῦ ἐκτενέστερον ἐκτεθειμένα ὅσα συνοψίζει ἢ ὑπαινίσσεται ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς.

Πράγματι, πρόκειται περὶ γεγονότων ἀρκούντως γνωστῶν, τὰ ὅποια Βυζαντιναὶ καὶ δυτικαὶ πηγαὶ ἐκθέτουν μὲ πολλὰς λεπτομερείας. Ἀξίζει δὲ νὰ τὰς παρακολουθήσωμεν, διότι θὰ μᾶς ὀδηγήσουν εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ταυτότητος τῶν λαῶν ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ὁ Ἀτταλειάτης ὑποδηλοῖ ὑπὸ τὴν γενικὴν ὀνομασίαν Ἀλβανοὶ καὶ Λατῖνοι.

Εἰς τὴν χρονογραφίαν Σ κ υ λ ῖ τ ζ η - Κ ε δ ρ η ν ο ὺ — ἔργον σύγχρονον τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀτταλειάτου — ἀναγινώσκομεν ὅτι, ὅταν ὁ Γεώργιος Μανιάκης εἶχε σταλῆ διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν Ἰταλίαν (1038 - 1040), ἔτυχε προσεταιρισάμενος καὶ Φ ρ ᾶ γ γ ο υ ς πεντακοσίου ἀπὸ τῶν πέραν

1. *Περὶ θεμάτων*, κεφ. 9, 10, 11 (ἔκδ. Pertusi, σελ. 94 - 98). — *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν*, κεφ. 26, 27, 28 (ἔκδ. Moravcsik, σελ. 108 - 120).

τῶν Ἰαλλεων Γαλλιῶν μεταπεμφθέντας καὶ ἀρχηγὸν ἔχοντας Ἄρδοβινοῦ τὴν κλήσιν, χώρας τινὸς ἀρχοντα καὶ ὑπὸ μηδενὸς ἀγόμενον, μεθ' ὧν τὰ τῶν Σαρακηνῶν εἰργάσατο τρόπαια¹. Μετὰ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Μανιάκη — συνεχίζει ὁ χρονογράφος — ἐστάλη εἰς Ἰταλίαν ὁ Μιχαὴλ Δοκειανός, «ἀνεπιτήδειος ἄνθρωπος», ὅστις ἐντὸς ὀλίγου ἐξώθησεν εἰς ἀποστασίαν τοὺς ἐν λόγῳ συμμάχους: *Μὴ παρέχων γὰρ κατὰ καιρὸν τοῖς Φράγγοις τὸ αὐτοῖς παρεχόμενον ἐφ' ἑκάστον μῆνα σιτηρέσιον, μᾶλλον δέ, ὡς φασί, καὶ τὸν ἡγεμόνα τοῦ ὕτων, ἀφιγμένον ὡς αὐτὸν ἐφ' ᾧ παρακαλέσαι ἠπίως χρῆσθαι τοῖς στρατιώταις καὶ μὴ ἀποστερεῖν τούτους τοῦ τῶν πόνων μισθοῦ, ὕβρισας καὶ μαστιγώσας ἀτίμως, ἠνάγκασε τοὺς ἀθρώπους ἀποστατῆσαι*². Ἡ συνέχεια τῶν γεγονότων πείθει ὅτι, ἂν οἱ κατὰ τῶν Σαρακηνῶν συμπολεμήσαντες παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Μανιάκη «Φράγγοι» τοῦ Ἄρδοβίνου ἦσαν μόνον πεντακάσιοι, οἱ κατὰ τοῦ Δοκειανοῦ νῦν ἐξεγερθέντες ἦσαν ὀλόκληρος λαός, συμπαρασύρας εἰς τὴν ἐξέγερσιν καὶ ἄλλους πληθυσμούς τῶν ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ χωρῶν. Ὁ χρονογράφος ἱστορεῖ ὅτι ὁ Δοκειανός, ὅταν ἐξώθησε τοὺς «Φράγγους» τούτους νὰ στρέψουν τὰ ὅπλα κατὰ τῶν Βυζαντινῶν, ὑποτιμήσας τὸν κίνδυνον, ἔσπευσε εἰς συνάντησίν των μὲ ἀνεπαρκεῖς δυνάμεις καὶ ἠττήθη κατὰ κράτος. Ἐπαναλαβὼν δὲ τὴν ἐπίθεσιν, ὑπέστη καὶ πάλιν πανωλεθρίαν. Οἱ Βυζαντινοὶ εὐρέθησαν τώρα ἀπέναντι ἐχθρικῶν δυνάμεων κατὰ πολὺ ἠύξημένων, διότι καὶ ἄλλοι λαοὶ εἶχον στρέψει τὰ ὅπλα ἐναντίον τοῦ Δοκειανοῦ, προσεταιρισμένων τῶν Φράγγων καὶ ἄλλο πλῆθος οὐκ ὀλίγον ἀπὸ τῶν Ἰταλῶν τῶν περὶ τὸν Πάδον τὸν ποταμὸν καὶ τὰς ὑπωρείας οἰκούντων τῶν Ἰαλλεων³.

Οὕτω, κατὰ τὸ κείμενον τοῦ Σκυλίτζη - Κεδρηνοῦ, ὑπῆρχον περὶ τὸ 1040 ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ δύο λαοί, ἡ δύο ὀμάδες λαῶν: ἀφ' ἑνὸς μὲν Φράγγοι κατελθόντες «ἀπὸ τῶν πέραν τῶν Ἰαλλεων Γαλλιῶν», ἀφ' ἑτέρου δὲ Ἰταλοὶ ἐξ ἐκείνων οἱ ὀποῖοι κατώκουν ἄλλοτε «τὰ περὶ τὸν Πάδον ποταμὸν καὶ τὰς

1. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, ἐκδ. Βόννης, τόμ. Β', σελ. 545.

2. Αὐτόθι, σελ. 545 - 546. Ἴδου καὶ ἡ συνέχεια τοῦ κειμένου: *Ὡν ὅπλα κεννηκότων, δέον τὰς Ῥωμαϊκὰς ἀπάσας ἀθροῖσαι δυνάμεις καὶ τούτοις προσμεῖξαι, ὁ δὲ [= ὁ Δοκειανός] τοῦτο οὐκ ἐποίησεν· ἀλλ' ἐν εἰληφῶς τάγμα, τὸ τοῦ Ὀψικίου καὶ μέρος τῶν Θρακησίων καὶ συμβαλὼν αὐτοῖς ἐν Κάνναις, περὶ τὸν Ἄμφιδον ποταμὸν, ἐνθα καὶ κατὰ τοὺς πάλαι χρόνους Ἀνίβας [...], ἠττήθη καὶ τὸ πλέον ἀπέβαλε τῆς στρατιᾶς, αἰσχίστως καὶ αὐτὸς ἐν Κάνναις διασωθεῖς... Ἀλλὰ καὶ ὅταν διὰ δευτέραν φορὰν ἐπῆλθε κατ' αὐτῶν ὁ Δοκειανός, ὑπέστη καὶ πάλιν πανωλεθρίαν: ...αὐτοὺς τε τοὺς ἠττηθέντας πάλιν ἀναλαβὼν [ἦτοι τὰ τάγματα Ὀψικίου καὶ Θρακησίων] καὶ Πισσίδας καὶ Λυκάονας, οἵπερ ἀναπληροῦσι τὸ τάγμα τῶν φοιδεράτων, περὶ τὰς λεγομένας Ὠρας προσεργίνονται τοῖς ἐχθροῖς καὶ τρέπεται αὐθις κατὰ κράτος, προσεταιρισμένων τῶν Φράγγων καὶ ἄλλο πλῆθος οὐκ ὀλίγον ἀπὸ τῶν Ἰταλῶν τῶν περὶ τὸν Πάδον τὸν ποταμὸν καὶ τὰς ὑπωρείας οἰκούντων τῶν Ἰαλλεων...*

3. Βλ. τὴν ἀμέσως ἀνωτέρω σημείωσιν 2.

ύπωρείας τῶν "Αλπεων». Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ διαγνώσωμεν ὅτι ὑπὸ τὸ γενικὸν ὄνομα *Φράγγοι* ὁ συγγραφεὺς ἐννοεῖ ἐνταῦθα τοὺς *Νορμανδούς*, οἱ ὅποιοι, πράγματι, μόλις πρὸ ὀλίγου εἶχον κατέλθει ἐκ Γαλλίας¹, ὑπὸ δὲ τὸ γενικὸν ὄνομα *Ἴταλοι* ἐννοεῖ τοὺς *Λομβαρδούς* ἢ *Λογγοβάρδο* *δούς*, οἱ ὅποιοι, ὡς γνωστόν, παλαιόθεν εἶχον κατακλύσει τὴν Νότιον Ἴταλίαν, συντελέσαντες ὥστε καὶ μέγα μέρος αὐτῆς νὰ ὀνομασθῇ *Λογγοβαρδία*².

Κατὰ λογικὸν συμπέρασμα, καὶ ὁ Ἄτταλειάτης, συνοψίζων τὰ ἀνωτέρω γεγονότα, αὐτοὺς τοὺς δύο λαοὺς ὑπονοεῖ διὰ τῶν ὄρων *Ἀλβανοὶ καὶ Λατῖνοι*. Ὑπὸ ποίαν ὅμως σημασίαν χρησιμοποιεῖ τοὺς δύο τούτους ὄρους ὁ συγγραφεὺς, θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Πρὸς τὸ παρὸν παρατηροῦμεν ὅτι καὶ διὰ τὸν ἄρχοντα τούτων τῶν λαῶν, τὸν ὅποιον ὁ Ἄτταλειάτης δὲν κατονομάζει, ἔχομεν ἀρκετὰς πληροφορίας. Ὁ Σκυλίτζης - Κεδρηνὸς εἰς τὸ παρατεθὲν ἀνωτέρω χωρίον ἀναφέρει αὐτὸν ὡς *Ἀρδουῖνον τὴν κλήσιν, χώρας τινὸς ἄρχοντα καὶ ὑπὸ μηδενὸς ἀγόμενον, ἀρχηγὸν τῶν «Φράγγων»* τοὺς ὁποίους εἶχε προσεταιρισθῆ ὡς συμμάχους ὁ Μανιάκης. Πρὸς τὸν ἄρχοντα τούτων τῶν «συμμάχων» λαῶν εἶχε συμπεριφερθῆ μετὰ ταῦτα ὁ Δοκειανὸς βαναύσως καὶ προσβλητικῶς (*ἐμπεπαρωνηκῶς*³), κατὰ τὸν Ἄτταλειάτην. Ὁ Σκυλίτζης - Κεδρηνὸς προσδιορίζει καὶ εἰς τί συνίστατο ἡ προσβολή: *τὸν ἠγεμόνα τούτων [= τὸν Ἀρδουῖνον] ὑβρίσας καὶ μαστιγῶσας ἀτίμως*. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, τὸ ὅποιον ἀπλῶς ὑπαινίσσεται ὁ Ἄτταλειάτης, παραδίδεται ὡς ἀξιοληθὲν γεγονὸς εἰς τὰς πηγὰς, διότι ὑπῆρξεν ἡ ἀπαρχὴ ἀτελευτήτων ἀγώνων καὶ πολλῶν δεινῶν διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς. Εἰς τὴν Συνέχειαν τοῦ Σκυλίτση, ὅπου ὁ λόγος περὶ τῆς μετέπειτα ἐκστρατείας τῶν Νορμανδῶν κατὰ τοῦ Βυζαντίου, γίνεται καὶ πάλιν ἀναδρομὴ εἰς τὸν Ἀρδουῖνον καὶ τὴν μαστίγωσίν του: *Ἦν δέ τις ἐν αὐτοῖς Ῥουμπέρτος τοῦνομα, ἀνεφιὸς Ἀρδουῖνον τοῦ ὑπὸ τοῦ Δοκειανοῦ μαστιγθέντος...⁴*

1. Ὀλίγας δεκαετίας βραδύτερον οἱ Βυζαντινοὶ θὰ γνωρίσουν καλύτερον τὸν πολεμικὸν τοῦτον λαόν, ὅστις ἠπείλησε σοβαρῶς τὴν αὐτοκρατορίαν, καὶ δὲν θὰ ὀμιλοῦν ἀορίστως περὶ «Φράγγων», ἀλλὰ περὶ Νορμανδῶν. Βλ. κατωτέρω, σελ. 221 κέ.

2. Πρβλ. Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν*, κεφ. 27, στ. 30 κέ. (ἔκδ. Moravcsik, σελ. 114 κέ.) καὶ τὰ ἀντίστοιχα σχόλια ἐν τόμῳ Β' τῆς ἐκδόσεως Jenkins - Moravcsik (Λονδῖνον 1962), σελ. 87 κέ., ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. — Ἐς προστεθῆ ἐπὶ τῆς εὐκαιρίας ὅτι διέλαθε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν ἢ ἐν ἀγιορειτικῷ κώδικι τοῦ Π' (κατὰ Λάμπρον) αἰῶνος (μονῆς Κουτλουμουσίου 178, φ. 142^v) *Ἱστορία τῶν Λογγοβάρδων*, κείμενον παρατιθέμενον ὑπὸ Σπ. Λάμπρου, *Κατάλογος Ἀγ. Ὄρους*, τόμ. Α', σελ. 293. Πρβλ. σελ. 253, σημ. 1.

3. *Ἐμπαρωιέω* = φέρομαι ὡς μεθυσμένος, φέρομαι προσβλητικῶς, ὑβριστικῶς πρὸς τινα: βλ. Liddel - Scott - Jones, ἐν λ.

4. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, τόμ. Β', σελ. 720 = Ε. Τσολάκη, *Ἡ Συνέ-*

Τὰ γεγονότα ταῦτα ἐκθέτουν λεπτομερέστερον αἱ δυτικάι πηγαί. Μία ἐξ αὐτῶν, ὁ Γουλιέλμος ὁ ἐξ Ἀπουλίας, ὅστις περὶ τὸ 1095 συνέθεσεν εἰς λατινικοὺς στίχους τῆς ἐποχῆς τὰ *Gesta Roberti Wiscardi*¹, ἀνατρέχων εἰς τὰ τῆς καθόδου καὶ ἐδραιώσεως τῶν Νορμανδῶν ἐν Ἰταλίᾳ (γεγονότα τῶν ἐτῶν 1017 - 1040), ἀφηγεῖται πολλὰ περὶ Ἀρδουῖνου καὶ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τὰς ὁποίας οὗτος, ἐπὶ κεφαλῆς Λομβαρδῶν καὶ Νορμανδῶν, διεξήγαγε κατὰ τῶν Βυζαντινῶν (βιβλ. Α', στίχ. 192 κέ.). Ὁ ποιητῆς ἐκθέτει (στ. 169 κέ.) πῶς τὰ Νορμανδικὰ στρατεύματα ἴδρυσαν (τὸ 1030) τὴν πόλιν Ἀβέρσαν (*Gallorum exercitus urbem condidit Aversam...*), πῶς εἰς τὴν πόλιν ταύτην συνέρρευσαν μετὰ ταῦτα πλήθη Νορμανδῶν, καὶ πῶς εὐρέθη ἐπὶ κεφαλῆς τούτων ὁ Ἀρδουῖνος, ὅστις ἐνέσπειρε τὸν τρόμον εἰς Ἀπουλίαν καὶ ἐπεδίωκε νὰ ἐκδιώξῃ ἐκεῖθεν τοὺς Βυζαντινοὺς (*Aversam subito venit Hardoinus, et inde | pluribus abductis secum, tremuit Arpulus omnis; | is Lombardus erat, Graecosque fugare volebat*, στίχ. 192 - 194). Καὶ ἐξηγεῖ τοίους λόγους εἶχεν ὁ Ἀρδουῖνος νὰ μισῇ τοὺς Βυζαντινοὺς: "Ὅταν — λέγει — οἱ Βυζαντινοὶ συνέλεγον πανταχόθεν δυνάμεις διὰ νὰ καταβάλουν τοὺς ἐν Σικελίᾳ ἐχθροὺς (*Siculos hostes*, δηλ. τοὺς Σαρακηνοὺς), εἶχε συνεκστρατεύσει μετ' αὐτῶν καὶ ὁ Ἀρδουῖνος, ἐπὶ κεφαλῆς Λομβαρδῶν καὶ Νορμανδῶν. Ὅμως, μετὰ τὴν νίκην, κατὰ τὴν διανομὴν τῶν λαφύρων, ὁ Μιχαὴλ Δοκκιανὸς ἠγγόνησε παντελῶς τὸν Ἀρδουῖνον, ὅστις δὲν ἀπέκρυψε τὴν ἀγανάκτησίν του. Ὁ Μιχαὴλ Δοκκιανὸς τότε ὑπέβαλεν αὐτὸν εἰς ἀτιμωτικὴν τιμωρίαν «κατὰ τὸ ἔθος τῶν Ἑλλήνων» (*Graecorum ritu*): ἀφοῦ τὸν ἐγύμνωσαν ἐν μέσῳ τοῦ στρατοπέδου, τὸν ἐμαστιγῶσαν ἀγρίως². Μένεα πνέων κατόπιν τούτου ὁ Ἀρδουῖνος καὶ διαφυγὼν ἀπὸ τὸ στρατόπεδον τῶν Βυζαντινῶν, καταφθάνει εἰς Ἀβέρσαν, ἐκθέτει ὅσα εἶχεν ὑποστῆ καὶ ἐξεγείρει τὰ πλήθη τῶν Νορμανδῶν εἰς πόλεμον κατὰ τῶν Ἑλλήνων...³. Ὁ ποιητῆς περιγράφει

χειρὰ τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζου (= *Ioannes Skylitzes Continuatus*), Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 167, στ. 16 - 17· πρβλ. αὐτόθι καὶ σελ. 217.

1. Βλ. *Guilelmus Apuliensis, Gesta Roberti Wiscardi*, ἔκδοσις, μετάφρασις καὶ σχόλια ὑπὸ Marguerite Mathieu, Παλέρμον 1961 (πρβλ. βιβλιοκρισίαν Ἐ. Βρανούση, ἐν Ἀθηνᾶ 65, 1961, σελ. 318 - 330). — Περὶ τοῦ χρόνου συνθέσεως τῶν *Gesta* βλ. Mathieu, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 13.

2. Μὲ τὴν φράσιν *Graecorum ritu* (= *selon la coutume grecque*, κατὰ τὴν μετάφρασιν τῆς Mathieu) ὁ Γουλιέλμος ὁ ἐξ Ἀπουλίας ὑποδηλοῖ προφανῶς ὅτι ἡ ἐπιβληθεῖσα εἰς τὸν Ἀρδουῖνον ἀτιμωτικὴ τιμωρία ἦτο ἡ παρὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐφαρμοζομένη ποινὴ τῆς διαπομπέσεως, περὶ ἧς βλ. Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς*, τόμ. Γ', Ἀθῆναι 1949, σελ. 184 - 208.

3. Παραθέτω τοὺς σχετικούς στίχους τοῦ *Guilelmus Apuliensis* (βιβλ. Α', στίχ. 192 - 241) κατὰ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν τῆς Mathieu (σελ. 109 - 111): ...*Soudain, un Lombard nommé Ardouin vint à Aversa, y enrôla beaucoup de soldats avec lesquels il sema la terreur en Pouille, d'où il voulait chasser les Grecs.*

περαιτέρω (στίχ. 241 κέ.) διὰ μακρῶν τὰς νικηφόρους κατὰ τῶν Βυζαντινῶν μάχας τῶν Νορμανδῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἐξιστορεῖ κατ' ἐξοχὴν τοὺς ἀγῶνας τούτων, ὑποτιμᾷ, πιθανόν, τὴν συμβολὴν τῶν ἄλλων πληθυσμῶν τῆς Ἰταλίας, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐπίσης ἐπανδρώσει τὰς τάξεις τῆς στρατιᾶς τοῦ Ἄρδουίνου. Πάντως ὅμως δὲν τοὺς ἀποσιωπᾷ. Ἐὰν δὲ ὁ ἐγκωμιαζόμενος ἥρωας εἶχε τυχὸν προσεταιρισθῆ καὶ Βαλκανίους πολεμιστάς, μεταπηδήσαντας ἐκ τῆς στρατιᾶς τῶν Βυζαντινῶν εἰς τὸ ἀντίθετον στρατόπεδον (ὅπως φαίνεται ὅτι φαντάζονται οἱ ὑποστηρίζοντες ὅτι οἱ Ἄλβανοὶ τοῦ Ἀτταλειάτου εἶναι Ἀρβανῖται), ὁ ποιητὴς ἀσφαλῶς ἤθελεν ἐξάρει τὸ γεγονός. Ἀλλὰ τοιαύτη μνεία οὐδαμοῦ ὑπάρχει.

Ἄφ' ἑτέρου, εἰς ἄλλην δυτικὴν πηγὴν τῆς ἐποχῆς, εἰς τὰ *Annales Barense*¹, ἀπαριθμοῦνται αἱ κατὰ τῶν Σαρακηνῶν τῆς Σικελίας μαχόμεναι στρατιωτικαὶ δυνάμεις τῶν Βυζαντινῶν καὶ μνημονεύονται: *Natulichi* (= Ἀνατολικοί, ἐκ τοῦ θέματος τῶν Ἀνατολικῶν), *Obsequiani* (— ἐκ τοῦ θέματος Ὀψικίου)², *Trachici* (= ἐκ τοῦ θέματος Θρακησίων)³, *Russi* (= Ρωσο - Βάραγγοι)³, *Calabrici* καὶ *Calabrenses* (— ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ

Je vais expliquer pourquoi il les haïssait et pourquoi il se mit à la tête des Normands. Michel l'Épiléptique, [= Μιχαὴλ Δ' ὁ Παφλαγῶν, 1034 - 1041], qui siégeait alors sur le trône impérial, avait ordonné une expédition contre les ennemis siciliens, qui ne cessaient de dévaster la Calabre. Il envoya pour la diriger Michel Dokeianos, qui, rassemblant de partout une forte armée de cavaliers et de fantassins, vainquit les ennemis siciliens. Parmi les hommes enrôlés se trouvait Ardouin, avec une petite compagnie de Lombards et de Gaulois [= Normands]. . . Lorsque Dokeianos, après la victoire, revint du combat et distribua le butin aux soldats dans la ville de Reggio, il recompensa les Grecs, mais ne donna rien à Ardouin, et priva le malheureux de sa part. Indigné, il rejoignit les siens, et dénonça la sordide avidité des Grecs [. . .]. Michel [Dokeianos], irrité de ces insultes, lui infligea une peine infamante: il le fit déshabiller et fouetter, selon la coutume grecque. Ardouin, exaspéré par ce traitement déshonorant, et résolu de ne pas laisser l'affront impuni, quitta en cachette le camp des Grecs avec ses compagnons. . . Il se rendit en hâte à Aversa, raconta aux Normands tout ce qui lui était arrivé, les blâma vivement de laisser une terre aussi riche que la Pouille aux Grecs efféminés [. . .]. Les Normands, que la valeur des Grecs avait jadis forcés à quitter la Pouille, se laissèrent pourtant exciter par ces paroles [. . .]. Ils se réunirent tous, élurent douze capitaines [. . .] ils les élevèrent à la dignité des *comtes* [. . .]; ils se partagèrent d'avance toutes les terres qu'ils acquerraient. . . déterminèrent quels territoires devaient échoir à chaque chef, et les tributs à y percevoir. Ayant conclu cette convention, ils s'en allèrent tous en guerre. . .

1. Ἐκδεδομένα εἰς τὴν σειρὰν *Monumenta Germaniae Historica — Scriptores* (MGH SS), τόμ. V, σελ. 55, ὑπὸ τὸ ἔτος 1041.

2. Οἱ ἐκ τοῦ θέματος Ὀψικίου καὶ ἐκ τοῦ θέματος Θρακησίων μνημονεύονται, ὡς εἶδομεν, καὶ ὑπὸ Σκυλίτζη - Κεδρηνοῦ, ὅστις ἀναφέρει ἐπὶ πλέον καὶ Πισσίδας καὶ Ἀννάνας· βλ. ἀνωτέρω, σελ. 219, σημ. 2.

3. Περὶ τῆς συμμετοχῆς Ρωσο - Βαράγγων εἰς τὸ Βυζαντινὸν στρατεύμα βλ. V a-

θέματος τῆς Καλαβρίας), *Longobardi* (= ἐκ τοῦ θέματος Λογγοβαρδίας), *Capitanates* (= οἱ ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Κατεπανάτου) ¹, *Macedones* (= τάγματα Μακεδόνων) ², *Paulikiani* (= Παυλικιανοί). Οὐδαμοῦ *Albani* ἢ *Albanenses* ἢ ἀνάλογόν τι δυνάμενον νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὸ θέμα Δυρραχίου, πρὸς τινὰ ὀνομασίαν ἐπαρχίας ἢ λαοῦ τῆς περιοχῆς.

Τὸ ἐπεισόδιον τῆς διαπομπεύσεως τοῦ Ἀρδουίνου καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα πολεμικὰ γεγονότα ἐκτίθενται ἐπίσης, συνοπτικώτερον καὶ μετὰ τινων παραλλαγῶν, εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς δυτικὰς πηγὰς τῆς ἐποχῆς. Ὁ Amatus de Monte Cassino ³, ὁ Lupus Protospatharius ⁴, ὁ Malaterra ⁵, ὁ Leo Ostiensis ⁶, τὰ Annales Barenses ⁷ καὶ τὸ Chronicon Breve Northmannicum ⁸ ἀνατρέχουν εἰς τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο τοῦ 1040/1041, διότι εἰς τὰ γεγονότα ἐκεῖνα ἀνάγουν τὴν ἀπαρχὴν τῶν ἐπικῶν ἀγώνων, τοὺς ὁποίους διεξήγαγον οἱ Νορμανδοὶ διὰ τὴν ἐπικράτησίν των ἐν Ἰταλίᾳ καὶ διὰ τὰς μετέπειτα ἐξορμήσεις των.

Εἶναι γνωστὸν βεβαίως, ὅτι αἱ δυτικαὶ αὗται πηγαὶ ἐν πολλοῖς δὲν εἶναι ἀκριβῆς ἱστορία, ἀλλ' ἀπηχοῦν καὶ τροφοδοτοῦν τὴν ἐπικὴν ὕλην τῆς ἐποχῆς ⁹.

sil'evskij, *Varjago-russkaja i varjago-anglijskaja Druzina v Konstantinopole XI i XII v.* (= Ἡ Βαραγγο-ρωσικὴ καὶ Βαραγγο-αγγλικὴ ἑταιρία ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰ.), ἀνατύπ. ἐν *Trudy* (= Ἔργα), τόμ. Α', Πετρούπολις 1908, σελ. 176 - 317. — Βλ. ὡσαύτως, Μ. Δένδια, *Οἱ Βάραγγοι καὶ τὸ Βυζάντιον*, Ἀθῆναι 1925. — S. Blöndal, *The last exploits of Harald Sigurdsson in Greek service. A chapter of the History of the Varangians*, ἐν *Classica et Mediaevalia* 2 (1939), σελ. 1 - 26. — B. Benediktz, *The evolution of the Varangian regiment in the Byzantine army*, BZ 62 (1969), σελ. 20. — Πρβλ. καὶ σχόλια P. Lemerle, *Prolégomènes à une édition critique et commentée des «Conseils et Récits» de Kékaumenos (Mémoires Belγικῆς Ἀκαδημίας, τόμ. 54, 1960)*, σελ. 62 - 64.

1. Μᾶλλον ἀπίθανον θεωροῦμεν τὴν διατυπωθεῖσαν ἄποψιν (Mathieu, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 346) ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο νοοῦνται οἱ ἐκ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ περιοχῆς *Capitanata*. Ἡ περιοχὴ αὕτη δὲν ἀπετέλει διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς διοικητικὴν μονάδα δυναμένην νὰ δώσῃ ἴδιον «τάγμα», ὅπως τὰ μνημονευόμενα θέματα.

2. Πρβλ. Glykatzj-Ahrweiler, *Administration*, σελ. 30, 34.

3. Amato di Monte Cassino, *Storia de' Normanni volgarizzata in antico francese*, ἐπιμελεῖα V. De Bartholomaeis, Ρώμη 1935, Β', 17 - 18, 31.

4. Lupus Protospatharius, *Chronicon*, MGH SS, τόμ. V, σελ. 58, ἔτος 1041.

5. Gaufredus Malaterra, *De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi ducis fratris eius*, ἐκδ. E. Pontieri, Βολωνία 1928, *Rerum Italicarum Scriptores* (RIS²), τόμ. V, μέρος Α', 1, 8.

6. Leo Ostiensis, ἐν *Chronica Monasterii Casinensis*, MGH SS, τόμ. VII/II, 66, σελ. 675 - 676.

7. *Annales Barenses*, ἐν MGH SS, τόμ. V, ἐν ἔτει 1041, σελ. 55.

8. *Chronicon Breve Northmannicum*, ἐν RIS, τόμ. V, ἐν ἔτει 1041.

9. Πρβλ. F. Chalandon, *Histoire de la Domination Normande en Italie et en Sicile*, Παρίσι 1907, τόμ. Α', σελ. 92.

Διὸ καὶ περιέχουν ἐνίοτε ἀντιφατικὰς εἰδήσεις ἢ ἀναχρονισμούς, ἄλλοτε δὲ συγγέουν ἢ ὑπερεξαίρουν μεροληπτικῶς πρόσωπα καὶ γεγονότα. Παραλλήλως καὶ αἱ Βυζαντινὰ πηγὰ δὲν εἶναι ἴσως ἀπηλλαγμένοι ποιάς τινος μεροληψίας (εὐμενεῖς ὡς πρὸς τὸν Μανιάκην, δυσμενεῖς ὡς πρὸς τὸν Δοκλειανόν) ἢ καὶ μικρῶν τινων ἀνακριβειῶν ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὴν χρονικὴν ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων. Ἄλλὰ δι' ἡμᾶς ἐνταῦθα τοιαῦτα λεπτομέρεια δὲν ἔχουν σημασίαν. Σημασίαν ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ δυτικαὶ πηγὰ, ἐκτενέστεραι ἐν προκειμένῳ καὶ ἀγνοῦσαι ἐν πολλοῖς ἢ ὑποτιμᾶσαι τὸν ὄγκον καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ κυρίως Βυζαντινοῦ στρατεύματος, μνημονεύουν καὶ ἡρωοποιοῦν πολλοὺς ἰδικούς των πολεμάρχους, οἱ ὅποιοι, ἐπὶ κεφαλῆς Νορμανδῶν καὶ ἄλλων λαῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας, διεξήγαγον ἱερὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἀπίστων Σαρακηνῶν τῆς Σικελίας¹. Ἐφ' ὅσον δὲ μεταξύ τῶν «συμμάχων» τούτων τοῦ Βυζαντίου ἐξέχουσαν θέσιν κατέλαβεν ὁ Ἄρδουῖνος, κεντρικὸς ἦρωας τῆς τοπικῆς χρονογραφίας καὶ τῆς ἐπικῆς ὕλης τῶν Νορμανδῶν, φυσικὸν εἶναι νὰ ἔχουν διασωθῆ περιὶ αὐτοῦ καὶ περισσότεραι πληροφορίαι. Τινὲς ἐξ αὐτῶν εἶναι χρήσιμον νὰ ὑπομνησθοῦν. Ὁ Ἄρδουῖνος², ἀνήκων εἰς παλαιὰν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ Μιλάνου, εἶχε κατέλθει ἐπὶ κεφαλῆς ἐπιλέκτων Λομβαρδῶν τῆς πατρίδος του εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν, ἐνθα ἐντὸς ὀλίγου κατώρθωσε νὰ τεθῆ ἐπὶ κεφαλῆς καὶ ἄλλων δυνάμεων, Νορμανδῶν καὶ Λογγοβάρδων τῆς περιοχῆς. Προσέφερε τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ (μετὰ τὴν συμμετοχὴν του εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν Σαρακηνῶν ἢ κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῶν — τοῦτο δι' ἡμᾶς ἐνταῦθα εἶναι ἄνευ σημασίας) ἐπέτυχε νὰ ἐμπιστευθοῦν εἰς αὐτὸν τὴν διοίκησιν πόλεων τινων ἢ φρουρίων εἰς τὰ σύνορα τῆς Βυζαντινῆς Ἀπουλίας. Εἶχε τιμηθῆ μὲ τὸν Βυζαντινὸν τίτλον τοῦ *κандιδάτου*³, μνημονεύεται δὲ καὶ ὡς *τοποτηρητῆς* τῆς πόλεως Melfi⁴. Ἄλλ' ἀξιώματα καὶ τίτλοι τοιοῦτου εἴδους ἀπενέμοντο συχνάκις ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν εἰς ἄλλοθενεῖς εὐπατρίδας καὶ γενναίους συμπολεμιστάς⁵, πιθανώτατα δὲ καὶ ἄλλοι, πλὴν τοῦ Ἄρδουίνου, οἱ ὅποιοι μνημονεύονται διοικοῦντες, ὡς ἐκεῖνος, ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ στρατιωτικὰ σώματα γηγενῶν ἢ ξένων, εἶχον περι-

1. Πρβλ. J. Gay, *L'Italie méridionale et l'Empire byzantin*, Ρώμη 1904, τόμ. Β', σελ. 453. — Chalandon, *Domination*, τόμ. Α', σελ. 91.

2. Βλ. Chalandon, *Domination*, σελ. 91 κέ. — Gay, *Italie*, σελ. 453 κέ. Mathieu, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 267 - 270. — Falkenhause, *Untersuchungen*, σελ. 56 κέ., 117.

3. Πρβλ. R. Guillard, *Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Le titre de candidat, Candidatus, ὁ κاندιδάτος*, Polychronion F. Dölger, Ἀϊδελβέργη 1966, σελ. 217.

4. Πρβλ. Gay, *Italie*, τόμ. Β', σελ. 454. — Falkenhause, *Untersuchungen*, σελ. 117.

5. Πρβλ. Κεκαυμένου, *Στρατηγικόν*, ἔκδοσις Vassil'evsky καὶ Jernstedt, Πετρούπολις 1896, σελ. 95 κέ.

βληθῆ με ἀναλόγους τιμὰς καὶ ἀξιώματα ἐκ μέρους τῶν Βυζαντινῶν. Πλὴν τῶν στρατιωτικῶν ἡγητόρων ὅμως, καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι ἄνδρες, κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ τῶν πληθυσμῶν τούτων, παλαιῶν ἢ νέων κατοίκων τῆς Ἰταλίας, εἶχον τιμηθῆ με Βυζαντινοὺς τίτλους καὶ ἀξιώματα ἢ εἶχον λάβει ὠρισμένα προνόμια ὡς ἐξκουσσᾶτοι κλπ.¹ Πάντα ταῦτα ἐπιτρέπουν νῦν νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἄλλως δυσερμηνευτον φράσιν τοῦ Ἀτταλειάτου, ὅστις γράφει ὅτι οἱ ἐν λόγῳ «σύμμαχοι» τῆς Κάτω Ἰταλίας ἐτύγχανον καὶ ἰσοπολιτείας².

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, πολλοὶ ἦσαν οἱ «σύμμαχοι» τῶν Βυζαντινῶν ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ, πολεμισταὶ καὶ πληθυσμοὶ ποικίλης μὲν προελεύσεως, ἀρκούντως ὅμως γνωστοί, διακρινόμενοι, παρὰ τὰ τυχόν ἐπὶ μέρους ὀνόματά των, εἰς δύο κατηγορίας: Ἦσαν ἄφ' ἐνὸς μὲν οἱ παλαιοὶ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων τῆς Κάτω Ἰταλίας, γηγενεῖς ἢ παλαιόθεν ἐγκατεστημένοι, λατινόγλωσσοι καὶ θεωρούμενοι ὡς Ἰταλοὶ ἢ Λατῖνοι, ἄφ' ἐτέρου δὲ οἱ προσφάτως τότε κατελθόντες ἢ κατερχόμενοι, Λομβαρδοὶ ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Πάδου, συγγενεῖς τῶν ἀπὸ αἰῶνων ἐγκατεστημένων ἤδη ἐν Ἀπουλία Λογγοβάρδων, καὶ πολυπληθεῖς Φράγγοι ἐκ τῆς πέραν τῶν Ἀλπεων Γαλλίας, οἱ γνωστοὶ Ν ο ρ μ α ν δ οί, οἱ ὅποιοι ἔμελλον ἐντὸς ὀλίγου νὰ κατακλύσουν τὴν Νότιον Ἰταλίαν, ἀλλ' ἐξηκολούθουν πάντοτε νὰ θεωρῶνται ὡς νεήλυδες καὶ ἐπήλυδες.

Αἱ δύο αὗται ὁμοιογενεῖς ομάδες λαῶν διακρίνονται παρὰ Σκυλίτζη-Κεδρηνῶ ὑπὸ τὰς γενικὰς ὀνομασίας Ἰταλοὶ καὶ Φράγγοι³. Εἶναι προφανές ὅτι τὰς δύο ταύτας ομάδας λαῶν ἀντιδιαστέλλει καὶ ὁ Ἀτταλειάτης χρησιμοποιοῦν τοὺς ὄρους Λατῖνοι καὶ Ἀλβανοί.

Καὶ ἡ μὲν γενικὴ ὀνομασία τῶν γηγενῶν ἢ παλαιῶν κατοίκων τῆς νοτίου Ἰταλίας ὡς Λατῖνων, οὐδόλως ξενίζει. Ἀποδεικνύεται ὅμως ὅτι οὐδόλως εἶναι ἀνεξήγητον διατὶ οἱ ἐ π ἡ λ υ δ ε ς Νορμανδοὶ ὑποδηλοῦνται διὰ τοῦ ὄρου Ἀλβανοί: Εἰς τὴν μεσαιωνικὴν λατινικὴν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διὰ τῆς λέξεως *albanī* δηλοῦνται ἀκριβῶς οἱ ξένοι, οἱ ἐ π ἡ λ υ δ ε ς.

Ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω εἰς τὸ λατινικὸν λεξικὸν τοῦ Du Cange καὶ

1. Falkenhausen, *Untersuchungen*, σελ. 15, 140 κέ.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 208. — Χαρακτηριστικὴ φρασεολογία εἰς πρακτικὸν ἀπελευθερώσεως σκλάβου: «ἔστω ὁ τοιοῦτος ἐλεύθερος πανελεύθερος καὶ π ο λ ί τ η ς Ῥωμίων» (A. Dain, *Une formule d'affranchissement d'esclaves*, ἐν REB 22, 1964, σελ. 238 - 240· πρβλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, σελ. 143, σημ. 954). — Περὶ τοῦ ὄρου ἰσοπολιτεία παρ' Ἀτταλειάτη πραγματεύεται εἰς προσεχῆ μελέτην τοῦ ὁ καθηγητῆς Δ. Ζακυθηνός. Ἴσως δὲν εἶναι ἄσχετα πρὸς τὸ θέμα καὶ ὠρισμένα σημεῖα ἐξ ὧων πραγματεύεται ἡ Héléne Antoniadis-Bibicou, *Note sur les relations de Byzance avec Venise. De la dépendance à l'autonomie et à l'alliance: un point de vue byzantin*, *Θησαυρίσματα* 1 (1962), σελ. 162 - 178.

3. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 219.

εἰς τὸ πρόσφατον τῆς μεσαιωνικῆς λατινικῆς τοῦ J. F. Niermeyer¹, ἔνθα κεῖται ἡ λέξις *albanus* (μεταφραζομένη γαλλιστὶ *étranger* καὶ ἀγγλιστὶ *alien*) καὶ τὰ παράγωγα *albania* καὶ *albanagium*. Ἡ λέξις ἀνάγεται εἰς παλαιὸν Φραγγικὸν τύπον *aliban* (τὸν ὁποῖον ἐτυμολογοῦν ἐκ τοῦ λατινικοῦ *alibi*), εἰσήχθη δὲ εἰς τὴν λατινικὴν τοῦ μεσαιῶνος ὑπὸ τοὺς τύπους *albanus* καὶ *albanius*, ἐνίοτε δὲ καὶ *aubanus*, ἐξ οὗ τὸ μέχρι σήμερον ἐν χρήσει γαλλικὸν *aubain* (= *individu fixé en pays étranger sans être naturalisé*). Παραλλήλως πρὸς τὸ *albanus* ὑπάρχει, ὡς εἴπομεν, εἰς τὴν μεσαιωνικὴν λατινικὴν καὶ ὁ ὄρος *albania* ἢ *albanagium*, ἀντίστοιχος τοῦ γαλλικοῦ *aubaine* ἢ *droit d'aubaine*, περὶ τῶν ὁποίων εὐκόλως δύναται τις νὰ πληροφορηθῇ, ἐὰν προστρέξῃ ἔστω καὶ εἰς τὸ μικρὸν λεξικὸν Larousse.

Ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων (τοῦ I', IA', καὶ IB' αἰ.), τὰ ὁποῖα παρατίθενται εἰς τὰ προμνημονευθέντα λεξικά τῆς μεσαιωνικῆς λατινικῆς, ἀρκοῦμαι νὰ μεταφέρω ἐνταῦθα τρία: . . . *de liberis hominibus albanisque ac colonibus in supradicta terra commanentibus* (εἰς ἔγγραφον τοῦ βασιλέως Λοθαρίου, τοῦ ἔτους 986) . . . *advenas quos albanos vocant, qui ab extraneis regnis venientes κλπ.* (εἰς κείμενον τοῦ 1186) . . . *albains sont hommes et femmes, qui sont nez en villes dehors le royaume [...] et quant ils sont venuz demourer ou royaume, ilz sont proprement appelez a l b a i n s* (κείμενον τοῦ ΙΔ' αἰῶνος).

Δὲν δύναμαι νὰ ὑποκαταστήσω τοὺς μεσαιωνολόγους τῆς Δύσεως καὶ νὰ ἐκταθῶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Εἶναι ὁμως βέβαιον ὅτι οἱ Νορμανδοί, ἐμφανιζόμενοι εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν μόλις ἀπὸ τοῦ 1017 καὶ ἀποκτῶντες μονίμους ἐγκαταστάσεις μόλις ἀπὸ τοῦ 1030², ἦσαν ἀκόμη, κατὰ τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς περίοδον (1038 - 1043) καὶ ἐπὶ μακρὸν εἰσέτι χρονικὸν διάστημα, *ξένοι, ἀλλοδαποί, ἐπήλυδες*, καὶ διεστέλλοντο ἀπὸ τῶν γηγενῶν ἢ παλαιότερων κατοίκων τῆς χώρας ὡς *albanii*. Τὴν ἀντιδιαστολὴν ταύτην ἐνίσχυεν ἴσως καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι διὰ τοὺς ἐγκαθισταμένους εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν Νορμανδούς, τόσον εἰς τὰ ὑπὸ τὴν Βυζαντινὴν ἐπικράτειαν ἐδάφη, ὅσον καὶ εἰς τὰ ἐκτὸς αὐτῆς, ἴσχυεν ἴδιον νομικὸν καθεστῶς³.

1. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, ἐκδ. 1883, τόμ. Α', σελ. 162 - 163. — J. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon minus*, Leiden 1960, σελ. 32 - 33.

2. Ὡς τοιαύτη θεωρεῖται ἡ ἵδρυσις τῆς Ἀβέρσας: προβλ. ἀνωτέρω, σελ. 221, καὶ Mathieu, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 267 καὶ 345.

3. Cl. Cahen, *Le Régime féodal de l'Italie Normande*, Παρίσιοι 1940, σελ. 41 κέ. — Πρβλ. F. Ganshof, *Histoire des relations internationales, I. Moyen Age*³, Παρίσιοι 1964, σελ. 147 κέ., ἔνθα ὁ συγγραφεὺς, ἀναφερόμενος εἰς τὸν μεικτὸν πληθυσμὸν διαφόρων κρατῶν καὶ κρατιδίων τοῦ ΙΑ' - ΙΒ' αἰῶνος, ἐπισημαίνει ὅτι πανταχοῦ ἐδημιούργει προβλήματα ἢ παρουσίαι ξένων: *étrangers*, «*aubains*» (*albanii*)

Είναι βέβαιον επίσης ότι δημόσιοι λειτουργοί (άκομη και οι ανήκοντες εις τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Βυζαντινῶν τῆς νοτίου Ἰταλίας), ἐκκλησιαστικαὶ ἀρχαί, τοπικοὶ ἄρχοντες κλπ., χρησιμοποιοῦντες τὴν λατινικὴν τῆς ἐποχῆς εἰς τὰ ἔγγραφα τῶν, ἐχαρακτῆριζον διὰ τοῦ ὄρου *albanī* ἢ *advenae* τοὺς νέους αὐτοὺς πληθυσμούς, οἱ ὅποιοι καὶ κατὰ τὸ ἰσχύον τότε νομικὸν καθεστῶς δὲν ἐξωμοιοῦντο πρὸς τοὺς παλαιούς κατοίκους τῆς χώρας¹. Ὑπηρεσιακαὶ ἐκθέσεις στελλόμεναι ἐκ Κάτω Ἰταλίας εἰς τὸ Βυζάντιον, πιθανὸν δὲ καὶ χρονογραφικαὶ ἀφηγήσεις, συντεταγμέναι συχνότατα ὑπὸ ἀνθρώπων ἀνεπαρκῶς κατεχόντων καὶ τὴν λατινικὴν καὶ τὴν ἑλληνικὴν², ἐχρησιμοποιοῦν πιθανώτατα τὸν ὄρον *albanī* ἢ *άλβανοί* πρὸς δήλωσιν τῶν προσφάτως τότε κατελθόντων ἀπὸ Βορρᾶ πληθυσμῶν, διὰ τοὺς ὁποίους πολὺ βραδύτερον ἐπεκράτησεν ἡ ὀνομασία Νορμανδοί. Πράγματι, οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, οἱ ὅποιοι ἱστοροῦν τὰ σύγχρονά των γεγονότα τῆς Κάτω Ἰταλίας, ὁ Ἀτταλειάτης, ὁ Σκυλίτζης, ὁ Ψελλός, ἀγνοοῦν τὴν ὀνομασίαν Νορμανδοί καὶ μνημονεύουν τὸν νεοφανῆ τοῦτον λαὸν ὑπὸ διάφορα γενικὰ ὀνόματα ἢ

(σελ. 148). Αἱ λέξεις *albanī* - *aubains* ἀπέβησαν προφανῶς σὺν τῷ χρόνῳ τεχνικοὶ ὄροι δηλοῦντες τὸ ἴδιον νομικὸν καθεστῶς τῶν οὕτω χαρακτηριζομένων πληθυσμῶν. — Κατὰ τὰς ἐπαφὰς των μετὰ τὴν φεουδαρχικὴν Δύσιν οἱ Βυζαντινοὶ ἐγνώρισαν, ἐνίοτε δὲ καὶ παρέλαβον, ὀρισμένους θεσμούς μαζί μετὰ τὴν ἀντίστοιχον ξένην ὀρολογίαν. Τοιοῦτος εἶναι π.χ. ὁ τεχνικὸς ὄρος *λίγιος* (λατινιστὶ *ligius*), ἀπαντῶν ἤδη τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἀλεξιάδα (ἐκδ. Leib, τόμ. Γ', σελ. 125, στίχ. 27 κέ.) καὶ χρησιμοποιούμενος ἔκτοτε εἰς πολλὰ Βυζαντινὰ κείμενα (ὁ Du Cange, ὑπὸ τὸ λ. *λίγιος* ἔχει ἤδη συγκεντρώσει δεκάδας σχετικῶν χωρίων)· βλ. Ν. SVOBODOS, *Le serment de fidélité à l'empereur byzantin et sa signification constitutionnelle*, REB 9 (1951), σελ. 134 κέ., καὶ J. F E R L U G A, *La ligesse dans l'empire byzantin. Contribution à l'étude de la féodalité à Byzance*, Zbornik Radova τοῦ Βελιγραδίου 7 (1961), σελ. 97 - 123. Τοιοῦτος τεχνικὸς ὄρος εἶναι ἐπίσης τὸ (συχνότατον εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως) *ὀμμάτζιον* (= *hommage*, μεταφραζόμενον ἐνίοτε *ἀνθρωπία*) κ.ά. Κατὰ ταῦτα δὲν ἀποτελεῖ ἀσύνηθες φαινόμενον ἡ μεταφορὰ τοῦ δυτικῆς προελεύσεως ὄρου *albanī* εἰς Βυζαντινὸν κείμενον ὑπὸ τὸν τύπον *άλβανοί*.

1. Οὕτω π.χ. εἰς κατωϊταλικά ἔγγραφα γίνονται τοιοῦτου εἴδους ἢ παρεμφερεῖς διακρίσεις καὶ ἀπαντοῦν ὄροι καὶ ἐκφράσεις ὡς αἱ ἀκόλουθοι: *ὀθνεῖους* - *advenientes* (F. Trinchera, *Syllabus Graecarum Membranarum*, Νεάπολις 1865, σελ. 74, ἀρ. 57, ἔτους 1093), *advenas venientes in regionem...* (αὐτόθι, σελ. 78, ἀρ. 60, ἔτους 1097), *νοθίους* (αὐτόθι, σελ. 81, ἀρ. 64, ἔτους 1097) κ.ά. Πλέον ἢ ἄπαξ ἀπαντᾷ ὁ ὄρος *extranei* παρὰ Ménager, *Actes latins de S. Maria di Messina*, σελ. 52, ἀρ. 2, ἔτους 1112, καθὼς καὶ παρὰ Marie Faurox, *Recueil des actes des ducs de Normandie (911 - 1066)*, Caen 1961, σελ. 341, ἀρ. 156 (C, Γ), τοῦ ἔτους 1063 καὶ σελ. 161, ἀρ. 161, τῶν μέσων τοῦ ΙΑ' αἰῶνος.

2. Θὰ ἠδυνάμην νὰ παραθέσω σωρεῖαν παραδειγμάτων ἐξ ἐπισήμων καὶ ἡμιεπισήμων κειμένων, συντεταγμένων εἰς Κάτω Ἰταλίαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Ἀρκοῦμαι νὰ ἐπισημάνω ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ στρατηγὸς Λουκανίας, ὅστις ὑπογράφει ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1042 (Guillou, *La Lucanie byzantine*, σελ. 122 = *Actes de Donnoso*, σελ. 49) ἀποδεικνύεται εἰς ἀποκαρδιωτικὸν σημεῖον ὀλιγογράμματος.

περιφράσεις. Μόλις τὸν ἐπόμενον αἰῶνα ἡ Ἄννα Κομνηνὴ θὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ ὄνομα *Νορμάνοι*¹. Ὁ Σκυλίτζης χρησιμοποιεῖ, ὡς εἶδομεν², τὴν γενικὴν ὀνομασίαν *Φράγγοι*, τὸ αὐτὸ δὲ πράττει καὶ ὁ Βρυέννιος³. Ὁ Ἀτταλειάτης προτιμᾷ νὰ ἀντιδιαστείλῃ τούτους ἀπὸ τοὺς παλαιούς κατοίκους τῆς χώρας, τοὺς *Λατίνους*, ὑπὸ τὸν γενικὸν χαρακτηρισμὸν Ἀλβανοί.

Εἶδομεν δὲ ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης, συνοπτικώτατος ἐν προκειμένῳ, δὲν ἀπαριθμεῖ τοὺς ἄλλοτε «συμμάχους» καὶ μετέπειτα πολεμίους τῶν Βυζαντινῶν χρησιμοποιοῦν ὀνόματα ἔθνικὰ ἢ δηλωτικὰ τοῦ τόπου καταγωγῆς, ἐγκαταστάσεως κλπ. Ἀρκεῖται νὰ ὑποδηλώσῃ ὅτι οὗτοι ἀνήκον καὶ εἰς τὰς δύο μεγάλας ομάδας λαῶν τῆς νοτίου Ἰταλίας, ἦσαν καὶ οἱ παλαιοὶ κάτοικοι, χαρακτηριζόμενοι ὡς *λατῖνοι*, καὶ οἱ ἐπήλυδες, χαρακτηριζόμενοι ὡς *ἀλβανοί* (*albani*).

Ἡ ἀνωτέρω ἀποψις — μόνη ὀρθὴ καθ' ἡμᾶς — θὰ θεωρηθῆ, πιστεύομεν, τοῦλάχιστον ὡς ἡ μόνη εὐλογοφανῆς καὶ πειστικὴ ἐξήγησις τῶν λεγομένων τοῦ Ἀτταλειάτου, ἐφ' ὅσον κατεδείχθη ὀριστικῶς ὅτι ἀποκλείεται νὰ ὑπονοῶνται ἐνταῦθα Ἀρβανῖται ἐκ τῆς Βαλκανικῆς.

Ἡ ὑφ' ἡμῶν δοθεῖσα ἐξήγησις θὰ ἐνισχύετο, βεβαίως, ἂν εἴχομεν νὰ προσκομίσωμεν παραδείγματα παρομοίας χρήσεως τοῦ *albani* - ἀλβανοί καὶ εἰς ἄλλα ἑλληνικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς. Πρὸς τὸ παρὸν μίαν μόνην δευτέραν παρομοίαν περίπτωσιν γνωρίζομεν: τὴν δευτέραν μνείαν τῶν Ἀλβανῶν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ἀτταλειάτου.

Β'

Τὸ δεύτερον ἐκ τῶν ἐπισημανθέντων χωρίων τοῦ Ἀτταλειάτου⁴ ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ἀνωτέρω δοθεῖσαν ἐξήγησιν τοῦ ὄρου Ἀλβανοί. Κατὰ τὸν συγγραφέα, ὡς εἶδομεν, ὁ μάγιστρος καὶ κατεπάνω Ἰταλίας Γεώργιος ὁ Μανιάκης ἐπανεστάτησε μετὰ τῶν ἐκεῖσε συνόντων στρατιωτῶν, *Ρωμαίων καὶ Ἀλβανῶν*. Πρόκειται περὶ τῆς στρατιᾶς, τὴν ὁποίαν εἶχε συγκροτήσει ὁ Μανιάκης ἐν Ἰταλίᾳ, εὐρισκόμενος διὰ δευτέραν φοράν ἐκεῖσε (1042 - 1043), καὶ τὴν ὁποίαν ἀπετέλουν *Ρωμαῖοι* [= Βυζαντινοὶ] στρατιῶται καὶ *ξένοι*, ἤτοι *albani* - ἀλβανοί⁵.

1. Ἀλεξιάς, Γ', 6, ἐκδ. Leib, τόμ. Β', σελ. 210.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 219.

3. Βρυέννιος, ἐκδ. Βόννης, σελ. 102: Ἐπεὶ δὲ [...] τὸ Φράγγων ἔθνος κατακυριεύσαν τῆς Ἰταλίας καὶ Σικελίας, δεινὰ κατὰ Ῥωμαίων ἐμελέτων...

4. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 209.

5. Ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ περὶ τῆς στρατιᾶς τὴν ὁποίαν συνεκρότησεν ὁ Μανιάκης ἐν Ἰταλίᾳ διὰ νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ Βυζαντίου. Ἄν ὁ Μανιάκης, μεταβαίνων εἰς Ἰταλίαν ὡς «μάγιστρος καὶ κατεπάνω», μετέ-

Γνωστόν εἶναι ὅτι ὁ Μανιάκης, ἀποσταλεῖς εἰς Ἰταλίαν κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1042, κατώρθωσεν ἐντὸς ὀλίγου νὰ ἐπιβληθῆ καὶ νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὰς ἐκεῖ Βυζαντινὰς δυνάμεις. Οἱ κατὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐξεγερθέντες κατετροπώθησαν, πολλοὶ δὲ τούτων ἐτάχθησαν καὶ πάλιν παρὰ τὸ πλευρόν του. Εἰς τὴν Συνέχειαν τοῦ Σκυλίτζη ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ Μανιάκης καὶ πάλιν «προσηταιρίσατο μὲν Φράγκους [= Νορμανδούς] πολλούς, καθημέρωσε δὲ καὶ τοὺς παρὰ τοῦ Δοκειανοῦ κακωθέντας»¹. Ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, σύγχρονος τοῦ Μανιάκη², ὁμιλῶν περὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ προπαρασκευῶν τοῦ ἀντάρτου, γράφει ὅτι «οἷα δὲ ἀνδρὶ γενναίῳ καὶ κορυφαίῳ τὴν στρατηγικὴν τέχνην πολλοὶ συνερρῆκεσαν, οὐχ ὅσοι στρατεύσιμον εἶχον τὴν ἡλικίαν, ἀλλ' ἤδη καὶ οἱ ἐφ' ἐκάτερα τῆς ἀκμῆς». οὗτος δὲ «τοὺς ἐμπειροτάτους πρὸς πόλεμον συλλεζάμενος»³, διέπλευσε τὴν Ἀδριατικὴν καὶ ἐβάδισε κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος⁴.

φερεν ἢ ὄχι στρατεύματα, πόσα καὶ ποίας συνθέσεως, οὐδαμῶθεν εἶναι γνωστόν. Ἐπομένως παρανοεῖ τὸ παρὸν χωρίον τοῦ Ἀτταλειάτου, εἰς ὃ παραπέμπει, ὁ Gay (*Italie*, τόμ. Β', σελ. 461) γράφων ὅτι ὁ Μανιάκης ἀπεβιβάσθη τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1042 εἰς Τάραντα «avec une armée nouvelle, où des contingents Albans se joignent aux troupes des thèmes».

1. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, ἔκδ. Βόννης, τόμ. Β', σελ. 720 = ἔκδ. Ε. Τσολάκη, σελ. 167, 9 - 11.

2. «Τοῦτον τὸν ἄνδρα καὶ τεθέαμαι καὶ τεθαύμακα», γράφει ὁ ὕπατος τῶν φιλοσόφων καὶ περιγράφει αὐτὸν ὡς ἥρωα ὑπερφυσικῶν διαστάσεων καὶ ἱκανοτήτων (Ψελλός, ἔκδ. Renault, τόμ. Β', σελ. 1 - 3). — Ἀλλαχοῦ ὁμοίως (*Ἐγκωμιστικὸς λόγος πρὸς τὸν βασιλέα τὸν Μονομάχον*, ἔκδ. Κ. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τόμ. Ε', Παρίσιοι 1876, σελ. 138 κέ.) ὁ Ψελλός ψέγει τὸν Μανιάκην ὡς ἀλαζονικὸν κλπ. Ἀσυμπαθῶς πρὸς τὸν ἀποστάτην ἐκφράζονται συνήθως οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς (π.χ. ὁ Μανασσῆς, ἔκδ. Βόννης, στ. 6285 κέ.), εἶναι ὁμοίως βέβαιον ὅτι τὰ κατορθώματα καὶ ὁ ἥρωϊκὸς θάνατος τοῦ γενναίου πολεμιστοῦ εἶχον ἐντυπωσιάσει τοὺς συγχρόνους του. Ὁ Χριστόφορος ὁ Μυτιληναῖος συνέθεσεν εἰδικὸν στιχοῦργημα ἐξ ἑκατὸν ὁμηρικῶν ἐξαμέτρων καὶ ἐξάστιχον «ἐπίγραμμα εἰς τὸν τάφον τοῦ Μανιάκου». Βλ. Σπ. Ἀμπροῦ, *Ἱστορικὰ Μελετήματα*, Ἀθήναι 1884, 152 - 166 [ἐνθα εἰδικὴ μελέτη: *Ἡ ἀποστασία καὶ ὁ θάνατος τοῦ Γεωργίου Μανιάκη* ἐν σελ. 162 - 166 ἔκδοσις τῶν στιχοῦργημάτων, περὶ ὧν συμπληρωματικὰ ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι 2 (1905), σελ. 169 - 179]. Πρβλ. Δ. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, *Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία [Α']*, 324 - 1071, Ἀθήναι 1969, σελ. 399 - 400. — Εἰς τὴν Νορβηγικὴν *saga* τοῦ Harald Hardrade, ὁ ὁποῖος εἶχε συμπολεμήσει μετὰ τοῦ Μανιάκη εἰς Σικελίαν κατὰ τῶν Σαρακηνῶν, ὁ Μανιάκης, ὑπὸ τὸ ὄνομα Gyrger, ἐμφανίζεται ὡς γελοῖος καὶ δειλὸς ἥρωας τοῦ ἔπους· βλ. Snorri Sturluson, *Heimskingla de Noregs Konunga Sögur* (*Historia Regum Norvegicorum*), ἔκδ. G. Schönning - Sculius Theodori Thorlacius, Hafniae 1783, τόμ. Γ', σελ. 56 κέ.

3. Ψελλός, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 4.

4. Παρακολουθῶν τὸν Μανιάκην καὶ μετὰ τὴν ἀπόβασίν του εἰς τὸ Δυρράχιον ὁ Gay (πρβλ. ἄνωτέρω, σελ. 228, σημ. 5) σημειώνει: «Son armée, qui s'est accrue probablement de bandes Bulgares et Albanaises, s'avance à travers les montagnes» κλπ. (Gay, *Italie*, σελ. 467). Ἄλλ' οὐδεμίᾳ πηγῇ, ἢ ἔστω ἀπλῇ ἐνδειξις, δικαιολογεῖ τὸ ἀυθαίρετον «probablement».

Οἱ ξένοι, τοὺς ὁποίους εἶχε στρατολογήσει ἐξ Ἰταλίας ὁ Μανιάκης, ἦσαν Νορμανδοί. Ὅταν ἐκεῖνος ἔπεσε μαχόμενος εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Θεσσαλονίκης¹, οἱ ξένοι οὗτοι πολεμιστὰι προσεχώρησαν ἢ περιῆλθον εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἀπετέλεσαν ἴδιον στρατιωτικὸν σῶμα, γνωστὸν ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν *Μανιακάτοι*. Αἱ περὶ αὐτῶν μαρτυρίαι οὐδεμίαν ἀφήνουν ἀμφιβολίαν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ Νορμανδῶν. Εἰς τὴν Συνέχειαν τοῦ Σκυλίτζη, καὶ δὴ εἰς τὰ τελευταῖα κεφάλαια, ὅπου ἐκτίθενται γεγονότα τοῦ ἔτους 1071 καὶ ἐξῆς, ἦτοι ἡ ἀποστολὴ πρεσβείας «πρὸς τὸν τὴν Λογγοβαρδίαν κατέχοντα *Φράγκον* [= Νορμανδὸν] *Ῥουμπέρτον* [Γισκάρδον] καλούμενον»², ὁ συγγραφεὺς, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐπικράτησιν τῶν Νορμανδῶν ἐν Ἰταλίᾳ, ἀνατρέχει εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀποστασίας τοῦ Μανιάκη (1043), ὅστις πολλοὺς τούτων εἶχε προσεταιρισθῆ καὶ εἶχε φέρει μεθ' ἑαυτοῦ, βεβαιοῦ δὲ ὅτι οἱ *Μανιακάτοι* οὗτοι ἦσαν ὁμοθενεῖς τῶν Νορμανδῶν τοῦ Ροβέρτου Γισκάρδου. Ἴδου τὸ σχετικὸν χωρίον: οἱ μὲν σὺν αὐτῷ [= τῷ Μανιάκῃ] *περαιωθέντες* [ἐξ Ἰταλίας], τῷ βασιλεῖ *δουλωθέντες*, *Μανιακάτοι* *τε ἐπὶ νομασθήσαν* καὶ τῇ *Ῥωμαίων πολλοὶ ἐναπέμειναν*· οἱ δὲ λοιποὶ ἐν Ἰταλίᾳ *ὑπελείφθησαν*· ἦν δέ τις ἐν αὐτοῖς *Ῥουμπέρτος* τοῦνομα, ἀνεψιὸς Ἀρδουίνου τοῦ ὑπὸ τοῦ Δοκίανου *μαστιχθέντος*...³.

Κατὰ ταῦτα, οὐδεμία ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὅτι καὶ εἰς τὸ δευτερον χωρίον τοῦ Ἀτταλειάτου ὑπὸ τὸν χαρακτηρισμὸν Ἀλβανοὶ - *Albani* νοοῦνται οἱ ἐπήλυδες Νορμανδοί.

Γ'

Εἰς τὸ τρίτον ἐκ τῶν ἐπισημανθέντων χωρίων τοῦ Ἀτταλειάτου⁴, ὁ συγγραφεὺς δὲν χρησιμοποιεῖ πλέον τὸν ὄρον Ἀλβανοί, ἀλλ' Ἀρβανι-

1. Περὶ τοῦ τοπογραφικοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ πεδίου τῆς μάχης βλ. Ζακυθηνόυ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 399, σημ. 5, ἐνθα ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρβλ. J. Ferluga, ἐν *Fontes byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes*, τόμ. Γ', Βελιγράδιον 1966, σελ. 171, σημ. 311.

2. Πρόκειται περὶ τῆς ἀποστολῆς διὰ τὸ συνοικέσιον τοῦ υἱοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Ζ' τοῦ Δούκα μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Ροβέρτου Γισκάρδου· βλ. H élène Bibicou [Antoniadis], *Une page d'histoire diplomatique de Byzance au XIe s., Michel VII Doucas, Robert Guiscard et la pension des dignitaires*, *Byzantion* 29 (1959), σελ. 43 - 75. — Συνέχεια τοῦ Σκυλίτζη, ἔκδ. Τσολάκη, σελ. 167 καὶ 216.

3. Συνέχεια τοῦ Σκυλίτζη, ἔκδ. Τσολάκη, σελ. 167, 13 - 16 (= ἔκδ. Βόννης, τόμ. Β', σελ. 720). — Περὶ τοῦ στρατιωτικοῦ σώματος τῶν *Μανιακῶν* πρβλ. Glykatzis-Ahrweiler, *Administration*, σελ. 34, σημ. 10, ὅπου χαρακτηρίζονται ἀορίστως ὡς *soldats Francs*. Περὶ *Μανιακῶν* ἐγκατασταθέντων εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα βλ. Svoronos, *Le cadastre de Thèbes*, σελ. 71 καὶ 144.

4. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 209.

τ α ι. Καί είναι προφανές ότι ένταῦθα νοεῖται ὁ ὁμώνυμος λαός τῆς Βαλκανικῆς.

Κατὰ τὸν συγγραφέα, ὁ δοῦξ τοῦ Δυρραχίου Νικηφόρος ὁ Βασιλάκης, ἐπαναστατήσας καὶ παρασκευαζόμενος νὰ βαδίσῃ κατὰ τοῦ Βυζαντίου (κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1078 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1079) «στρατιὰν ἐκ πασῶν τῶν ἐκεῖσε ἐπικειμένων χωρῶν συνελέγετο». Εἶναι αὐτονόητον ὅτι ὁ δοῦξ τοῦ Δυρραχίου, διενεργῶν εὐρεῖαν στρατολογίαν εἰς τὰς ἐκεῖσε χώρας, εἶχεν ἐπανδρώσει τὸ στράτευμά του καὶ μὲ στρατιώτας Ἀλβανικῆς καταγωγῆς. Ἀκολουθεῖ ὁμως καὶ ρητὴ περὶ τούτου μαρτυρία: εἶχε γὰρ καὶ Ῥωμαίων πολλῶν στρατιωτικόν, Βουλγάρων τε καὶ Ἀρβανιτῶν, καὶ οἰκείους ὑπασπιστάς οὐκ ὀλίγους... Εἰς τὴν Συνέχειαν τοῦ Σκυλίτση ἐπαναλαμβάνονται αἱ αὐταὶ φράσεις τοῦ Ἀτταλειάτου, ἄνευ σχεδὸν οὐδεμιᾶς μεταβολῆς ἢ προσθήκης¹.

Συμπέρασμα: Ὁ Ἀτταλειάτης, γράφων περὶ τὸ 1080² καὶ ἀναφερόμενος εἰς γεγονότα τοῦ 1079, παρέχει τὴν πρώτην μέχρι σήμερον γνωστὴν καὶ μετ' ἀσφαλείας χρονολογημένην μνείαν τοῦ ὀνόματος Ἀρβανίται, συνάμα δὲ καὶ τὴν πρώτην ρητὴν μνείαν τοῦ ὁμωνύμου λαοῦ τῆς Βαλκανικῆς.

Εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια τῆς Ἱστορίας του, ὅπου ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς, ἀνατρέχων εἰς γεγονότα τῶν ἐτῶν 1038 - 1043, χαρακτηρίζει ὠρισμένους πληθυσμούς τῆς Κάτω Ἰταλίας ὡς Ἀλβανούς, ὑπονοεῖ τοὺς προσφάτως ἐκεῖ ἐγκατασταθέντας ξένους καὶ ἐπήλυδας (albanos) Νορμανδοῦς, οὐχὶ δὲ ὁμωνύμους πληθυσμούς ἐκ Βαλκανικῆς, τοὺς ὁποίους ἀποκαλεῖ Ἀρβανίτας.

* * *

Τὸ ὄνομα Ἀρβανίτης εἶναι κανονικὸς — κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἀρχαίας, τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης — τύπος ὀνόματος δηλοῦντος (μὲ τὴν παραγωγικὴν κατάληξιν -ίτης), τὸν τόπον καταγωγῆς. Εἶναι δὲ Ἀρβανίτης ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὸ Ἀρβανον ἢ τὰ Ἀρβανα³.

1. Συνέχεια τοῦ Σκυλίτση, ἐκδ. Τσολάκη, σελ. 182, 15 - 21 (= ἐκδ. Βόννης, τόμ. Β', σελ. 739): ... Ὁ δὲ πρωτοπρόεδρος Νικηφόρος ὁ Βασιλάκης τὸ Δυρράχιον καταλαβὼν στρατὸν ἤθροισεν ἐκ πασῶν τῶν ἐκεῖσε χωρῶν [...] συναγηχῶς δὲ στρατιὰν ἀξιόλογον ἐκ τε Φράγκων καὶ Βαράγγων, Ῥωμαίων τε καὶ Βουλγάρων καὶ Ἀρβανιτῶν, ἅρας ἐκεῖθεν πρὸς Θεσσαλονίκην ἠπείγετο...

2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 208, σημ. 1.

3. Περιττὸν εἶναι νὰ προσκομίσωμεν παραδείγματα: Ἀβδηρα - Ἀβδηρίτης, Στάγειρα - Σταγειρίτης, Ἀδανα - Ἀδανίτης, Ἱεροσόλυμα - Ἱεροσολυμίτης, Μεσοπόταμον - Μεσοποταμίτης κ.π.δ. Πρβλ. καὶ Φοῦρική, Πόθεν τὸ ὄνομα Ἀρβανίτης, σελ. 35 κέ.

Χρήσιμον εἶναι νὰ παρακολουθήσωμεν διὰ βραχέων πότε καὶ πῶς ἐμφανίζονται εἰς τὰς ἱστορικὰς πηγὰς τὰ δύο ταῦτα ὀνόματα, τὸ τοπωνύμιον καὶ τὸ παράγωγόν του.

Πρώτη μνεία, ὡς εἶπομεν, παρὰ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτῃ, ἔνθα μνημονεύονται (1079/80) οἱ Ἀρβανῖται.

Δευτέρα κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν μνεία τοῦ λαοῦ τούτου εὑρηται εἰς τὴν «Ἀλεξιάδα» τῆς Ἀννης Κομνηνῆς, ἥτις γράφουσα περὶ τὸ 1148¹ καὶ ἱστοροῦσα τοὺς παρὰ τὸ Δυρράχιον ἀγῶνας τῶν Βυζαντινῶν καὶ Νορμανδῶν (1081 κέ.), ὁμιλεῖ παρεμπιπτόντως καὶ περὶ τῶν καλουμένων Ἀρβανιτῶν². Ἡ αὐτὴ συγγραφεὺς μνημονεῦει τὰς περὶ τὸ Ἀρβανον κλεισοῦρας³, τὰ ὁμοροῦντα τῷ Ἀρβάνῳ πολίχνια, καὶ τὰς τοῦ Ἀρβάνου ἀτραπούς⁴, παρέχει δὲ (ἄπαξ) καὶ τὸν τύπον Ἀρβανα κατὰ πληθυντικόν⁵. Εἶναι φανερόν ἐκ τῶν συμφραζομένων ὅτι τὸ Ἀρβανον (καὶ πληθ. τὰ Ἀρβανα) εἶναι γεωγραφικὴ περιοχὴ, ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς τῶν Ἀρβανιτῶν. Ἄλλ' οἱ πληθυσμοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν ἀκόμη ἀρκούντως γνωστοί, τὸ ἐθνικὸν τῶν ὄνομα δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπικρατήσῃ, διὸ καὶ ἡ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ περὶ τῶν καλομένων Ἀρβανιτῶν.

Τρίτη χρονολογικῶς μνεία Ἀρβανιτῶν εὑρηται εἰς τὴν Συνέχειαν τοῦ Σκυλίτση — ἱστορικὴν πηγὴν ἀναγομένην εἰς τὰ μέσα τοῦ ΙΒ' αἰῶνος — ἀλλὰ τὸ σχετικὸν χωρίον εἶναι, ὡς ἐλέχθη⁷, ἐπανάληψις τῆς ἀντιστοίχου φράσεως τοῦ Ἀτταλειάτου καὶ δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὅτι δὲν ἀποτελεῖ νέαν μαρτυρίαν.

Τετάρτη κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν μνεία τοῦ λαοῦ τούτου ἀπαντᾷ εἰς τὴν «Χρονικὴν Σύνοψιν» τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου (1217 - 1282), ὅστις γράφων κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος⁸ καὶ ἱστορῶν τὴν ἐπὶ τῶν

1. Πρβλ. Georgina Buckler, *Anna Comnena. A Study*, Ὁξφόρδη 1929, σελ. 21. — Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*², Βερολῖνον 1958, τόμ. Α', σελ. 219. — Βλ. καὶ εἰσαγωγὴν τῆς προσφάτου ρωσικῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀλεξιάδος ὑπὸ J. N. Ljubarsky, Μόσχα 1965, σελ. 19.

2. Ἀλεξιάς, Σ' α' 7 : ἔκδ. Leib, τόμ. Β', σελ. 60.

3. Ἀλεξιάς, ΙΓ' ε' 1 : ἔκδ. Leib, τόμ. Γ', σελ. 104. — Περὶ κλεισοῦρῶν γενικώτερον βλ. P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine Orientale à l'époque chrétienne et byzantine*, Παρίσι 1945, σελ. 120.

4. Ἀλεξιάς, ΙΓ' ε' 2 : ἔκδ. Leib, τόμ. Γ', σελ. 104.

5. Ἀλεξιάς, Δ' η' 4 : ἔκδ. Leib, τόμ. Α', σελ. 168. — Ε. Βρανούση, *Κομισκόρτης ὁ ἐξ Ἀρβάνων — Σχόλια εἰς χωρίον τῆς Ἀννης Κομνηνῆς*, Ἰωάννινα 1962.

6. Συνέχεια Σκυλίτση, ἔκδ. Τσολάκη, σελ. 75. — Πρβλ. Ε. Τσολάκη, *Τὸ πρόβλημα τῆς Συνέχειας τῆς χρονολογίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτση*, Ἑλληνικά 18 (1964), σελ. 79 - 83.

7. Βλ. σελ. 231 καὶ σελ. 231 σημ. 1.

8. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, τόμ. Α', σελ. 266.

λαοῦ ἠκούοντο καὶ ἀκούονται μόνον οἱ τύποι Ἄρβανίτης, Ἄρβανιτιά κλπ.¹ Πάντως καὶ μετὰ τὴν μικρὰν φθογγικὴν ἀλλοίωσιν τοῦ ἀρχικοῦ Ἄρβανίτης εἰς Ἄλβανίτης, ὁ ὄρος ἐξηκολούθει νὰ εἶναι κανονικὸς τύπος ὀνόματος δηλωτικοῦ τοῦ τόπου καταγωγῆς.

Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἐμφανίζεται παραλλήλως ἐν χρήσει καὶ ὁ ὄρος Ἄλβανοὶ ἀντὶ τοῦ Ἄρβανίται καὶ Ἄλβανίται². Τὴν χρῆσιν τοῦ ὄρου τούτου εἰσάγουν ἀρχαῖζοντες συγγραφεῖς, οἱ ὅποιοι ἀμφίβολον εἶναι ἂν ἐγνώριζον τὸ ἀμφισβητούμενον χωρίον τοῦ Πτολεμαίου, εἰς τὸ ὁποῖον τινὲς τῶν μεταγενεστέρων διείδον ἢ ἀνεζήτησαν τὴν ρίζαν τῶν ὀνομάτων Ἄλβανοὶ καὶ Ἄλβανία³, εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι ἐγνώριζον ἐκ τῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας τοὺς παρὰ τὸ ἀρχαῖον Λάτιον Ἄλβανούς⁴, ἐξ ἀναγνωσμάτων καὶ ἐκ τῶν κατὰ καιροὺς ἐπαφῶν τοὺς παρὰ τὴν Κασπίαν Ἄλβανούς⁵ κτλ.

1. Βλ. Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, ἔκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. Γ', σελ. 27 - 28, ἐν λ. Ἄρβανίτης, Ἄρβανιτιά, ἀρβανίτικος κλπ. — Πρβλ. Φουρίκη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 17. — Εἰς ἀρχαῖστικὴν τάσιν ἀποδίδει τὸ σύμπλεγμα -λβ- τῶν ἀνωτέρω τύπων (Ἄλβανίτης ἀντὶ Ἄρβανίτης, ἀλβανιτικὸς ἀντὶ ἀρβανίτικος κλπ.) καὶ ὁ Ε. Κριάρῆς, Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημόδους γραμματείας, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 203.

2. Ἐφραίμ, Χρονογραφία, στ. 9149. — Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἔκδ. Βόννης, τόμ. Α', σελ. 279, 450, 453, 474, 495, 496, 497, 498 κέ. Πρβλ. Φουρίκη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 11 κέ.

3. Ὁ Φουρίκης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 18 - 22, ἀσχολεῖται διὰ μακρῶν μὲ τὸ ἐν λόγῳ χωρίον τοῦ Πτολεμαίου (Γ' 12, 20, ἔκδ. Müller, σελ. 506), ἐνθα ἡ ἀσαφὴς (καὶ κατὰ τινὰς παρεῖσακτος) ἀναγραφὴ Ἄλβανων (κατὰ τὴν editio princeps) ἢ Ἄλβανῶν, διατυπᾶνει δὲ σειρὰν ἀξιολόγων συλλογισμῶν, οἱ ὅποιοι δὲν γνωρίζω ἂν ἔτυχον τῆς δεούσης προσοχῆς ἐκ μέρους τῶν εἰδικῶν. Τὸ συμπέρασμά του εἶναι ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ τοπωνυμίου Ἄλβανα [= Ἄρβανα], οὐχὶ δὲ περὶ μνείας τοῦ λαοῦ τῶν Ἄλβανῶν. — Ὑπὸ Ἀ. Κεραμοπούλου, Τὰ ὀνόματα Ἄλβανός καὶ Ἄρβανίτης, Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἡπειρον - εἰς μνήμην Χρ. Σούλη, Ἀθῆναι 1956, σελ. 1 - 10, ἐπισημαίνονται καὶ συσχετίζονται ὡς ὁμόριζα τὰ παρὰ Πτολεμαίῳ καὶ Στράβωνι τοπωνύμια Ἄλβανον καὶ Ἄλβανόν, Ἄλβιον ὄρος, Ἄλβια ἢ Ἄλπεια κλπ. — Περὶ τοῦ ἀμφισβητουμένου χωρίου τοῦ Πτολεμαίου βλ. καὶ Stadtmüller, Albanische Frühgeschichte, σελ. 177 κέ. Νεωτέρα βιβλιογραφία εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Hasan Ceka, «Urbs Valmorum» de Barletius et «Albanopolis» de Ptolemée (ἀλβανιστί, μὲ εὐρεῖαν περίληψιν γαλλιστί), ἐν Bulletin Shkencat Shqërore τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Τιράνων 13 (1959), ἀρ. 1, σελ. 139 - 156.

4. Πρβλ. π.χ. Διονύσιον Ἀλικαρνασσεῖα, βιβλ. Γ', 11 κέ, Γ', 23 (... οὐ μόνον Ἄλβανοῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις λατίνοις) κ.ἄ.

5. Πολλοὶ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς (Προκόπιος, Θεοφάνης, Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Κεδρηνός, Ζωναράς, Σφραντζῆς, κ.ἄ.) ὁμιλοῦν περὶ τῶν Ἄλβανῶν τοῦ Καυκάσου παραπομπὰς εἰς τὰ σχετικὰ χωρία παρέχει ὁ Φουρίκης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 24, σημ. 4. — Πρβλ. H. Anassian, Une mise au point relative à l'Albanie Caucasiennne (Aluank'), ἐν Revue des Études Arméniennes 6 (1969), σελ. 299 - 330.

Συμπέρασμα: Ἡ εἰσαγωγή τοῦ ὄρου Ἄλβανοὶ πρὸς δῆλωσιν τῶν ὁμωνύμων πληθυσμῶν τῆς Βαλκανικῆς ὀφείλεται εἰς ἀρχαιομαθεῖς καὶ ἀρχαῖζοντες λογίους, ἐμφανίζεται δὲ μόνις ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ἤτοι τρεῖς αἰῶνας περίπου ἀφ' ἧς ὁ Ἀτταλειάτης ἐμνημόνευσε διὰ πρώτην φοράν τοὺς πληθυσμοὺς τούτους ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀρβανῖται. Ἐφ' ὅσον δὲ α') πρὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος οὐδεὶς Βυζαντινὸς συγγραφεὺς εἶχεν ὀνομάσει τοὺς πληθυσμοὺς τούτους Ἄλβανούς, καὶ β') ἐφ' ὅσον οὐδεὶς χρησιμοποιεῖ παραλλήλως τοὺς δύο τύπους, ἀλλ' εἰς πάσας τὰς πρὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος πηγὰς φέρονται οὗτοι ὡς Ἀρβανῖται (Ἀτταλειάτης, Ἄννα Κομνηνή, Συνέχεια τοῦ Σκυλίτση) ἢ Ἀλβανῖται (Ἀκροπολίτης), εἶναι ἱστορικὸς ἀναχρονισμὸς νὰ νομίζωμεν ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης, ὅταν μνημονεύῃ Ἄλβανούς, ἐννοεῖ Ἀρβανίτας, καὶ ὅτι χρησιμοποιεῖ παραλλήλως καὶ ἀδιακρίτως ὅτε μὲν τὸν ἕνα, ὅτε δὲ τὸν ἄλλον ὄρον.

Ὁ ὄρος ἄλβανοὶ παρ' Ἀτταλειάτη εἶναι, ὡς κατεδείχθη ἀνωτέρω, ἀντίστοιχος τοῦ ὄρου *albanī* τῆς λατινικῆς τῶν χρόνων του καὶ δὲν εἶναι ὄνομα ἔθνικόν.

* *

Παρανοήσεις καὶ αὐθαίρετοι ἐρμηνεῖαι, διατυπωθεῖσαι κατὰ καιροὺς, ἐπαναλαμβάνονται ἀβασανίστως καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ περιπλέκουν τὰ σχετικὰ θέματα, ἀκόμη καὶ εἰς περιπτώσεις καθ' ἃς τὰ δεδομένα εἶναι σαφῆ. Εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ γεγονός ὅτι ζῆνοι ἐρευνηταί, διαπρεπεῖς κατὰ τὰ ἄλλα ἐπιστήμονες καὶ εἰδικοί ἀλβανολόγοι, ἔσπευσαν νὰ διατυπώσουν ἢ νὰ ἀποδεχθῶν γνώμας ἐπὶ ζητημάτων τὰ ὅποια προϋποθέτουν εἰδικὴν προπαρασκευὴν διὰ τὴν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου μελέτην τῶν Βυζαντινῶν πηγῶν καὶ, ἀπαραιτήτως, πλήρη γνώσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἀδυνατοῦντες ἢ ἀπαξιοῦντες νὰ προστρέξουν εἰς τὰς πηγὰς, ἐκτρέπονται, ἄνευ λόγου, εἰς ἀνακριβείας· ἀφ' ἑτέρου δέ, ἀγνοοῦντες τοὺς κανόνας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, δημιουργοῦν ἢ φαντάζονται ἀνυπάρκτους γλωσσικοὺς τύπους καὶ ἐν συνεχείᾳ δὲν φαίνονται διατεθειμένοι νὰ πεισθῶν, ὡσάκις Ἑλληνες Βυζαντινολόγοι ἢ γλωσσολόγοι ὑποδεικνύουν ἢ ἀποκαθιστοῦν τὸ ἐτυμολογικῶς ἢ τυπολογικῶς ὀρθὸν ἑνὸς ὀνόματος ἢ ἑνὸς τοπωνυμίου.

Ἐπεσημάναμεν ἀνωτέρω πολλὰς παρανοήσεις, ἀνακριβείας ἢ αὐθαίρετα αὐτοσχεδιάσματα. Δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ ἐπεκτείνωμεν περαιτέρω τὸν ἔλεγχον εἰς πρόσφατα κυρίως δημοσιεύματα, διὰ νὰ μὴ διαιωνίζονται ἀνακριβείαι καὶ νὰ μὴ ἐπεκτείνωνται περαιτέρω περιττὰ θεωρίαι θεμελιούμεναι ἐπὶ ἀβασίμων ὑποθέσεων.

Θεμελιῶδες εἶναι καὶ θὰ παραμείνῃ τὸ ἔργον τοῦ G. Stadtmüller, *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte*. Ἐν τούτοις παρατη-

ροῦμεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς, προσεκτικὸς καὶ ἀκριβολόγος συνήθως, βεβαιοῖ, ἐν σελ. 174, ὅτι ἡ πρώτη μνεία τῶν Ἀλβανῶν εὑρηται εἰς Ἄνναν τὴν Κομνηνὴν καὶ εἰς Μιχαὴλ τὸν Ἀτταλειάτην, ἐνθα οὗτοι μνημονεύονται ὡς «*Arvaniten* (Ἀρβανίται) oder *Arvaner* (Ἀρβανοί)». — Εἶδομεν ὅμως ἀνωτέρω, ὅτι, ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ Ἀτταλειάτης προηγεῖται χρονολογικῶς τῆς Ἄννης Κομνηνῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι οὐ δ α μ ο ὕ μ α ρ τ υ ρ ε ῖ τ α ι ἐθνικὸν ὄνομα ὑπὸ τὸν τύπον Ἀ ρ β α ν ο ῖ. — Ὀλίγον κατωτέρω ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς βεβαιοῖ ὅτι «im griechischen kommen die folgenden Nomensformen vor: Ἀρβανοί, Ἀρβανοί, Ἀρβανίται oder (mit Metathese) Ἀρναβίται»¹. Ἄλλ' ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων τύπων, μόνον ὁ τύπος Ἀρβανίται μαρτυρεῖται.

Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς², συνοψίζων τὰ ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου ἱστορούμενα, περιέργως προτάσσει τὸ δεύτερον σχετικὸν χωρίον τοῦ Ἀτταλειάτου, ἐνθα ὁ λόγος περὶ στρατιωτῶν Ῥωμαίων καὶ Ἀλβανῶν, οὕτω δὲ παρακάμπτει εὐκόλως τὸ πρῶτον χωρίον, ἐνθα μνημονεύονται, ὡς εἶδομεν, ὅχι ἀπλῶς στρατιῶται, ἀλλὰ πληθυσμοὶ ἐγκατεστημένοι ἐν Ἰταλίᾳ, οἱ ποτὲ σύμμαχοι [...]. Ἀλβανοὶ καὶ Λατῖνοι. Ἐν συνεχείᾳ ἐπιφέρει τὸ τρίτον χωρίον τοῦ Ἀτταλειάτου, ἐνθα ἡ μνεία Ἀρβανιτῶν (οὐχὶ Ἀλβανῶν), διὰ τὰ συμπεράνη, ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ ἐπιβεβαίωσιν τοῦ ὅτι καὶ εἰς τὰς τρεῖς περιπτώσεις ὁ Βυζαντινὸς οὗτος ἱστορικὸς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ὁμωνύμου λαοῦ τῆς Βαλκανικῆς.

Τὰ τρία χωρία τοῦ Ἀτταλειάτου, ἤτοι τὰ γεγονότα καὶ πρόσωπα τοῦ 1038 - 1042 καὶ τοῦ 1079/1080, συγχεόμενα καὶ πρωθυστερώς λαμβανόμενα, παρέσυραν τοὺς συγγραφεῖς τῆς προσφάτως ἐκδοθείσης εἰς Τίρανα Ἱστορίας τῆς Ἀλβανίας (1959 καὶ 1964) νὰ ἐμφανίσουν τὸν Γεώργιον Μανιάκην ὡς «δοῦκα τοῦ Δυρραχίου» τιθέμενον ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ἀλβανῶν τῆς περιοχῆς καὶ ὀδηγοῦντα αὐτοὺς πρὸς κατάληψιν τοῦ Βυζαντίου³.

Μικρὰ μελέτη μου, ἀναφερομένη εἰς χωρίον τῆς Ἄννης Κομνηνῆς, ἐνθα μνημονεύεται ὁ «ἐξ Ἀρβάνων Κομισκόρτης», ἐκδοθεῖσα τὸ 1962⁴, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Ἀλβανὸν Κορσο Βοζχογι νὰ γράψῃ μακρὰν βιβλιοκρισίαν καὶ νὰ ἐπανασυζητήσῃ τὰ σχετικὰ θέματα⁵. Ὁ Ἀλβανὸς ἐπιστήμων παρέχει ἐκτενῆ ἀνάλυσιν τῶν γραφομένων μου, δέχεται τὸ ὑπ' ἐμοῦ ὑποστη-

1. Stadtmüller, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 175, σημ. 3.

2. Ἀυτόθι, σελ. 162 - 163.

3. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 209, σημ. 4.

4. Ἐρας Λ. Βρανούση, Κομισκόρτης ὁ ἐξ Ἀρβάνων — Σχόλια εἰς χωρίον τῆς Ἄννης Κομνηνῆς, Ἰωάννινα 1962.

5. Ἡ βιβλιοκρισία τοῦ Κορσο Βοζχογι ἐδημοσιεύθη εἰς τὰ περιοδικὰ τῶν Τίρανων Studime Historike 1 (1964), ἀρ. 3, σελ. 183 - 188 (ἀλβανιστί), καὶ Studia Albanica 1 (1964), ἀρ. 2, σελ. 143 - 147 (γαλλιστί).

ριχθὲν ὅτι ἡ λέξις *κομισκόρτης* ἐνταῦθα δὲν εἶναι κύριον ὄνομα, ὡς εἶχε πιστευθῆ, ἀλλ' ἡ γνωστὴ ὀνομασία *κόμης* (τῆς) *κόρτης*, ἀντιστοιχοῦσα εἰς συγκεκριμένον ἀξίωμα τῆς Βυζαντινῆς ἱεραρχίας¹, δὲν δέχεται ὅμως τὴν γνώμην μου ὅτι τὸ ἐξ Ἀρβάνων σημαίνει «ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν Ἀρβάνων», ἀντιλέγων ὅτι ὁ τύπος Ἀρβάνων, τὸν ὁποῖον παρέχει τὸ κείμενον τῆς «Ἀλεξιάδος», δὲν εἶναι γενικὴ τοῦ οὐδετέρου Ἀρβανα (τά), ὡς ἐγὼ ὑπεστήριξα, ἀλλὰ γενικὴ τοῦ Ἀρβανοὶ ἢ Ἀρβάνοι (οἱ), ὀνόματος συνωνύμου, κατ' αὐτόν, τοῦ Ἀρβανῖται ἢ Ἀλβανοί. Εἶμαι ὑποχρεωμένη νὰ εἶπω καὶ πάλιν ὅτι μόνον ἀτελής γνώσις τῆς ἐλληνικῆς ἐπιτρέπει τὸν σχηματισμὸν ἢ τὴν ἐπινόησιν τοιούτων ἀνυπάρχτων γλωσσικῶν τύπων (Ἀρβανοὶ ἢ Ἀρβάνοι), ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ὑπομνήσω ὅτι ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης, ὁ Σκυλίτζης - Κεδρηνὸς καὶ ἡ Ἄννα Κομνηνὴ μόνον τὸν τύπον Ἀρβανῖται γνωρίζουν καὶ χρησιμοποιοῦν, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἐκτεθέντων ἀνωτέρω². Εἶναι δὲ ἡ ὀνομασία αὕτη, ὡς εἶδομεν, κανονικὸς τύπος ἔθνικοῦ ὀνόματος (Ἀρβαν-ίτης), δηλοῦντος τὸν καταγόμενον ἀπὸ τὸ Ἀρβανὸν ἢ τὰ Ἀρβανα, περιοχὴν ἢ ὁποῖα πλέον ἢ ἅπαξ μνημονεύεται εἰς τὴν Ἀλεξιάδα, πλειστάκις δὲ μετέπειτα καὶ εἰς

1. «Nous partageons l'avis de la Vranoussi que le Κομισκόρτης de l'Alexiade n'indique que la fonction, non point le nom du dignitaire chargé en 1081 de la défense de Durrës», (B o z h o r i, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 144). — «Ὅταν ἐδημοσίευσα (1962) τὴν μελέτην μου, δὲν ἐγνώριζα τὸ ἀπρόσιτον τότε εἰς ἐμὲ (εἶχεν ἐκδοθῆ τὸ 1941 ἐν Βουδαπέστη εἰς περιορισμένον ἀριθμὸν ἀντιτύπων) βιβλίον τοῦ Stadtmüller (περὶ οὗ βλ. σελ. 207, σημ. 1, καὶ σελ. 235). Πολὺ βραδύτερον, ὅταν ἐκυκλοφόρησεν ἡ ἐπανέκδοσις τοῦ 1966, διεπίστωσα ὅτι ὁ διαπρεπὴς Γερμανὸς ἐπιστήμων ἐν ὑποσημειώσει — ἡ ὁποῖα εἶχε παρέλθει ἀπαρατήρητος — εἶχε παρεμβάλει, σχεδὸν παρεμπιπτόντως, τὴν παρατήρησιν: «in der Namen Κομισκόρτης, den man bisher für einen Personennamen gehalten hat, steckt der Titel eines bekannten byzantinischen Würdenträgers: *κόμης κόρτης* <lat. *comes cortis*>» (S t a d t m ü l l e r, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 164, σημ. 23). — Ἐσημείωσα ἐπίσης τότε (σελ. 10, σημ. 1) ὅτι μόνον βιβλιογραφικῶς ἐγνώριζα τὴν πρό τιος (1959) ἐκδοθεῖσαν ἐν Τιράνοις Ἱστορίαν τῆς Ἀλβανίας (περὶ ἧς βλ. ἀνωτέρω, σελ. 207, σημ. 1). Ἐκ τῶν ὑστέρων διεπίστωσα ὅτι οἱ συγγραφεῖς τοῦ ἔργου, ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ Ἀλβανικοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας, δὲν θεωροῦν ὡς κύριον ὄνομα τὸ *κομισκόρτης* (*Historia e Shqipërisë*, Α', σελ. 180). — Εἰς τὸ βιβλίον μου συνεκέντρωσα (σελ. 5 - 10) πλείστας περιπτώσεις, καθ' ἃς ἐκδύται, μεταφραστὰ καὶ σχολιαστὰ τῆς Ἀλεξιάδος, βυζαντινολόγοι, ἀλβανολόγοι καὶ ἄλλοι εἰδικοὶ ἐπιστήμονες, ἐδέχοντο τὸ Κομισκόρτης ὡς κύριον ὄνομα, μεταξύ δὲ τῶν ἄλλων παρέθεσα καὶ τὴν σχετικὴν γνώμην τοῦ M. Šufflay, ὑποστηρίζοντος τὰ αὐτὰ εἰς δημοσίευμα τοῦ 1915. Ὁ K o l e L u k a, εἰς *Studia Albanica* 6 (1969), ἀρ. 1, σελ. 151, σημ. 9, ὑποδεικνύει ὅτι εἰς μεταγενέστερον δημοσίευμα τοῦ Š u f f l a y, *Städte und Bürgen Albaniens hauptsächlich während des Mittelalters*, Βιέννη 1924, σελ. 50, ἡ λέξις *κομισκόρτης* χαρακτηρίζεται ὡς δηλωτικὴ ἀξιώματος καὶ ὄχι κύριον ὄνομα. Ὡστε καὶ πρὸ τοῦ Stadtmüller εἶχεν ἤδη ὑποδείξει τὸ ὀρθὸν ὁ Šufflay, τὸν ὁποῖον ἠγγόνησαν βυζαντινολόγοι καὶ εἰδικοὶ ἀλβανολόγοι, ὅσοι ἐκτοτε ἔθιξαν τὸ θέμα, πρὶν τοῦτο ἀνακηθῆ ὑπ' ἐμοῦ.

2. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 235.

άλλας πηγές¹. Κατὰ ταῦτα, ἂν ἡ Ἄννα Κομνηνὴ ἤθελε νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἐθνικότητα τοῦ ἐν λόγῳ Βυζαντινοῦ ἀξιωματοῦχοῦ — τοῦ ὁποίου οὐδὲ καὶ τὸ ὄνομα μνημονεύει, ἀλλὰ μόνον τὸ ἀξίωμα (κομισκόρτης) — θὰ ἐξεφράζετο κατ' ἄλλον τρόπον².

Ἄνεμενομεν ὅτι θὰ εἶχε προαγάγει τὰ σχετικὰ θέματα πρόσφατος ἐργασία, ἀνακοινωθεῖσα εἰς Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον καὶ δημοσιευμένη εἰς βυζαντινολογικὸν περιοδικόν, ἡ μελέτη τοῦ A. Ducellier, *L'Arbanon et les Albanais au XIe siècle*, Travaux et Mémoires 3 (1968), σελ. 353 - 368³. Ὁ συγγραφεὺς ἔχει τὸ πλεονέκτημα νὰ γνωρίζῃ τὰ ἐπὶ τοῦ θέματος Ἀλβανικὰ δημοσιεύματα τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ ἀρύεται· ἀλλ' ὡς πρὸς τὰς Βυζαντινὰς πηγὰς, ὁσάκις ἐπικαλεῖται ταύτας, ἀστοχεῖ.

Ἄναφερόμενος⁴ εἰς τὴν πρώτην μνείαν τῶν Ἀλβανῶν καὶ ἀναλύων τὰ τρία γνωστὰ χωρία τοῦ Ἀτταλειάτου, δέχεται ἀβασανίστως ὅτι οἱ ἐν Ἰταλίᾳ σύμμαχοι τῶν Βυζαντινῶν, οἱ μνημονούμενοι ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀλβανοὶ

1. Βλ. Βρανούση, *Κομισκόρτης*, σελ. 15 - 23, ὅπου συνέλεξα καὶ παρέθεσα ἢ ὑπέδειξα ὅλας τὰς μνείας τοῦ τοπωνυμίου εἰς ἱστορικὰς πηγὰς, ἔγγραφα, ἐπιγραφὰς κλπ., ἀπὸ τοῦ ΙΑ' μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Κατέδειξα ἐπίσης ὅτι, ἐνῶ ὁ συνήθης τύπος εἶναι Ἄρβανον, οὐδόλως ξενίζει καὶ ἡ κατὰ πληθυντικὸν ἐκφορὰ Ἄρβανα (σελ. 21)· πρβλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 240.

2. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον διετύπωσα, οὐχὶ ἄνευ ἐπιφυλάξεων, τὴν γνώμην, μήπως ἡ φράσις «τῶ ἐξ Ἀρβάνων ὀρμωμένῳ κομισκόρτῃ» δὲν σημαίνει καὶ ὅτι ὁ ἐν λόγῳ Βυζαντινὸς ἀξιωματοῦχος κατήγετο ἀπὸ τὰ Ἀρβανα, ἀλλ' ὅτι εἶχε κατέλθει ἢ διετάσσετο νὰ κατέλθῃ ἀπὸ τὰ Ἀρβανα, ὅπου ἠδρευεν ἢ συμπτωματικῶς εὗρίσκετο, εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ πολιορκημένου Δυρραχίου. Γνωρίζω, βεβαίως, ὡς πᾶς Ἕλλην, ὅτι τὸ ὀρμῶμενος σημαίνει καὶ «καταγόμενος». Ὁ Bozhori μού ὑποδεικνύει δύο σχετικὰ χωρία. Θὰ ἠδυνάμην νὰ παραθέσω δεκάδας ὁμοίων παραδειγμάτων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι τὸ ὀρμῶμαι δὲν χρησιμοποιεῖται καὶ μετὰ τὴν ἀρχικὴν του σημασίαν, ἡ ὁποία εὗρηται προχείρως παρὰ Liddel - Scott - Jones (ἐν λ.): «the starting point is expressed by [ὀρμῶμαι] ἐκ...». In historical prose, ὀρμᾶσθαι ἐκ: start from, begin from, especially of the place where one carries on any regular operations...». Ἐπονται πολλὰ παραδείγματα. Κατὰ ταῦτα ἐξακολουθῶ νὰ διερωτῶμαι μήπως ἡ Ἄννα ἢ Κομνηνὴ ἐνταῦθα ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀφ᾽ ἑτηρίαν ἐκκινήσεως, εἰς τὴν προέλευσιν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν καταγωγὴν τοῦ κομισκόρτη.

3. Πρὶν δημοσιεύσῃ τὴν ἐργασίαν του, ὁ συγγραφεὺς εἶχε παρουσιάσει ταύτην ὡς ἀνακοίνωσιν εἰς τὸ ΙΒ' Διεθνὲς Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον, συνεληθὸν εἰς Ὁξφόρδην τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1966. Ἐξ ὧσων ἐνθυμοῦμαι, τρεῖς ἢ τέσσαρες σύνεδροι προέβησαν εἰς παρατηρήσεις ἢ χρησίμους ὑποδείξεις, τὰς ὁποίας οὗτος, καθὼς διαπιστώνω, οὐδαμῶς ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν. Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 240 καὶ σελ. 244, σημ. 10. — Ἐκτενῆ καὶ ἐπαινετικὴν ἀνάλυσιν τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Ducellier δημοσιεύει ὁ Kolë Luka εἰς *Studime Historike* 23 (1969) ἀρ. 1, σελ. 201 - 209 (ἄλβανιστί) καὶ εἰς *Studia Albanica* 6 (1969) ἀρ. 1, σελ. 147 - 155 (γαλλιστί).

4. Ducellier, *L'Arbanon*, σελ. 356 - 359.

(1038 - 1040) και οι μετὰ ταῦτα μνημονεύομενοι ἐν τῇ Βαλκανικῇ Ἀρβανῖται (1079) εἶναι πληθυσμοὶ τῆς αὐτῆς ἐθνικότητος. Οἱ ἐπὶ τοῦ προκειμένου λίαν ἀμφίβολοι καὶ μετ' ἐπιφυλάξεως διατυπωθέντες συλλογισμοὶ τοῦ Stadtmüller¹ ἐθεωρήθησαν ἐπαρκῆς ἀφετηρία διὰ νὰ οἰκοδομηθοῦν ἐπὶ εἰκασιῶν νέαι ὑποθέσεις καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων νὰ διατυπωθοῦν κατηγορηματικαὶ διαβεβαιώσεις : «Stadtmüller a déjà montré [...] il est donc déjà fort probable [...] il s'agit donc, sans aucun doute, du contingent albanais...» (σελ. 357). Περαιτέρω ἐπιχειρεῖται ἀνάλυσις τοῦ πρώτου χωρίου τοῦ Ἀτταλειάτου, καθ' ἣν μειώνεται, παρερμηνεύεται ἢ ἀποσιωπᾶται ἡ σημασία φράσεων καὶ εἰδικῶν ὄρων ἰδιαζόντως χαρακτηριστικῶν (...οἱ ποτὲ σύμμαχοι καὶ τῆς ἰσοπολιτείας ἡμῖν συμμετέχοντες, κλπ.). Ὁ συγγραφεὺς δὲν διηρωτήθη πῶς καὶ πότε οἱ ἐν λόγῳ «σύμμαχοι», Ἀλβανοὶ καὶ Λατῖνοι, μετεστράφησαν καὶ κατέστησαν «πολέμιοι παραλογώτατοι» τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Βυζαντινῶν. Δὲν ἀνεζήτησεν εἰς ἄλλους Βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς ἢ συγχρόνους δυτικὰς πηγὰς ὅσα ὁ Ἀτταλειάτης ἐνταῦθα ὑπαινίσσεται περὶ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐθεώρησεν ὅμως, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω², ἄξιον εὐρυτέρου σχολιασμοῦ τὸ ὅτι οἱ ἐν λόγῳ πληθυσμοὶ ἦσαν, κατὰ τὸν Ἀτταλειάτην, ὁμόθρησκοι τῶν Βυζαντινῶν. Καὶ ἐνῶ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἀτταλειάτου ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰς δύο ομάδας τῶν ἐν Ἰταλίᾳ λαῶν, καὶ εἰς τοὺς Λατίνους καὶ εἰς τοὺς Ἀλβανούς, ὁ Ducellier περιορίζει ἀυθαίρετως τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον εἰς μόνους τοὺς Ἀλβανούς, ἐμφανίζων τὸν Ἀτταλειάτην ὡς ὑπαινισσόμενον δῆθεν ἐνταῦθα ὅτι οἱ ἐν λόγῳ Ἀλβανοὶ τῆς Ἰταλίας (περὶ τὸ 1040, ἦτοι πρὸ τοῦ σχίσματος) ἦσαν Ὁρθόδοξοι καὶ ὅτι, ἄρα, ἐπρόκειτο περὶ πληθυσμῶν τῆς Βαλκανικῆς, ἀνηκόντων εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, κλπ.

Ἀσχολούμενος περαιτέρω³ μὲ τὰς περὶ Ἀλβανίας καὶ Ἀλβανῶν πληροφορίας τῆς Ἀννης Κομνηνῆς, παραθέτει ἐν ἀρχῇ τὸ γνωστὸν χωρίον : τῷ ἐξ Ἀρβανῶν [sic] ὀρμωμένῳ Κομισκόρτη καὶ παραπέμπει⁴ εἰς τὴν ἔκδοσιν Leib. Ἐν τούτοις, τόσον ἢ παρὰ Budé ἔκδοσις Leib⁵, ὅσον καὶ ἢ παρὰ Teubner ἔκδοσις Reifferscheid⁶, ἔχουν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς Ἀλεξιάδος τὴν γραφὴν Ἀρβάνων, κατὰ τὴν ὑγιᾶ χειρόγραφον παράδοσιν, καὶ μόνον εἰς τὴν παλαιάν ἔκδοσιν τῆς Βόννης (1839) ὁ ἐκδότης εἶχε θεωρήσει σκοπίμον νὰ διορθώσῃ Ἀρβανῶν⁷. Ἐδικαιούτο βεβαίως ὁ κ. Ducellier νὰ ἐπανεισχαγάγῃ

1. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 235 - 236.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 215, σημ. 1.

3. Ducellier, *L'Arbanon*, σελ. 360 - 367.

4. Αὐτόθι, σελ. 360, σημ. 41.

5. Ἀλεξιάς, ἔκδ. Leib, τόμ. Α', σελ. 168.

6. Ἀλεξιάς, ἔκδ. Reifferscheid, τόμ. Α', σελ. 153.

7. Ἀλεξιάς, ἔκδ. Βόννης, τόμ. Α', σελ. 221.

εἰς τὸ ἐπίμαχον τοῦτο χωρίον τῆς Ἀλεξιάδος τὴν γραφὴν Ἀρβανῶν, ἂν ἐπίθετο καὶ ἔπειθε καὶ ἡμᾶς ὅτι συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς γραφῆς ταύτης ἢ χειρόγραφος παράδοσις· δὲν ἐδικαιοῦτο ὅμως νὰ τὴν εἰσαγάγῃ σιωπηρῶς, προσγράφων ταύτην εἰς τὸν Leib. Δὲν νομίζω πάντως ὅτι πρόκειται διὰ σκόπιμον παραχάραξιν. Ἡ ἀτελής γνῶσις τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης παρέσυρε καὶ τὸν Ducellier, ὡς καὶ τὸν Bozhorî, (ἐνδεχομένως δὲ καὶ πολλοὺς ἄλλους) νὰ νομίζῃ ὅτι, ἂν δεχθῶμεν τὴν γραφὴν Ἀρβανῶν, θὰ ἀναχθῶμεν κατ' ἀνάγκην εἰς ὀνομαστικὴν Ἀρβανοί, μετὰ ταῦτα δὲ τὰ πράγματα θὰ ἀπλοποιηθοῦν : «un doublet Ἀλβανοί - Ἀρβανοί n'aurait donc rien pour étonner»¹. Εἰς ἄλλο σημεῖον ἐκπλήσεται διότι ἐγὼ θεωρῶ τὸν τύπον Ἀρβάνων ὡς γενικὴν τοῦ Ἀρβανα : «Pour cet auteur Ἀρβάνων n'est pas le génitif de Ἀρβανοί, mais de Ἀρβανα»². Πῶς νὰ πείσωμεν ἓνα ξένον ὅτι βασικοὶ (καὶ ἀπαραβίαστοι διὰ μέσου τῶν αἰώνων) κανόνες τῆς ἑλληνικῆς καθιστοῦν ἀδύνατον ἀπὸ τὴν γενικὴν Ἀρβάνων νὰ ἀναχθῶμεν εἰς ὀνομαστικὴν Ἀρβανοί ; Ὅσοι εἶναι εἰς θέσιν νὰ μελετήσουν τὰ κείμενα ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, δύνανται νὰ διαβεβαιώσουν ὅτι τύπος Ἀρβανος ἢ Ἀρβάνος ἢ Ἀρβανός δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὴν «Ἀλεξιάδα», ἀλλὰ μόνον Ἀρβανον (τό), Ἀρβανα (τά) καὶ Ἀρβανῖται.

Ὡς πρὸς τὸν τύπον Ἀρβανα (τά), ὁ συγγραφεὺς ἀντιλέγει ὅτι οὗτος εἶναι ἀνύπαρκτος, διότι ἡ Ἄννα Κομνηνὴ γράφει ἀλλαχοῦ Ἀρβανον (τό) καὶ αἱ μετέπειτα μνεῖαι τοῦ ὀνόματος ἐμφανίζουσιν ἐπίσης ἐπικρατοῦσαν τὴν ἐκφορὰν τοῦ ὀνόματος εἰς τὸν ἐνικὸν ἀριθμὸν. Ἐπ' αὐτοῦ ἔχω ἤδη ἀπαντήσῃ³ ὅτι, ἂν καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἀπόδοσις τῶν συντομογραφημένων εἰς τὰ Βυζαντινὰ χειρόγραφα καταλήξεων ἔχει συχνάκις δημιουργήσῃ τοιαύτας παρεκκλίσεις, ἐν τούτοις εἶναι περιττὸν νὰ προτείνῃ τις διόρθωσιν τοῦ χωρίου (ἐξ Ἀρβάνου ἀντὶ ἐξ Ἀρβάνων), ἔστω καὶ ἂν ὁ τύπος Ἀρβανα ἦτο ἅπαξ εἰρημένος. Διότι καὶ ἡ κατὰ πληθυντικὸν ἀριθμὸν ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματος οὐδόλως ξενίζει. Προσεκόμισα δὲ ἀνάλογα παραδείγματα (Κάνινα, γενικὴ Κανίνης καὶ Κανίνων, Ἀχρίδος καὶ Ἀχριδῶν, Γρεβενὸ καὶ Γρεβενά, Ζαγόρι καὶ Ζαγόρια, Μετέωρον καὶ Μετέωρα κ.π.ᾶ.)⁴. Ἄλλ' ἔδειξα ἐπίσης ὅτι ὁ κατὰ πληθυντικὸν τύπος Ἀρβανα δὲν εἶναι ἅπαξ εἰρημένος⁵. Ὁ βυζαντινολόγος καθηγητῆς G. Schirò, ἔγκριτος ἐπίσης ἀλβανολόγος, κατὰ τὴν ἐν Ὁξφόρδῃ συζήτησιν⁶ ὑπέδειξεν εἰς τὸν κ. Ducellier ὅτι ὁ κατὰ πληθυντικὸν τύπος Ἀρβανα εἶναι πλησιέστερος πρὸς τὸν ἀντίστοιχον ἀλβανικὸν ὄρον, προσέθεσε δὲ ὅτι οὗτος ἀπαντᾷ συχνάκις εἰς μεσαιωνικὰ κείμενα. Ὁ καθηγητῆς Schirò εἶχε τὴν εὐγε-

1. Ducellier, *L'Arbanon*, σελ. 362.

2. Ἀυτόθι, σελ. 362.

3. Βρανούση, *Κομισκόρτης*, σελ. 21. Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 238, σμ. 1.

4. Πρβλ. καὶ Κ. Ἀμάντου, *Γλωσσικὰ Μελετήματα*, Ἀθήναι 1964, σελ. 422.

5. Βρανούση, *Κομισκόρτης*, σελ. 21 - 22.

6. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 238, σμ. 3.

ἡμερῶν του πρὸς βορρᾶν ἐπέκτασιν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, μνημονεύει εἰς ὠρισμένον σημεῖον τῆς Ἱστορίας του τὰ τῶν Ἀλβανιτῶν [- τὰ τῆς ἀποστασίας τῶν Ἀλβανιτῶν]¹, εἰς ἕτερον δὲ σημεῖον τὸ τῶν Ἀλβανιτῶν ἔθνος². Παραλλήλως μνημονεύει πλέον ἢ δωδεκάκις τὸ Ἄλβανον³.

Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ἔχουν παρέλθει δύο αἰῶνες σχεδόν, ἀφ' ἧς διὰ πρώτην φοράν μνημονεύονται οἱ πληθυσμοὶ οὗτοι τῆς Βαλκανικῆς παρ' Ἀτταλειάτῃ (1079), ὑπὲρ τὸν ἕνα καὶ ἡμισὺν αἰῶνα, ἀφ' ἧς μνημονεύει τούτους ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνή. Οἱ τύποι Ἄρβανον - Ἄρβανίτης γράφονται νῦν παρ' Ἀκροπολίτῃ Ἄλβανον - Ἀλβανίτης. Τὸ τραχὺ σύμπλεγμα τῶν συμφώνων -ρβ- ἔχει ἀντικατασταθῆ δια τοῦ -λβ-. Τοῦτο οὐδαμῶς ὑποδηλοῖ ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς ἔπαυσαν νὰ προφέρουν Ἄρβανον καὶ Ἀρβανίτης. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ γράφοντες (οὐχὶ μόνον οἱ ἀρχαῖζοντες) ἐφρόντιζον καὶ φροντίζουν νὰ ἀποφεύγουν δημῶδεις τύπους ὡς τὰ ἀδερφός, ἀρμυρός, ἦρθε καὶ ἄλλα ὅμοια, προτιμῶντες τὸν ἀλώβητον τύπον ἀδελφός, ἀλμυρός, ἦλθε κ.τ.δ.⁴ Καθ' ὅμοιον τρόπον, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΓ' μέχρι καὶ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, γράφονται οἱ τύποι Ἀλβανίτης καὶ Ἀλβανίτια⁵, ἐνῶ ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ

1. Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ἔκδ. Heisenberg, σελ. 150 - 151.

2. Γεώργιος Ἀκροπολίτης, σελ. 152.

3. Γεώργιος Ἀκροπολίτης, σελ. 27, 28, 46, 98, 148, 150, 151, 152. — Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι εἰς τρία τοῦλάχιστον κείμενα, ἀναγόμενα εἰς τοὺς περὶ τὸ 1200 χρόνους, γίνεται χρῆσις τοῦ τύπου Ἄρβανον, τὸ ὁποῖον εἰς κείμενον τοῦ 1255 γράφεται Ἄλβανον παραλλήλως λατινικαὶ πηγαὶ παρέχουν ἐπίσης τὸν τύπον *Arbanum*. βλ. Βρανούση, Κομισκόρτης, σελ. 17 - 19.

4. Παραδείγματα ἐναλλαγῆς τῶν φθόγγων ρ καὶ λ παρέχει ἄφθονα ἡ μεσαιωνικὴ καὶ ἡ νέα ἑλληνικὴ: ἀδελφός - ἀδερφός, ἀλμυρός - ἀρμυρός, ἀμέλω - ἀλέλω - ἀρμέλω, ἄροτρον - ἀλέτρι, βάρκα - βάλκα, βολβός - βορβός, Γρηγόρης - Γληγόρης, κόλπος - κόρπος - κόρφος, κριθάρι - κλιθάρι, μάραθρον - μάλαθρο, μοῦλτος - μοῦρτος, παραθύρι - παλαθύρι, περιστέρι - πελιστέρι, πῶρα - πλώρη, σκαλμός - σκαρμός, στέλνω - στέρω, φούρκα - φούλκα - φουλκίζω, φράρος - φλάρος κ.π.δ. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι λατινοβυζαντιναὶ λέξεις, ὡς βάρκα (λατ. barca), φούρκα (λατ. furca), φουρκίζω γράφονται εἰς μεσαιωνικὰ κείμενα (ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον!) βάλκα, φούλκα, φουλκίζω. Εἰδικὸς γλωσσολόγος, ὁ καθηγητὴς Ν. Ἀνδριώτης, ἐπεξηγῶν τὸ φαινόμενον, γράφει: «δημιουργήθηκε στὸ γλωσσικὸ αἶσθημα ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ ἐπίσημος τύπος ἀπαιτεῖ λ ἀντὶ ρ ἔτσι ἔγιναν στὴ μεσαιωνικῇ τὰ βερτόνι - βελτόνι, τουρμπάνι - τουλπάνι, σουργούνης - σουλγούνης, φούρκα - φούλκα, βάρκα - βάλκα, Ἄρβανα - Ἄλβανα...» (παρὰ Κεραμοπούλλω, ἐνθα κατωτ., σελ. 29). Περὶ τῆς φθογγικῆς ταύτης ἐναλλαγῆς, παραδείγματα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία, εἰς Ν. Ἀνδριώτη, Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, β' ἔκδ., Θεσσαλονίκη 1967, σελ. 177 καὶ 306. Πρβλ. Ἀ. Κεραμοπούλλου, Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ βόρριοι γείτονες, Ἀθήναι 1945, σελ. 24 καὶ 29. — Ἔχει ἐπισημανθῆ ἐπίσης (ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω εἰς Κεραμοπούλλον, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 23 κέ.) εἰς μεσαιωνικὰς καὶ μεταγενεστέρας πηγὰς (ἐπιγραφικὰ μνημεῖα καὶ ἱστορικὰ κείμενα), καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς ἄλλας πλὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἡ διπλοτυπία Βούργαροι - Βούλγαροι.

5. Σχετικαὶ μαρτυρίαι παρὰ Φουρίκη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 10 - 16.

νή καλωσύνην, ἐπικροτῶν τὰ γραφόμενά μου, νὰ θέσῃ ὑπ' ὄψιν μου (εἰς ἐπιστολήν του ἀπὸ 13 - 6 - 1962) στίχους ἀπὸ τὸ «Χρονικὸν τῶν Τόκκων», τοῦ ὁποίου παρασκευάζει τὴν ἔκδοσιν, ἔνθα ἀπαντᾷ τρεῖς ὁ τύπος Ἰαλβανον (στ. 1708, 3201, 3659) καὶ τετράκις ὁ τύπος Ἰαλβανα (στ. 739, 1333, 2303, 2362)¹. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐκταθῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν τυχόν σημασιολογικῶν μεταπτώσεων καὶ τῆς ἐκάστοτε χρήσεως τοῦ ὄρου εἰς τὸν ἐνικὸν ἢ πληθυντικὸν ἀριθμὸν. Ἀρκεῖ τὸ ὅτι κατεδείξαμεν ὅτι ὁ κατὰ πληθυντικὸν τύπος Ἰαλβανα (τὰ) δὲν εἶναι ἀνύπαρκτος, ὡς ἠθέλησε νὰ ὑποστηρίξῃ ὁ Ducellier.

Ἄλλ' ὁ Ducellier, πιστεύων ὅτι ἡ φράσις τῆς Ἰαλεξιάδος ἐξ Ἰαλβάνων σημαίνει «ἐξ Ἰαλβανῶν», καὶ ἀντικρούων τὴν γνώμην μου ὅτι αὕτη σημαίνει «ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν Ἰαλβάνων», προσθέτει ὅτι τὸ Ἰαλβανον ἢ τὰ Ἰαλβανα εἶναι «une circonscription inconnue»² καὶ ἐπιλέγει : «Il nous semble presque impossible d'y voir la désignation d'une circonscription administrative [...], Anne Comnène elle-même n'employant jamais le terme d' Ἰαλβανον que dans un sens purement géographique»³. Ἀλλά, διὰ νὰ δεχθῶμεν τὸν κομισκόρτην ὡς κατελθόντα ἢ προερχόμενον (ἢ καὶ καταγόμενον) ἀπὸ τὰ Ἰαλβανα, πρέπει ἀπαραιτήτως τὰ Ἰαλβανα νὰ ἀπετέλουν συγκεκριμένην διοικητικὴν μονάδα ; Δὲν ἀρκεῖ τὸ ὅτι εἶναι γνωστὸν ὄνομα γεωγραφι-

1. Ὡς γνωστὸν, τὸ Ἰαλβανον τῆς Ἰαλβανῆς Κομνηνῆς, ἓνα αἰῶνα περίπου βραδύτερον, ἀπαντᾷ εἰς ἄλλους Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς (Γεώργιον Ἀκροπολίτην κ.λ.) ὡς Ἰαλβανον, χωρὶς νὰ ἐγκαταλειφθῇ καὶ ὁ τύπος Ἰαλβανον· βλ. Β ρ α ν ο ὄ σ η, Κομισκόρτης, σελ. 16 - 20, ἔνθα παρατίθενται τὰ σχετικὰ χωρία. — Ἐς προσεθετῇ ἐνταῦθα ὅτι ξένος ἑλληνοιστής, οὐχὶ τυχαῖος, ὁ καθηγητὴς J. I r m s c h e r, (Ἰάκωβος Τριβώλης, Βερολῖνον 1956, σελ. 41, σημ. 55), παραθέτων τοὺς κυριωτέρους τύπους, ὑφ' οὓς ἀπαντοῦν τὸ ἐθνικὸν ὄνομα καὶ ἡ χώρα τῶν Ἰαλβανῶν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀναγράφει, ὡς συνώνυμον τοῦ Ἰαλβανίτης τὸν ἀνύπαρκτον τύπον Ἰαλβανος (παρασυρθεὶς προφανῶς ἀπὸ τὸ παρερμηνευόμενον ἐξ Ἰαλβάνων τῆς Ἰαλβανῆς Κομνηνῆς), ἀφ' ἐτέρου δὲ ὡς ὄνομα χώρας τοὺς τύπους : Ἰαλβανον, Ἰαλβανον καὶ Ἰαλβανόν. Καὶ οἱ μὲν τύποι Ἰαλβανον καὶ Ἰαλβανον εἶναι γνωστοὶ καὶ μαρτυροῦνται (ὁ συγγραφεὺς παραπέμπει εἰς τὴν Κομνηνὴν καὶ εἰς τὸν Ἀκροπολίτην), ἀλλ' ὁ τύπος Ἰαλβανόν (τὸ) εἶναι ἀνύπαρκτος καὶ δημιουργεῖ ἀπορίας. Σπεύδομεν εἰς τὴν πηγὴν, ἔνθα παραπέμπει ὁ συγγραφεὺς, ἦτοι εἰς τὰ Epirotica τῆς Βόννης, σελ. 261, στίχ. 2, καὶ εὐρισκόμεθα ἐνώπιον κειμένου συνταχθέντος κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, ἀν μὴ καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' (πρόκειται περὶ χρονογραφικῆς διηγήσεως συμβάντων κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐμφανίσεως εἰς Ἰωάννινα τοῦ Ἰαλβ-Πασᾶ), ἔνθα μετ' ἐκπλήξεως ἀναγινώσκομεν : . . . ἔκαμε πρῶτον Ἰαλβανόν πασᾶν τῶν Ἰωαννίνων. . . κτλ. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ διαπρεπὴς Γερμανὸς ἑλληνοιστής (ὅστις, σημειωτέον, δὲνπραγματεύεται εἰδικῶς τὸ θέμα) ἐχρησιμοποίησεν ἐνταῦθα ἀποδελτιώσεις ἀρχαρίου τινὸς μαθητοῦ του. Οὕτως ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω φράσιν ἐδημιουργήθη ὁ ἀνύπαρκτος τύπος Ἰαλβανόν (τό), συνώνυμος δὴθεν πρὸς τὸ Ἰαλβανον - Ἰαλβανον.

2. Ducellier, *L'Arbanon*, σελ. 361.

3. Αὐτόθι, σελ. 363.

κῆς περιοχῆς ; Προφανῶς παρανοεῖ τὰ γραφόμενά μου, ἂν φαντάζεται ὅτι ἐγὼ ὑπεστήριξα τὴν ὑπαρξίν διοικητικῆς μονάδος ἐχούσης ἐπὶ κεφαλῆς ἓνα κομισκόρτην¹. Ἀντιθέτως, γράφω : «Αἱ σωζόμεναι πηγαὶ δὲν βοηθοῦν δυστυχῶς εἰς τὸ νὰ προσδιορίσωμεν τί εἶδους καὶ ποίου βαθμοῦ διοικητικὴν μονάδα ἀπετέλει κατὰ καιροὺς τὸ Ἄρβανον καὶ ποῖα ἀξιώματα ἔφερον οἱ διοικοῦντες αὐτὸ Βυζαντινοὶ ἄρχοντες»². Διὰ τὴν ὀρθὴν ἐξήγησιν τῆς φράσεως ἐξ Ἄρβανων ἀρκεῖ τὸ ὅτι ὑπῆρχον καὶ μαρτυροῦνται Ἄρβανα.

Ἐπεκτεινόμενος εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάλυσιν τῆς ἐπιμάχου φράσεως τῆς Ἄννης Κομνηνῆς, ὁ Ducellier συζητεῖ ἐπίσης διὰ μακρῶν³ τὰ ὑπ' ἐμοῦ γραφέντα περὶ τοῦ ὀνόματος κομισκόρτης. Ἐν ἀρχῇ παρατηρεῖ : «... bien que quelques manuscrits le transcrivent avec une minuscule, l'habitude a été prise d'écrire le mot avec une majuscule»⁴. Καταλήγων δὲ προσθέτει : «Enfin, il faut tout de même reconnaître que presque tous les manuscrits de l'Alexiade utilisent ici la majuscule»⁵. Διὰ τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων — ὅτι μικρὸς μὲν ἀριθμὸς χειρογράφων (quelques manuscrits) ἔχει τὴν λέξιν μὲ μικρὸν κ, τὰ περισσότερα ὅμως (presque tous les manuscrits) ἔχουν τὴν λέξιν μὲ Κ κεφαλαῖον — ὁ Γάλλος ἐρευνητὴς ἀφήνει νὰ ἐννοηθῇ ὅτι εἶδε καὶ ἐξήτασε δεκαδίας χειρογράφων. Ἐν τούτοις οἱ ἐκδόται τῆς Ἀλεξιάδος βασίζονται εἰς δύο μόνον κώδικας (τοῦ IB' αἰῶνος), πέραν τῶν ὁποίων ἢ μέχρι τοῦδε ἔρευνα δὲν γνωρίζει εἰμὴ τρία μεταγενέστερα ἀντίγραφα τῶν⁶. Δὲν θὰ ἐρωτήσω λοιπὸν εἰς πόσους καὶ ποίους κώδικας ἢ λέξις γράφεται μὲ Κ κεφαλαῖον καὶ εἰς πόσους καὶ ποίους μὲ κ μικρόν. Ἄλλωστε, ὅστις ἔτυχε νὰ ἔχη ἴδει, ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἢ ἐν φωτοτυπία, καὶ νὰ περιεργασθῇ ἀπλῶς, ἔστω καὶ μίαν σελίδα χειρογράφου τῆς ἐποχῆς (βυζαντινοῦ, ὑστεροβυζαντινοῦ ἢ μεταβυζαντινοῦ), γνωρίζει ὅτι ἡ σημερινὴ συνήθεια, καθ' ἣν κεφαλαιογραφοῦνται τὰ κύρια ὀνόματα, τὰ ἀρχικὰ περιόδων κτλ., ἦτο ἄγνωστος τότε. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, παρέχω ἐν φωτοτυπία μίαν σελίδα τοῦ κώδικος *Parisinus - Coislinianus 311* (τοῦ IB' αἰῶνος), ἐνὸς τῶν δύο

1. Συνοψίζων τὸν Ducellier ὁ K o l ĩ L u k a (ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 147) οὕτως ἀντέληφθη τὰ πράγματα : ὅτι ἐγὼ θεωρῶ δῆθεν τὸν κομισκόρτην «un byzantin à la tête d'une unité administrative inconnue appelée Arbanon».

2. Β ρ α ν ο ῦ σ η, *Κομισκόρτης*, σελ. 23.

3. D u c e l l i e r, *L'Arbanon*, σελ. 361 - 363.

4. Αὐτόθι, σελ. 361.

5. Αὐτόθι, σελ. 362. Παρανοῶν τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Ducellier, ὁ K o l ĩ L u k a, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 151, γράφει : «... la Vranoussis... déclare que dans plusieurs manuscrits d'Anne Comnène le mot est écrit en minuscule». Τοιοῦτόν τι οὐδέποτε ἔγραψα, διότι οὐδέποτε ἐβάσισα τὰ ἐπιχειρήματά μου ἐπὶ τοῦ μικροῦ ἢ κεφαλαίου κ τῶν χειρογράφων. Ἐξηγῶ κατωτέρω τοὺς λόγους.

6. Β λ. M o r a v c s i k, *Byzantinoturcica*, τόμ. Α', σελ. 220.

παλαιότερων χειρογράφων, δι' ὧν παραδίδεται τὸ κείμενον τῆς Ἀλεξιάδος¹. Εἶναι τὸ φ. 51^v, ἔνθα τὸ τέλος τοῦ Δ' βιβλίου τῆς Ἀλεξιάδος καὶ (εἰς τοὺς στίχους 21 - 22 ἐκ τῶν ἄνω) ἡ ἐπίμαχος φράσις : τῷ ἐξ ἀρβάνων ὀρμωμένω κομισκόρτη. Ὁ ἀναγνώστης παρατηρεῖ ὅτι οὐδεμιᾶς λέξεως τὸ ἀρχικὸν γράμμα εἶναι κεφαλαῖον. Ἀπλῶς ὁ κωδικογράφος ἀρέσκειται νὰ ποικίλλῃ τὴν μονοτονίαν τῆς γραφῆς του ἐπεκτείνων ἐνίοτε τὰ σκέλη ὀρισμένων γραμμάτων καὶ ἐγκατασπείρων ἐνιαχοῦ (εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὰ ἐνδιάμεσα λέξεων) ὀρισμένα ψηφία περισσότερον εὐμεγέθη, ἐν οἷς καὶ τὸ γράμμα κ (συχνότατα εἰς τὸν σύνδεσμον καὶ), τὸ θ, τὸ ε, τὸ χ, τὸ ψ κ.ἄ., ἀλλ' οὐδὲν τούτων δύναται — οὔτε ἦτο δυνατόν — νὰ ἐκληφθῆ ὡς κεφαλαῖον. Ὡστε, ἂν εἶναι ἢ δὲν εἶναι κύριον ὄνομα ἢ λέξις κομισκόρτης ἐνταῦθα, οὔτε τὸ minuscule ἢ τὸ (ἀνύπαρκτον) majuscule τῶν χειρογράφων, οὔτε τὸ ἐπιχείρημα ὅτι «l'habitude a été prise d'écrire le mot avec une majuscule», εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς διαφωτίσουν.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Bozhori², τὸν Stadtmüller³, καὶ ἄλλους⁴, οἱ ὅποιοι δέχονται, ὅπως καὶ ἐγώ, ὅτι ἡ λέξις κομισκόρτης ἐνταῦθα εἶναι δηλωτικὴ τοῦ ἀξιώματος τὸ ὅποιον ἔφερον ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ὑπερασπιστῆς τοῦ Δυρραχίου, ὁ Ducellier ἐπιμένει ὅτι τοῦτο εἶναι κύριον ὄνομα, ἤτοι transformation de ce titre en éponyme familial⁵. Ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ὄρος κόμης κόρτης φέρεται συνήθως ἀποτελούμενος ἐκ δύο λέξεων καὶ ὡς ἐκ τούτου δυσκολεύεται νὰ δεχθῆ ὅτι ἡ πρώτη λέξις κόμης ἦτο δυνατόν νὰ παραμένῃ ἄκλιτος : «Dans tous les exemples que nous avons pu rassembler, l'expression est sentie comme composée de deux termes, dont le premier reçoit toutes les flexions nécessaires⁶. Γράφων δὲ «dans tous les exemples que nous avons pu rassembler», ἀρκεῖται νὰ παραπέμψῃ⁷ εἰς τὸν Du Cange. Ἄλλ' ἐγὼ ἔχω ἤδη προσκομίσει⁸ πλείονα τῶν παρὰ Du Cange παραδείγματα, ἠντλημένα ὄχι μόνον ἀπὸ κείμενα Βυζαντινῶν συγγραφέων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἔγγραφα καὶ ἀπὸ σφραγιστικὰ μνημεῖα. Ἐπειδὴ δὲ προέβλεψα ὅτι «θὰ ἠδύνατό τις νὰ δυσκολευθῆ ἀπὸ τὸ ἀνελλήνιστον κομισκόρτη, ἀναμένων ὡς ὀρθὸν τὸ κόμιτι τῆς κόρτης», ὑπέμνησα ὅτι «λατινοβυζαντινοὶ ὄροι αὐτοῦ τοῦ τύπου

1. Φωτ. 1. — Ἐκφράζω καὶ ἐντεῦθεν τὰς εὐχαριστίας μου πρὸς τὴν συνάδελφον Δ. Παπαχρυσάνθου, ἡ ὅποια εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ μοῦ προμηθεύσῃ ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων μικροφίλμ τοῦ ἐν λόγῳ χειρογράφου.

2. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 236 - 237.

3. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 237, σημ. 1.

4. Πρβλ. καὶ J. K[arayannopoulos] ἐν BZ 55 (1962), σελ. 387.

5. Ducellier, *L'Arbanon*, σελ. 362.

6. Αὐτόθι, σελ. 361.

7. Αὐτόθι, σελ. 361, σημ. 48.

8. Βρανούση, *Κομισκόρτης*, σελ. 11 - 15.

χρησιμοποιοῦνται συνηθέστατα ὡς ἄκλιτοι λέξεις: ὁ πρωτασηκρηῆτις, τοῦ πρωτασηκρηῆτις, κ.τ.θ.»¹. Θὰ ἠδυνάμην νὰ προσθέσω περισσότερα περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν λατινικοὶ ὄροι ἐπέζησαν εἰς τὸ λεξιλόγιον τῶν Βυζαντινῶν, ἐνίοτε μὲν ἀναφομοίωτοι, ἄλλοτε ἐλληνοφανεῖς ἀλλ' ἀνώμαλοι ὡς πρὸς τὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν κλίσιν, ἄλλοτε δὲ κανονικοὶ καὶ ἀνώμαλοι παραλλήλως. Οὕτω π.χ. ἄκλιτος παρέμεινεν ὁ ἀσηκρηῆτις (ἐκ τοῦ a secretis) καὶ ὁ πρωτασηκρηῆτις, κλίνεται ὅμως ὁ ἀρτικλίνης ἢ ἀρτοκλίνης (ἐκ τοῦ a triclinois)², ἐκ τοῦ λατινικοῦ ad nomen ἐσχηματίσθη κανονικὸν οὐσιαστικὸν τὸ ἀδνούμιον (ἐξ οὗ καὶ ἀδνουμιάζω, ἀδνουμιαστής)³, ἀπὸ τὴν ἐκφώνησιν in multos annos οἱ μουλτοσάννοι⁴, ὁ νικητὴς τοῦ ἵπποδρόμου λέγεται συμπερέστης (qui super est)⁵, ἐκ τοῦ magister militum ἐσχηματίσθη ὁ μαστρομίλης⁶, βραδύτερον ἐκ τοῦ frère minour ὁ φρεμινούριος⁷, ἐνῶ δὲ ἦσαν ἐν χρήσει ὁ κουράτωρ (καὶ οἱ κουράτορες) τῶν παλατιῶν⁸, ἐσχηματίσθη καὶ τὸ σύνθετον κουροπαλάτης. Ὡστε οὐδόλως ξενίζει ἡ διπλοτυπία κόμης (τῆς) κόρτης καὶ κομισκόρτης. Διὸ καὶ ἐθεώρησα περιττὸν νὰ ἐκταθῶ περισσότερο πρὸς ἀπόδειξιν πραγμάτων γνωστῶν καὶ εὐνοήτων εἰς τοὺς ἐξοικειωμένους κάπως μὲ τὰ θέματα ταῦτα. Ἡρκέσθη λοιπὸν νὰ ἐπισημάνω ὅτι, «ἀφ' ἧς ἐσχηματίσθη ἐνιαία σύνθετος λέξις κομισκόρτης, τὸ πρῶτον συνθετικὸν παραμένει ἄκλιτον» καὶ προσεκόμενα ὡς παραδείγματα, ἐκτὸς τοῦ γνωστοῦ χωρίου τῆς Ἀννης Κομνηνῆς, Βυζαντινοὺς στίχους τοῦ Ι' αἰῶνος⁹, ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1116 καὶ δύο μολυβδόβουλλα, ἐν τοῦ Θ' αἰῶνος καὶ τὸ ἕτερον τοῦ ΙΑ' - ΙΒ' αἰῶνος¹⁰.

1. Αὐτόθι, σελ. 14.

2. Πρβλ. Bury, *Administrative System*, σελ. 11 - 12. — S. Psaltes, *Grammatik der byzantinischen Chroniken*, Γοτtingη 1913, σελ. 29, 104, 144, 171. — Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς*, Ἀθῆναι 1952, τόμ. Ε', σελ. 196.

3. Glykatzis-Ahrweiler, *Administration*, σελ. 9, σημ. 1.

4. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, *Ἐκθεσις βασιλείου τάξεως*, ἐκδ. Βόννης, σελ. 21, 11 (καλῶς ἦλθετε οἱ μουλτοσάννοι!) [= ἐκδ. A. Vogt, Παρίσιος 1935, τόμ. Α', σελ. 16 (καλῶς ἦλθετε οἱ μουλτούσαννοι!)] πρβλ. ἐκδ. Βόννης 69, 21 καὶ 136, 21 136, 12 καθὼς καὶ Psaltes, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 187.

5. Κουκουλέ, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Γ', σελ. 31, 71 σημ. 7, 90, 91.

6. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν*, ἐκδ. Moravcsik - Jenkins, κεφ. 27, στίχ. 69: ἰστέον ὅτι μαστρομίλης ἐρμηνεύεται τῇ Ῥωμαίων διαλέκτῳ «κατεπάνω τοῦ στρατοῦ» πρβλ. σχόλια τῶν ἐκδοτῶν ἐν τόμ. Β', σελ. 91.

7. Μ. Τριανταφυλλίδη, *Die Lehnwörter der mittelgriechischen Vulgärliteratur*, Στρασβούργον 1909, σελ. 144 [= Ἀπαντα Τριανταφυλλίδη, τόμ. Α', σελ. 447].

8. Bury, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 102.

9. Βρανούση, *Κομισκόρτης*, σελ. 12.

10. Αὐτόθι, σελ. 15. — Κατὰ τὴν ἐν Ὁξφόρδῃ συζήτησιν (βλ. σελ. 238, σημ. 3) παρετήρησα εἰς τὸν κ. Ducellier ὅτι ὁ τύπος κομισκόρτης ἀπαντᾷ ὡς ἐνιαία σύνθετος λέξις εἰς βυζαντινὰ κείμενα, εἰς ἔγγραφα καὶ εἰς σφραγιστικὰ μνημεῖα, τὸν

Παρά ταῦτα, ὁ Ducellier ἐπιμένει ὅτι ἡ Ἄννα Κομνηνὴ ὄφειλε νὰ γράψῃ τῷ κόμισι τῆς κόρτης καὶ ὄχι τῷ κομισκόρτη, ἂν ἡ λέξις ἦτο δηλωτικὴ τοῦ ἀντιστοίχου ἀξιώματος καὶ ὄχι κύριον ὄνομα. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι ὁ σύνθετος τύπος κομισκόρτης ἦτο ἤδη ἐν χρήσει (ὅπως καὶ τὰ μαστρομίλης, πρωτασηκρηῆτις κ.π.ἄ.), ἂν συνέβαινε ὁ ὑπὸ τῆς Κομνηνῆς μνημονευόμενος νὰ φέρῃ τὸ ἐπώνυμον Κομισκόρτης, ἡ συγγραφεὺς θὰ ἠσθάνετο ἴσως τὴν ἀνάγκην νὰ διευκρινήσῃ τοῦτο. Θὰ ἔγραφε πιθανώτατα τῷ κ α λ ο υ μ έ ν ω Κομισκόρτη ἢ φέρουντι τὴν ἐπωνυμίαν Κομισκόρτης ἢ ἄλλως πως. Γνωστὸν εἶναι βεβαίως ὅτι τίτλοι καὶ ἀξιώματα, στρατιωτικά, διοικητικά, ἐκκλησιαστικά κ.ἄ., ἔγιναν οἰκογενειακὰ ἐπώνυμα (καὶ ἐπιζοῦν μέχρι σήμερον): Στρατηγός, Ἐξάρχος, Καῖσαρ, Δούκας, Πρωτοσύγκελλος, Σακελλάριος, κ.π.ἄ.¹ Ἄλλ' οὐδεὶς, ὁμιλῶν ἢ γράφων, θὰ ἐπέτρεπεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου νὰ δημιουργηθοῦν ἀνεπίτρεπτοι συγχύσεις. Κατὰ ταῦτα, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἄννα ἢ Κομνηνὴ μόνον ὡς δ η λ ω τ ι κ ῆ ν ἀ ξ ι ὡ μ α τ ο ς χρησιμοποιεῖ ἐνταῦθα τὴν λέξιν κομισκόρτης.

Ἄν ὁ κομισκόρτης οὗτος, τοῦ ὁποῦ ἢ Ἄννα ἢ Κομνηνὴ ἀγνοεῖ ἢ ἀποσιωπᾷ τὸ ὄνομα, ἦτο ἢ ὄχι Ἀλβανικῆς καταγωγῆς, δὲν καθίσταται σαφές ἐκ τῶν συμφραζομένων². Ὁμολογῶ πάντως ὅτι δὲν κατανοῶ τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐπιμονὴν τῶν ἀντιλεγόντων. Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὸ πολυεθνικὸν κράτος τοῦ Βυζαντίου συμπεριελαμβάνοντο καὶ Ἀλβανοὶ καὶ πάσης ἄλλης

ἐπληροφόρησα δὲ ὅτι εἰς τὸ βιβλίον μου — τὸ ὁποῖον ἐγνώριζε καὶ γνωρίζει — ἔχω συγκεντρώσει τὰ τοιαῦτα παραδείγματα. Τώρα μετ' ἐκπλήξεως ἀναγινώσκω εἰς τὸ δημοσίευσμά μου (σελ. 361, σημ. 48) τὰ ἐξῆς: «Au cours du Congrès International des Études Byzantines d'Oxford, Mme E. Vranoussis a bien voulu nous indiquer qu'elle avait découvert des sceaux de κομισκόρτης sur lesquels ce mot n'était effectivement décliné qu'en finale. Jusqu'à présent, elle ne nous a pas communiqué les références». Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μοῦ προσάπτει — ἐλαφρᾶ τῇ καρδίᾳ — τὴν κατηγορίαν ὅτι ἐπεκαλέσθην ἀνύπαρκτα τεκμήρια! Καὶ ὅμως εἰς τὸ βιβλίον μου, τὸ ὁποῖον ὑποτίθεται ὅτι ἐφυλλομέτρησε τοῦλάχιστον, ἀναγράφονται (σελ. 15) κ ε φ α λ α ί ο ι ς γ ρ ά μ μ α σ ι ν α ἰ ἐπιγραφαὶ τῶν ἐν λόγῳ μολυβδοβούλλων.

1. Βλ. Δ. Βαγιακάκου, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα καὶ ἡ μεσαιωνικὴ καὶ ἡ νεοελληνικὴ ὀνοματολογία, Ἀθηνᾶ 63 (1969), σελ. 195 - 245. — Τοῦ αὐτοῦ, Noms de famille dérivés de grades, titres et offices militaires et administratifs, Actes du Ier Congrès des Études Balkaniques, Σόφια 1968, τόμ. 6', σελ. 559 - 564.

2. Ὁ Ducellier γράφει: «E. Vranoussi veut démontrer que le verbe ὀρμάω ne peut signifier que «venir de», au sens littéral, sans pouvoir jamais indiquer l'ascendance ou le lieu d'origine du personnage» (σελ. 363). Παρατηρῶ, πρῶτον, ὅτι ὁ λόγος δὲν εἶναι περὶ τοῦ ὀρμάω, ἀλλὰ περὶ τοῦ ὀρμᾶμαι, τὰ ὁποῖα, βεβαίως, ὁ κ. Ducellier ἀδυνατεῖ νὰ διαστείλῃ. Δεύτερον, τὸν πληροφορῶ ὅτι πᾶς Ἕλληγν γνωρίζει (ὡς ἐτόνισα καὶ ἀνωτέρω, σελ. 238, σημ. 2) τὴν χρῆσιν τοῦ ὀρμᾶμαι ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ «κατάγομαι», καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γράψω, οὔτε ἔγραψα, ὅσα μοῦ ἀποδίδει. Ὑποθέτω, πάντως, ὅτι ἐκ καλῆς πίστεως «ὀρμᾶμενος» προβαίνει εἰς τοιοῦτου εἴδους παραποιήσεις, ὀφειλομένας εἰς τὴν ἀτελεῖ γνῶσιν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης.

έθνικότητα πληθυσμοί. "Όπως πολλοί άλλοι «Ίλλυριοί» π.χ., πιθανώτατα και ή 'Αλβανική καταγωγή εξέλληνισμένη άριστοκρατία του θέματος Δυρραχίου ή τής περιοχής του 'Αρβάνου κατέκτησε διά μέσου τών αίωνων κατωτέρας ή άνωτέρας βαθμίδας εις την κρατικήν μηχανήν του Βυζαντίου, εις τὸ στράτευμα, εις τήν 'Εκκλησίαν κτλ. Τοῦτο οὐδείς, νομίζω, τὸ ἡμφεσβήτησεν ἢ τὸ ἀμφισβητεῖ. Συζητοῦμεν μόνον ἐπὶ συγκεκριμένων μαρτυριῶν, ὡς τὸ ἐν λόγῳ χωρίον τῆς 'Αννης Κομνηνῆς, καὶ ἐξετάζομεν ἂν ἡ μαρτυρία εἶναι ἢ δὲν εἶναι σαφής. Καὶ διαπιστώνομεν ὅτι εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς μόλις κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἀρχίζει νὰ γίνεται αἰσθητὴ εἰς τὴν δυτικὴν ἐσχατιὰν τῆς Βαλκανικῆς ἡ παρουσία πληθυσμῶν ἀποτελούντων ἰδίαν ἔθνικότητα, τῶν κ α λ ο υ μ ἔ ν ω ν 'Αρβανιτῶν, ὅπως χαρακτηριστικῶς γράφει ἡ Κομνηνή.

"Αν οἱ πληθυσμοὶ οὗτοι διεβίουσαν ἕως τότε «en symbiose déjà étroite avec les populations environnantes», ὡς γράφει ὁ Ducellier¹, τοῦτο τὸ ἀποδεικνύει ἡ ἀπουσία πάσης ἀντιθέτου μαρτυρίας, ὥστε νὰ καθίσταται περιττὴ ἡ προσπάθεια τοῦ ἐν λόγῳ συγγραφέως νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τοῦτο «par la présence albanaise au sein de la hierarchie byzantine»². Διὰ νὰ προσκομίσῃ τὸ περιττὸν τοῦτο ἐπιχείρημα, ἀναπτύσσει διὰ μακρῶν³ ὅσα ὁ 'Αλβανὸς D. Shuteriqi ἔγραψε περὶ τοῦ ὀνόματος 'Αριανίτης καὶ τῆς ὁμωνύμου οἰκογενείας⁴. Εἶναι γνωστὸν, βεβαίως, ὅτι κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, μεταξὺ τῶν διαπρεψάντων 'Αλβανῶν φυλάρχων, διεκρίθησαν καὶ μέλη εὐγενοῦς τινος οἰκογενείας, φέροντα τὸ ἐπώνυμον 'Αριανίτης - Κομνηνός⁵. Τοῦτο οὐδὲν ἔπιτρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι πάντες οἱ φέροντες τὸ ἐπώνυμον 'Αριανίτης ἢ Κομνηνός, μνημονευόμενοι διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1000 περίπου, ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν καὶ εἶναι πρόγονοι τοῦ μετὰ πέντε περίπου αἰῶνας ἀναφαινομένου ὁμωνύμου 'Αλβανοῦ φυλάρχου. Ἐν τούτοις ὁ κ. Ducellier μὲ πολλὴν εὐκολίαν ἐδέχθη ὅτι τὸ ὄνομα 'Αριανίτης εἶναι 'Αλβανικῆς καταγωγῆς (δὲν γνωρίζω τὴν γνώμην του περὶ τοῦ ὀνόματος Κομνηνός) καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ περὶ τὸ ἔτος 1001 δρῶν πατριάρχης Δαβίδ ὁ 'Αριανίτης⁶ καὶ ὁ περὶ τὸ 1050 ἄρχων τῆς Δύσεως Κωνσταντῖνος μάγιστρος

1. Ducellier, *L'Arbanon*, σελ. 358.

2. Αὐτόθι, σελ. 359.

3. Αὐτόθι, σελ. 359 - 360.

4. D. Shuteriqi, *Les Aranites; nom et généalogie* (ἀλβανιστὶ μετὰ γαλλικῆς περιλήψεως), *Studime Historike* 2 (1965) ἀρ. 4, σελ. 3 - 35.

5. Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας ἀρκοῦμαι νὰ σημειώσω τὴν τελευταίαν ἐπὶ τοῦ θέματος ἐργασίαν διαπρεποῦς 'Αλβανολόγου, τὴν ὁποίαν ἀγνωεῖ ὁ Ducellier, τὸ δημοσίευμα τοῦ F. Babinger, *Das Ende der Arianiten*, Μόναχον 1960 (ἐκδοσις τῆς Βυαρικῆς Ἀκαδημίας).

6. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, ἐκδ. Βόννης, τόμ. Β', σελ. 454.

ὁ Ἀριανίτης¹ ἦσαν Ἀλβανοί. Περὶ τούτου ἐπέισθη, διότι, ὡς γράφει, «ce nom ne semble explicable ni par le grec ni par le slave»² καί, κατὰ ταῦτα, δὲν ὑπολείπεται εἰμὴ μόνον ἢ ἐκ τῆς ἀλβανικῆς ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος, τὴν ὁποίαν καὶ συνοψίζει διὰ τῶν ἐξῆς: «La forme *Aranit - Arenit*, qui est la seule attestée dans les documents d'archives les plus dignes de foi³, suppose une racine *Aran - Aren*, probablement un toponyme, et cette racine est des plus communes en Albanie et dans les régions environnantes»⁴. Ἀποδεικνύεται δηλαδὴ ὅτι οὐδὲν τὸ συγκεκριμένον καὶ ἀσφαλὲς ὑπάρχει ἀπὸ Ἀλβανικῆς πλευρᾶς. Ἐν τούτοις δεχόμεθα ὅτι τὸ ἐπώνυμον τοῦ κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα Ἀλβανοῦ φυλάρχου *Aranit* ἢ *Arenit* συνδέεται ἴσως πρὸς συγγενές τι τοπωνύμιον τῆς πατρίδος του καὶ ὅτι μετεπλάσθη ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον εἰς Ἀριανίτης (μετέπειτα δὲ καὶ εἰς Ἀριανίτης - Κομνηνός). Τοῦτο ὁμῶς δὲν σημαίνει ὅτι, κατ' ἀνάγκην, καὶ τὸ πρὸ πέντε αἰῶνων μαρτυρούμενον Βυζαντινὸν ἐπώνυμον Ἀριανίτης πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν αὐτὴν ἀμφίβολον (καὶ ἀπροσδιόριστον μέχρι στιγμῆς) ἀλβανικὴν ρίζαν. Οὔτε δικαιοῦται ὁ κ. Ducellier, γνωρίζων ὅσα ἑλληνικὰ γνωρίζει, νὰ βεβαιώσῃ ὅτι τὸ ὄνομα Ἀριανίτης δὲν ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἑλληνικῆς. Τὸ ὄνομα ἔχει ἑλληνικώτατον σχηματισμόν, ἢ δὲ παραγωγικὴ κατάληξις -ίτης δηλοῖ ὅτι οἱ φέροντες τὸ ἐπώνυμον κατήγοντο ἐκ χώρας, πόλεως, κώμης ἢ μονῆς⁵, φερούσης τὸ ὄνομα Ἀριανόν ἢ Ἀριανά, τὰ Ἀριανοῦ ἢ τὰ Ἀριανῶν, ἢ Ἀριανή, κ.τ.ό. Εἰδικὴ ἔρευνα πιθανὸν νὰ φέρῃ εἰς φῶς πολλὰ τοιαῦτα τοπωνύμια εἰς τὰ ἀχανῆ ἐδάφη τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀρκοῦμαι νὰ ὑπομνήσω ὅτι εἰς τὰ βόρεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐκτείνεται ἢ Ἀριανή⁶, τῆς ὁποίας ὁ κάτοικος ἢ ὁ ὀπωσδήποτε σχετιζόμενος πρὸς αὐτὴν λέγεται προφανῶς Ἀριανίτης. Ἀφ' ἑτέρου οἱ κάτοικοι τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ *Argiano di Puglia* λέγονται εἰς Βυζαντινὸν ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1019 Ἀριανίται⁷. Κατόπιν τούτων, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ δογματιζώμεν ὅτι τὸ ἐπώνυμον Ἀριανίτης δὲν ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἑλληνικῆς, ἄρα πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῆς ἀλβανικῆς, ἔστω καὶ δι' ἱστορικοῦ ἀναχρονι-

1. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 596 καὶ 601. Πρβλ. Ἀτταλειάτην, σελ. 34.

2. Ducellier, *L'Arbanon*, σελ. 360.

3. Κατὰ ταῦτα, ἐπὶ τῇ βάσει ἀμφιβόλου προελεύσεως ἐγγράφων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, συντεταγμένων εἰς παρεφθαρμένην λατινικὴν ἢ ἰταλικὴν, θὰ κρίνωμεν ἂν οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἀπέδωσαν ὀρθῶς ἢ ἔχῃ τὸ ἐπώνυμον Ἀριανίτης!

4. Ducellier, *L'Arbanon*, σελ. 360.

5. Πρβλ. Κ. Ἀμάντου, *Γλωσσικὰ Μελετήματα*, σελ. 102 κέ., 261 κέ., 323 κέ., 332, καὶ 537 - 540.

6. Βλ. Pauly - Wissowa, ἐν λ. Καὶ παρὰ Anassian, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 307, σημειοῦται *Argan*, ὀνομασία χώρας παρὰ τὸν Κάυκασον.

7. Trinchera, *Syllabus Graecarum Membranarum*, σελ. 18: ... τῶν ἀπὸ τῆς δεσποτείας τῶν Ἀρειαριτιῶν κομήτων εὐπροαιρέτως ἀποσπασθέντων Φράγγων καὶ τῶ μέρει τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν βασιλέως προσρέντων...

σμοῦ, καὶ ἄρα πάντες οἱ διὰ μέσου τῶν αἰώνων Ἀριανῖται πρέπει νὰ ἦσαν Ἀλβανικῆς καταγωγῆς ;¹

Φοβοῦμαι ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ κ. Ducellier εἰς τὰ περισσότερα σημεῖα αὐτῆς, ὄχι μόνον δὲν προήγαγε τὰ σχετικὰ ζητήματα, ἀλλ' ἀποτελεῖ ὀπισθοδρομήσιν εἰς θέσεις αἱ ὁποῖαι πρὸ πολλοῦ ἐγκατελείφθησαν ἢ ἔπρεπε νὰ ἔχουν ἐγκαταλειφθῆ.

Μὲ τὸ θέμα τῆς πρώτης μνείας τῶν Ἀλβανῶν παρ' Ἀτταλειάτῃ σχετίζονται ἐπίσης δύο ἄρθρα τοῦ Βουλγάρου ἐρευνητοῦ R u s i S t o j k o v, δημοσιευθέντα εἰς τὸ περιοδικὸν τοῦ Ἱστορικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Istoričeski Pregled τῶν ἐτῶν 1966 καὶ 1969.

Εἰς τὸ πρῶτον ἄρθρον² ὁ συγγραφεὺς — μὲ μόνα βοηθήματα τὴν «Ἱστορίαν τῶν Βουλγάρων» τοῦ K. Jireček (1899) καὶ παλαιάν τινα πραγματείαν περὶ Βυζαντινοῦ Κράτους καὶ Ἐκκλησίας τοῦ N. Skabalanović (1884) — ἀκολουθῶν τὰ μέχρι τοῦδε παραδεδεγμένα, ὅτι ἡ πρώτη μνεία τῶν Ἀλβανῶν ἀπαντᾷ «περὶ τὴν τετάρτην δεκαετίαν τοῦ ΙΑ' αἰῶνος», ὅτε γίνεται λόγος περὶ ὁμωνύμων πληθυσμῶν εὐρισκομένων ἐν Ἰταλίᾳ, συνοψίζει τὰ σχετικὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνιχνεύσῃ καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἐθνικότητα καὶ τὴν προέλευσιν τῶν ἐν λόγῳ πληθυσμῶν. Ἡ φράσις τοῦ Ἀτταλειάτου — τὸν ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς μόνον ἐμμέσως γνωρίζει — Ἀλβανοὶ καὶ Λατῖνοι, χρησιμεύει ὡς ἀφετηρία σειρᾶς συλλογισμῶν, ὑποθέσεων καὶ συμπερασμάτων. Κατὰ τὸν Stojkov, Λατῖνοι μὲν εἶναι οἱ Νορμανδοί, Ἀλβανοὶ δὲ Σκῶτοι ἢ Νορμανδοὶ ἐκ Σκωτίας, ἡ ὁποία, ὡς λέγει, ἦτο γνωστὴ καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀλβανία.

1. Λίαν διδακτικὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ πατρὸς V. L a u r e n t ἐν σχέσει πρὸς τὰ δῆθεν μὴ ἐλληνικῆς προελεύσεως ἐπώνυμα Βυζαντινῶν τινων ἀξιωματοῦχων. Σχολιάζων τὸ ἐπώνυμον Μαχητάριος καὶ τὴν διατυπωθεῖσαν γνώμη ὅτι οἱ φέροντες τοῦτο Βυζαντινοὶ ἦσαν ἀρμενικῆς καταγωγῆς, ἐπειδὴ ἀπαντᾷ ἀρμενιστὶ ὄνομα Mhit'ar, γράφει : «Je n'y crois pas pour autant, un certain commerce avec l'histoire des patronymes byzantins m'ayant convaincu que ces rapprochements sont le plus souvent des trompe l'œil. D'autre part, s'il fallait nier l'origine grecque d'un nom de famille pour cette seule raison que l'existence, dans la langue, de l'épithète originelle, est très problématique, ce n'est pas notre patronyme seulement, mais les deux tiers de la prosopographie byzantine qui seraient empruntés aux langues étrangères» (*Bulles Métriques*, ἀρ. 650).

2. R. S t o j k o v, *Pŕvcoto izvestie za Albancite v istoričeskite izvori* [= Ἡ πρώτη περὶ Ἀλβανῶν πληροφορία εἰς τὰς ἱστορικὰς πηγὰς], Istoričeski Pregled 22 (1966) ἀρ. 1, σελ. 60 - 62· πρβλ. ἐλληνικὴν μετάφρασιν ὑπὸ Γ. Σαμαρᾶ εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἐκδιδόμενον «Δελτίον Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας», ἔτος Ε', τεῦχος 18 (Ἰούνιος 1968), σελ. 44 - 48. Τὸ δημοσίευμα τοῦ Stojkov ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ ὁ κ. Ducellier, ἐφ' ὅσον μάλιστα τοῦτο ἐγκαίρως ἐγνωστοποιήθη εἰς τοὺς Βυζαντινολόγους ὑπὸ I. D[u j č e v], ἐν BZ 59 (1966), σελ. 400.

Ὁ συγγραφεὺς ὑποστηρίζει ὅτι, ἐκτὸς τῶν γνωστῶν Νορμανδῶν, τῶν κατελθόντων εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν ἐκ Γαλλίας, καὶ ἄλλοι Νορμανδοὶ ἐκ τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν νήσων τῆς Σκωτίας, διαπλεύσαντες τὸν Ἀτλαντικὸν καὶ στραφέντες πρὸς τὰ Ἰσπανικὰ καὶ Πορτογαλικὰ παράλια, ἀνεκάλυψαν τὸ Γιβραλτάρ, εἰσεχώρησαν εἰς τὴν Μεσόγειον, συνήντησαν τοὺς ἐκ Γαλλίας Νορμανδοὺς εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν, προσεχώρησαν εἰς τὸ Βυζαντινὸν στρατεύμα τοῦ Μανιάκη κτλ. Πάντα τὰ ἀνωτέρω (περὶ δευτέρου κλάδου Νορμανδῶν ἐκ Σκωτίας, εἰσελθόντων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Βυζαντινῶν, κλπ.) ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ Stojkon ἄνευ οὐδεμιᾶς παραπομπῆς εἰς πηγὰς ἢ βοηθήματα, ἐνῶ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐπὶ τοῦ θέματος ἀφθονοῦν αἱ πηγαὶ (ἰδίως αἱ δυτικαὶ) καὶ πλουσιωτάτη εἶναι ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ὀλίγοι πειραταὶ ἢ τολμηροὶ θαλασσοπόροι ἐκ τῶν ἀκτῶν τῆς Σκανδιναβίας ἢ τῆς Σκωτίας διέπλευσαν τὸν Ἀτλαντικόν, διέτριψαν ἐπὶ τινὰς γενεὰς εἰς τὰ βόρεια παράλια τῆς Ἰσπανίας καὶ τῆς Πορτογαλίας, βραδύτερον δὲ διὰ τοῦ Γιβραλτάρ εἰσῆλθον καὶ εἰς τὴν Μεσόγειον, τοῦτο δὲν εἶναι ἀρκετόν, ἐφ' ὅσον σχετικαὶ μαρτυρίαι ἐλλείπουν, διὰ τὸ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ἐγένοντο ὁμαδικαὶ μεταναστεύσεις πληθυσμῶν ἐκ Σκωτίας εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν, πληθυσμῶν οἱ ὅποιοι δὲν ἀπεκλήθησαν κἄν Σκῶτοι, Βρεταννοὶ, Νορμανδοὶ, Βίκινγκς ἢ ἄλλως πως, ἀλλὰ Ἀλβανοί.

Ὁ Stojkon βεβαιεῖ ὅτι ἡ Σκωτία «ἦτο γνωστὴ, μεταξὺ Η' καὶ ΙΑ' αἰῶνος, ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀλβανία, ὃ δὲ πληθυσμὸς αὐτῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀλβαροί»¹. Ὑπάρχει πράγματι εἰς τὴν Σκωτίαν περιοχὴ γνωστὴ ὑπὸ τὸ (κελτικῆς ἢ λατινικῆς προελεύσεως) ὄνομα *Alba*. Οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι ἀντιδιαστέλλουν πρὸς τὴν *Britannia* τὴν *Alba*, ἐννοοῦντες τὴν βορείως τοῦ ρωμαϊκοῦ τείχους μὴ ἐκρωμαϊσθεῖσαν χώραν. Πολλοὺς αἰῶνας βραδύτερον τὸ ὄνομα *Alba* ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὀνομασία τοῦ ἠνωμένου βασιλείου τὸ ὁποῖον συνέπηξαν Πίκται καὶ Σκῶτοι (*Picts* καὶ *Scots*) κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα². Πρόκειται, προφανῶς, περὶ ὀνομασίας τὴν ὁποίαν ἀρχαιομαθεῖς λόγιοι τῆς ἐποχῆς ἀνέσυραν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα. Ἡ ὀνομασία τοῦ παλαιοῦ ἐκείνου ἐφημέρου κρατιδίου τῶν Πικτῶν καὶ Σκώτων, πλασθεῖσα ὑπὸ λογίων (*kingdom of*

1. Μία μόνη καὶ ἐλλιπὴς παραπομπή, τὴν ὁποίαν παρέχει ὁ συγγραφεὺς, δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ τεκμηρίωσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ γραφομένων. Προσέτρεξα εἰς τὸ παλαιὸν σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον ὑποδεικνύει ὁ Stojkon, καὶ παρέχω ἐνταῦθα τὸν πλήρη τίτλον: J o h n H i l l B u r t o n, *The History of Scotland from Agricola's Invasion to the Extinction of the last Jacobite Insurrection*², Ἐδιμβούργον καὶ Λονδῖνον 1873. Τὸ ἔργον εἶναι ἐννεάτομον. Ὑποθέτω ὅτι ἡ παραπομπὴ τοῦ Stojkon εἰς σελ. 207 - 208 ἀναφέρεται εἰς τὰς ἀντιστοίχους σελίδας τοῦ Α' τόμου, ἐνθα πράγματι μνημονεύονται οἱ *Scots of Albania*. Ἀλλὰ πέραν τῆς ἀπλῆς ταύτης μνείας, οὐδαμοῦ τοῦ ἔργου γίνεται λόγος περὶ «Ἀλβανῶν» τῆς Σκωτίας, μεταναστευσάντων εἰς Ἰταλίαν, κλπ.

2. Βλ. W. Croft Dickinson, *Scotland from the Earliest Times to 1603*², Λονδῖνον 1965, σελ. 36 - 37.

Alba ἢ *Alban*¹, ἐπὶ τὸ λατινικώτερον δὲ *Albania*), ἐπανεμφανίζεται ἀργότερον (1398) εἰς τὸν τίτλον ὁμώνυμου Δουκάτου (*dukedom of Albany*)². Πάντες οἱ ἀνωτέρω, λογίας προελεύσεως, τίτλοι οὐδέποτε ἐγενικεύθησαν, ὥστε ἡ Σκωτία νὰ ὀνομάζεται Ἰαλβανία καὶ οἱ Σκῶτοι νὰ αὐτοαποκαλῶνται Ἰαλβανοί. Εἶναι δὲ ὅλως ἀπίθανον νὰ δεχθῶμεν ὅτι πειραταὶ τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν νήσων τῆς Σκωτίας, φθάσαντες κάποτε (μετὰ μακρὰς περιπλανήσεις καὶ μετὰ πάροδον γενεῶν) εἰς τὴν Μεσόγειον, παρουσιάσθησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν φέροντες ἀρχαιοπρεπῆ ὀνόματα, τὰ ὅποια, καὶ ὅταν ἔζων εἰς τὴν ἀρχικὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐξορμήσεώς των, πιθανώτατα ἠγνόουν³.

Ἄπαντᾷ λοιπὸν πράγματι κατὰ τὸν Μεσαίωνα περιοχὴ ἐν Σκωτία ὑπὸ τὸ ὄνομα *Albany*, ὅπως ὑπῆρχεν ἐπίσης καὶ ὑπάρχει ἐν Ἀγγλίᾳ τὸ *St. Albans city*, λαβὸν τὸ ὄνομα ἀπὸ ὁμώνυμον ἅγιον, μαρτυρήσαντα ἐκεῖ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα⁴, ἀλλ' οὐδεμία μαρτυρία — οὐδὲ κἂν ἐλαχίστη πιθανότης — ἐπιτρέπει νὰ συνδέσωμεν τὰ ὀνόματα ταῦτα πρὸς τοὺς ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ ἐγκατεστημένους περὶ τὸ 1040 πληθυσμούς, τοὺς ὁποίους ὁ Βυζαντινὸς ἱστορικὸς Ἀτταλειάτης ἀποκαλεῖ Ἰαλβανούς⁵.

1. Πρβλ. καὶ W. F. Skene, *Celtic Scotland: A History of Ancient Alban*, Ἐδιμβούργον 1886, τόμ. Α', σελ. 335 - 383, ἐνθα εἰδικὸν κεφάλαιον: *The Kingdom of Alban* (Θ' - Γ' αἰ.).

2. Dickinson, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 204.

3. Ἀφελεῖς χρονικογράφοι τοῦ Μεσαίωνος καταφεύγοντες, ὡς συνήθως, εἰς παρετυμολογίας ἐδημιούργησαν γενεαλογικοὺς μύθους, διὰ νὰ συνδέσουν τὸ παρελθὸν τῆς χώρας των μετὰ τὴν δόξαν τῆς ἀρχαίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας: Οὕτω π.χ. πρῶτος βασιλεὺς τῆς Μεγάλης Βρετανίας ὑπῆρξεν ὁ Brutus, ἐξ οὗ ἔλαβον τὸ ὄνομα οἱ Βρεταννοὶ (Britons): οὗτος εἶχεν υἱὸν ὀνόματι Albanectus, ἐξ οὗ ἡ Σκωτία ὀνομάσθη Albania, μετὰ πολλοὺς δὲ αἰῶνας Pictavia, κλπ. Βλ. A. Orr Anderson, *Early Sources of Scottish History, A.D. 500 to 1286*, Ἐδιμβούργον 1922, τόμ. Α', σελ. CXV, ἐνθα χρονικὸν συνταχθὲν ἐν ἔτει 1165. — Εἶναι προφανὲς ὅτι τοιαῦται ἀφελεῖς ἐπινοήσεις ἡμιμαθῶν λογίων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιβάλουν εἰς τοὺς λαοὺς ἀρχαιοπρεπῆ (λατινικὰ ἐν προκειμένῳ) ἔθνικα ὀνόματα, οὔτε νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν ὡς ἱστορικαὶ πηγαί. — Παρομοίας παρετυμολογίας παρουσιάζει καὶ ἡ ἤδη μνημονευθεῖσα (ἀνωτέρω, σελ. 220, σημ. 2) «Ἱστορία τῶν Λογγιβάρδων» (βλ. καὶ σελ. 253, σημ. 1).

4. Ὁ *St. Alban* θεωρεῖται ὡς ὁ πρῶτος Βρεταννὸς μάρτυς. Ἐπὶ τοῦ τάφου του ἀνηγέρθη ἀργότερον μονή. Ἡ σφραγισμένη σήμερον ἐκεῖ ὁμώνυμος μονὴ εἶναι τοῦ ΙΑ' αἰῶνος. Ἡ ἐκεῖ σαξωνικὴ ἐκκλησία εἶχεν ἰδρυθῆ τὸ 793. Τὸ ὁμώνυμον Ἀββαεῖον διεδραμάτισε σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῆς Ἀγγλίας. Ἦδη περὶ τὸ 1100 εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἐν αὐτῷ περιώνυμος σχολή. Ἀξίζει νὰ ὑπομνησθῆ ὅτι εἰς τὸ *St. Albans* ἀνεγνώσθη τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1213 ἡ magna carta. Βλ. W. Levison, *St. Alban and St. Albans*, *Antiquity* 15 (1941), σελ. 337 - 359.

5. Ὑπάρχουν ἄλλωστε καὶ οἱ Ἰαλβανοὶ τοῦ Καυκάσου, τὸ Albany τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, τὸ Albany τῆς Αὐστραλίας καὶ πολλὰ ἄλλα ἴσως ὁμόηχα ἢ παρεμφερῆ (π.χ. ἡ θρησκευτικὴ αἵρεσις τῶν *Albani*), πρὸς τὰ ὅποια οὐδεὶς ἐσκέφθη ποτὲ σοβαρῶς νὰ συσχετίσῃ τὸν ὁμώνυμον λαὸν τῆς Βαλκανικῆς.

Περαιτέρω ο Βούλγαρος έρευνητής, βέβαιος ότι οι 'Αλβανοί του 'Ατταλειάτου είναι Σκῶτοι και παρακολουθῶν τὰς μετέπειτα ιστορικές μαρτυρίες, υποστηρίζει ότι ἀπὸ τοὺς ἐκ Σκωτίας μισθοφόρους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ὑπηρετοῦντες ὑπὸ τὸν Γεώργιον Μανιάκην διέπλευσαν τὴν 'Αδριατικὴν καὶ ἔμειναν εἰς τὴν Βαλκανικὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μανιακάτοι», ἀπετελέσθη ὁ ἀρχικός πυρὴν τῶν πληθυσμῶν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐμφανίζονται ἔκτοτε ὡς 'Αλβανοὶ ἢ 'Αρβανῖται. Βεβαίως, ὁ συγγραφεὺς οὐδεμίαν ἔχει ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὸ ὅτι οἱ ἐν 'Ιταλίᾳ μνημονευόμενοι ὡς 'Αλβανοὶ περὶ τὸ 1040 καὶ οἱ ἐν τῇ Βαλκανικῇ μνημονευόμενοι περὶ τὸ 1079 ὡς 'Αρβανῖται εἶναι τῆς αὐτῆς ἐθνικότητος πληθυσμοί, ἦτοι Σ κ ῶ τ ο ι διαπεραιωθέντες ἐξ 'Ιταλίας εἰς τὰ Βαλκανικά παράλια τῆς 'Αδριατικῆς. Βέβαιος ὅτι «ἡ σχέσις μεταξὺ 'Αλβανίας τῆς Σκωτίας καὶ τῆς 'Αλβανίας τῆς 'Αδριατικῆς» εἶναι, ὡς γράφει, «ὀφθαλμοφανής», πιστεύει ὅτι διὰ τῆς θεωρίας του ἐξηγεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι λαὸς ὑπὸ τοιοῦτον ὄνομα ἐν τῇ Βαλκανικῇ δὲν μνημονεύεται πρὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ¹.

Εἰς δεύτερον σχετικὸν ἄρθρον ² ὁ Stojkon ἀποδεικνύεται τόσο εὐφάνταστος, ὥστε ἀδυνατοῦμεν νὰ παρακολουθήσωμεν τὰ ἄλλα τῶν συλλογισμῶν του. Ἐκκινῶν ἀπὸ τὸ ἐθνικὸν ὄνομα τῶν 'Αλβανῶν *Shqipëtar* καὶ δεχόμενος τὴν γνωστὴν ἔτυμολογίαν τῆς λέξεως ἐκ τοῦ νεοελληνικοῦ *Σκιπετάρ(ι)οι* (= ὄπλοφόροι) ³, ἀνατρέχων δὲ εἰς τὸ ἰταλικὸν *schiorpetto* καὶ ἐκεῖ-

1. Αἱ καινοφανεῖς ἀπόψεις τοῦ Stojkon, ἀρνούμενου διὰ τῆς θεωρίας του καὶ τὸν αὐτοχθονισμόν τοῦ μικροῦ τούτου λαοῦ τῆς Βαλκανικῆς, ἐπέσυραν τὴν δικαίαν ἀγανάκτησιν τῶν σημερινῶν 'Αλβανῶν. Βλ. βιβλιοκρισίαν ἐν *Studime Historike* 6 (1969), ἀρ. 2, σελ. 191 - 194.

2. R. S t o j k o v, *Za rojavata na Albancite na balkanskija poluostron i za proizhoda na narodnostoto ime Skipetari* (= Περὶ τῆς ἐμφάνισεως τῶν 'Αλβανῶν εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον καὶ περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος Σκιπετάρ(ι)οι), *Istoričeski Pregled* 25 (1969), ἀρ. 6, σελ. 73 - 80· βλ. ἑλληνικὴν μετάφρασιν ὑπὸ Ι. Θ. Λαμψίδη εἰς «Δελτίον Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας», ἔτος Ζ', τεύχος 28 (Σεπτέμβριος 1970), σελ. 6 - 21. — Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης τὸν κ. Λαμψίδην, ὁ ὁποῖος, εὐγενῶς ἀνταποκριθεὶς εἰς σχετικὴν παράκλησίν μου, ἔσπευσε νὰ θέσῃ ὑπ' ὄψιν μου μετάφρασιν τῆς ἀνωτέρω μελέτης τοῦ Stojkon πρὶν ἢ προβῶ εἰς ἀνακοίνωσιν τῆς παρουσίας ἐργασίας μου ἐνώπιον τοῦ κατὰ Μάιον 1970 συνεληθόντος εἰς Ἀθήνας Συνεδρίου (πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 207, σημ. *).

3. Ὁ Βούλγαρος έρευνητής γνωρίζει τὴν ἐργασίαν τοῦ 'Α. Χατζῆ, *Πόθεν τὸ ἐθνικὸν Σκιπετάρ*, Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 4 (1929), σελ. 102 - 108. Βλ. ἐπίσης καὶ τὰ συμπληρωματικὰ δημοσιεύματα τοῦ 'Α. Χατζῆ, αὐτόθι 5 (1930), σελ. 353 - 356 καὶ *Ἑλληνικαὶ Μελέται* 1 (1940), σελ. 23 - 42. — Ἄς προστεθῇ ὅτι, πολὺ πρὸ τοῦ Χατζῆ, εἰς παραπλησίαν ἔτυμολογικὴν συσχέτισιν εἶχε προβῆ ὁ Π. Ἀρβαντινός, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, Ἀθῆναι 1856, τόμ. Β', σελ. 153. Ἄλλ' οἱ εἰδικοί ἀλβανολόγοι ἀναζητοῦν εἰς ἄλλην ρίζαν τὴν καταγωγὴν τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος *Shqipëtar*· βλ. A. K o s t a l l a r i, *Contribution à l'histoire des recherches onomastiques dans le domaine de l'albanais*, *Studia Albanica* 2 (1965) ἀρ. 1, σελ. 41 - 42.

θεν εἰς τὸ λατινικὸν *sclopetus*, ἐξ οὗ οἱ *sclopetarii* τοῦ μεσαιῶνος, χειρισταὶ τοξευτικῶν ὄπλων καὶ μετέπειτα πυροβόλων, λεγόμενοι ἄλλως καὶ *balistarii* κλπ., ἀφοῦ ὑπογραμμίζει ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ διὰ μέσου τῶν αἰῶνων δὲν ἦσαν εἰμὴ ἐξ ἐπαγγέλματος ὀπλοφόροι καὶ μισθοφόροι πολεμισταί, ἐπισημαίνει καὶ ἀλληλοσυνδέει ὅσας μνείας μισθοφόρων ἠδυνήθη νὰ ἀνεύρη κατὰ καιροῦς καὶ κατὰ τόπους, ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, ἀπὸ τῆς Σικωτίας μέχρι τῆς Νοτίου Ἰταλίας, ἀπὸ τῆς Φλάνδρας καὶ τῆς λοιπῆς κεντρικῆς Εὐρώπης μέχρι τῆς Παλαιστίνης κτλ.

Οὕτω, οἱ ἐν Ἰταλίᾳ περὶ τὸ 1040 τὸ πρῶτον μνημονευόμενοι ὑπὸ τοῦ Ἀτταλειάτου Ἀλβανοί, συνεργαζόμενοι μὲ τοὺς ἐκεῖ Νορμανδοὺς (πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ Stojkon ταυτίζει τοὺς Λατίνους τοῦ Ἀτταλειάτου), εἶναι, κατὰ τὸν συγγραφέα, ὅπως καὶ οἱ Νορμανδοί, μέτοικοι καὶ μισθοφόροι τῶν Βυζαντινῶν¹. Ὁ συγγραφεὺς εἶναι πεπεισμένος ὅτι οἱ μισθοφόροι οὗτοι προήρχοντο ἀπὸ τὴν Βρετανικὴν Ἀλβανίαν. Καὶ ἰδοὺ ἡ συνέχεια τῶν συλλογισμῶν του: Ἐπειδὴ τὸ κράτος τῶν Πικτῶν καὶ τῶν Σκώτων, ὡς καὶ τὸ ὄνομα τῆς Βρετανικῆς ἐκείνης Ἀλβανίας, ἐξέλιπον ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἡ μόνη, κατὰ τὸν συγγραφέα, ἐξήγησις, καὶ ἀναγκαῖον συμπέρασμα, εἶναι ὅτι ὀλόκληροὶ λαοὶ ἐγκατέλειψαν τὴν γενέτειράν των καὶ μετηνάστευσαν ὁμαδικῶς ὡς μισθοφόροι εἰς ἄλλας χώρας. Νορμανδοὶ ἐπιδρομεῖς ἀπὸ θαλάσσης καὶ Σκῶτοι κατακτητῆται τῆς χώρας των προεκάλεσαν, λέγει, τὴν ἐξαφάνισιν τῶν Πικτῶν. Τὰ ἴχνη ὅμως τοῦ λαοῦ τούτου ἀνευρίσκει ὁ συγγραφεὺς, κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, εἰς τὸ Βέλγιον καὶ τὴν λοιπὴν κεντρικὴν Εὐρώπην, ὅπου ἀναφέρονται ὑπηρετοῦντες πολλοὶ ξένοι μισθοφόροι, ἀποκαλούμενοι ἢ θεωρούμενοι ὡς Σκῶτοι. Εἰς τὴν πραγματικότητά, λέγει, ἐπρόκειτο περὶ Πικτῶν, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἐλησμονήθη καὶ συνεχέοντο οὗτοι πρὸς τοὺς Σκώτους. Ὡς ἀπόδειξιν τούτου ἐπιφέρει καὶ τὸ ὅτι εἰς μεσαιωνικὰ Φραγκικὰ κείμενα, προκειμένου περὶ μισθοφόρων, ξένων ἢ μετόικων, γίνεται ἐνίοτε χρῆσις καὶ τοῦ ὀρου *Albani*².

Διαπιστώνομεν λοιπόν, ὅτι, κατὰ τὸν Stojkon, οἱ περὶ τὸ 1040 μνημονευόμενοι ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν συνεχείᾳ διαπεραιωθέντες εἰς τὴν Βαλκανικὴν Ἀλβανοὶ (ἀδιακρίτως, κατ' αὐτόν, ὀνομαζόμενοι καὶ Ἀρβανῖται) δὲν εἶναι ἀκριβῶς Σκῶτοι ἢ Νορμανδοὶ ἐκ Σικωτίας, ὡς ὑπεστήριξεν εἰς τὸ προηγούμενον ἄρθρον του, ἀλλ' εἶναι, καθ' ἃ εἰς τὸ δεύτερον ἄρθρον καταλήγει, οἱ ἐκ Σικωτίας ἐξαφανισθέντες δῆθεν πληθυσμοὶ τῶν Πικτῶν.

1. Ἐν τούτοις, ὡς εἶδομεν, ὁ Ἀτταλειάτης ὁμιλεῖ περὶ συμμάχων πληθυσμῶν ἐγκατεστημένων ἐν Ἰταλίᾳ κτλ.

2. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Stojkon εὐρέθῃ ὀμολογουμένως κρατῶν εἰς χεῖρας του τὴν κλεῖδα, ἣτις θὰ τὸν ὠδήγει εἰς τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν τοῦ παρ' Ἀτταλειάτῃ ὀρου Ἀλβανοί, ἀλλ' οὐδὲ καὶ ὑποψιάσθη τοῦτο, προσκεκολλημένος εἰς τὴν ἔμμονον ιδέαν ὅτι μόνον ἀπὸ τὴν Ἀλβανίαν τῆς Σικωτίας ἦτο δυνατόν νὰ προέρχωνται οἱ ἀπανταχοῦ τῆς κεντρικῆς, νοτίου καὶ νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης μνημονευόμενοι *Albani* ἢ Ἀλβανοὶ ἢ Ἀρβανῖται.

Ἄλλ' ὁ συγγραφεὺς ἐκτείνεται ἔτι περαιτέρω. Συσσωρεύει διαφόρους μαρτυρίας περὶ μισθοφόρων ὑπηρετούντων μεσαιωνικούς φεουδάρχας, ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς, διὰ τὸ καταλήξει ὅτι, ἐπειδὴ οἱ περιφερόμενοι οὗτοι πολεμισταὶ ἦσαν, ἢ ἠδύναντο νὰ εἶναι, «ἄριστοι sclopetarii καὶ balistarii, ἀπετέλεσαν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸν βασικὸν πυρῆνα ἐθνότητος διαμορφώσεως ἐκ sclopetarii», ἦτοι τῶν γνωστῶν μετέπειτα Shqipëtar!

Μετὰ τὰ περὶ Σικώτων καὶ Πικτῶν, μνημονεύονται οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος πολεμισταὶ τῆς Brabant τοῦ Βελγίου, οἱ ἐκ Φλάνδρας μισθοφόροι, οἱ ὅποιοι μὲ τὰς Σταυροφορίας ἔφθασαν μέχρι Παλαιστίνης, τὰ ἐν Παλαιστίνῃ ἐναπομείναντα καὶ μαρτυρούμενα κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα λείψανά των, γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα Τροῦσκοι κτλ. Οἱ ἐν λόγῳ Τροῦσκοι, κατὰ τὸν συγγραφέα, θὰ ἔπρεπε νὰ ἦσαν sclopetarii καὶ νὰ λέγονται δημωδέστερον Τροῦσκοι· ἄρα — κατὰ τὸν Stojkon πάντοτε — ταυτίζονται πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς νοτίου Ἀλβανίας, τοὺς γνωστοὺς ὑπὸ τὸ ὄνομα Τόσκοι¹. Ἡ πανσπερμία ὄλων αὐτῶν τῶν sclopetarii, «εἰς τὴν ὁποίαν προσεχώρησαν ἀσφαλῶς καὶ ἄλλοι ἐξ ἄλλων χωρῶν, κυρίως Γασκῶνοι, Γενουᾶται, Πισᾶται κ.ἄ.», κατέληξε, κατὰ τὸν συγγραφέα, «εἰς τὴν ἐθνογένεσιν» τῶν σημερινῶν Ἀλβανῶν - Shqipëtar.

1. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὀνομασίαι τινές, ὑπὸ τὰς ὁποίας διακρίνονται τὰ γένη τῶν νεωτέρων Ἀλβανῶν, ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς ποικίλας (καὶ ἐνίοτε φαιδράς) ἐτυμολογικὰς καὶ ἐθνολογικὰς συσχετίσεις. Οὕτω π.χ. ὑπεστηρίχθη ὅτι οἱ Τσζάμηδες εἶναι Θινάμιδες (ἦτοι παροικούντες τὸν ποταμὸν Θύαμιν, σημερινὸν Καλαμᾶν), οἱ Λιᾶπηδες εἶναι Ἰάπυγες (ἐξ Ἰαπυγίας τῆς Ἀπουλίας) ἢ Ἰάποδες (κατὰ Κερραμόπουλλον, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 9), οἱ Μιρδίται εἶναι Μαρδαῖται (βλ. κατώτερω, σελ. 254, σημ. 1), κλπ. Οἱ Τόσκοι ἢ Τόσκοι — οἱ ὅποιοι, κατὰ τὸν Stojkon, εἶναι Τροῦσκοι (ἢ Τροῦσκοι) τῆς Παλαιστίνης — ἔδωσαν λαβὴν νὰ διατυπωθῇ ἄλλη παράδοξος θεωρία, ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ προέρχονται ἐκ Δακίας καὶ ὅτι ἐν ἐκ τῶν Δακικῶν ἢ Θρακοϊλλυρικῶν φύλων, οἱ Κοστοβῶκοι, κατελθόντες κατὰ τὸν Β' αἰῶνα μ.Χ. μέχρι τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος, εἶναι οἱ σημερινοὶ Τόσκοι, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι αἱ πρῶται συλλαβαὶ τοῦ ὀνόματος, τὸ δυσύλλαβον Κόστο ἠδύνατο νὰ γίνῃ κατὰ μετάθεσιν Τόσκο! Πρόκειται περὶ θεωρίας τὴν ὁποίαν διετύπωσε διαπρεπῆς κατὰ τὰ ἄλλα γλωσσολόγος, ὁ Ρουμᾶνος ἀκαδημαϊκὸς B. P a s d e u, *Cine sunt Albanezii?* [= Τίνες εἶναι οἱ Ἀλβανοί;], *Analele Academiei Române* 23 (1901/2), σελ. 103 - 113. — Τὰ ἀνωτέρω ἐνθυμίζουσι τοὺς γενεαλογικοὺς μύθους καὶ τὰς παρετυμολογίας τῆς μνημονευθείσης (ἀνωτέρω, σελ. 220, σημ. 2) ἀφελοῦς διηγήσεως περὶ τῆς «Ἱστορίας τῶν Λογγιβάρδων»: Ἰστέον ὅτι ὁ Βάρ ἔσχε γυναικα λεγομένην Λεγγά· οὗτος ὁ Βάρ ἔκτισε καὶ τὴν μεγάλην Βάρην καὶ ἐκάλεσεν αὐτὴν ἐπὶ τῷ ἰδίῳ ὀνόματι. Ἐγέννησεν δὲ καὶ ἐκ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τῆς Λεγγᾶς υἱοὺς πέντε, ὧν τὰ ὀνόματα εἰσὶν οὕτως· τὸν Σέρ, ἐξ αὐτοῦ γὰρ ἡ γενεὰ οἱ καλούμενοι Σέρβοι, β' τὸν Κάλον, ἐξ αὐτοῦ οἱ Καλαυροὶ· τρίτον τὸν Μέλφιν, ἐξ αὐτοῦ οἱ Μελφιτιανοί· τέταρτον τὸν Ἀρβάν, ἐξ αὐτοῦ οἱ Ἀρβανίται· πέμπτον τὸν Βίονα, ἐξ αὐτοῦ γὰρ οἱ Βενετικοί. Ἐδιδασκίρισαν δὲ οὗτοι ἕκαστος εἰς ἴδιον τόπον καὶ ἐπληθύνθησαν καὶ ἐκλήθησαν οἱ τόποι κατὰ τὸ πατρικὸν τὸ ἐκπαλαι ὄνομα, οἷον ἀπὸ τοῦ Σέρ Σερβεία, ἀπὸ τοῦ Κάλου Καλαυρία, ἀπὸ τοῦ Μέλφι Μελφιτιανοί, ἀπὸ τοῦ Ἀρβάν Ἀρβανον καὶ ἀπὸ τοῦ Βίονος Βενετία, ὁμοῦ Λογγιβαρδία, οἷον ἀπὸ τοῦ Βάρ καὶ τῆς Λεγγᾶ.

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω ὁ συγγραφεὺς προσθέτει καὶ τοὺς *Μαρδαῖτας* τοῦ Λιβάνου, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται δῆθεν οἱ *Μιρδίται* τῆς βορείου Ἀλβανίας¹, ἀλλὰ καὶ ἀριθμὸν τινα Ρώσων, οἱ ὅποιοι ὑπηρετοῦν ὡς μισθοφόροι τῶν Βυζαντινῶν.

Ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐξηγεῖ κατὰ ποῖον τρόπον καὶ διὰ ποῖον λόγον πάντες οἱ ἀνωτέρω, ἀπὸ Σκωτίας μέχρι Λιβάνου περιφερόμενοι μισθοφόροι *sclopetarii*, συνεκεντρώθησαν εἰς τὰ ἀπρόσιτα ὄρη τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας καὶ πῶς συνεχωνεύθησαν εἰς τὸν ὁμοιογενῆ καὶ ὁμόγλωσσον λαὸν τῶν *Shqipëtar*.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, θὰ ἦτο μάταιον, ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ κύριον θέμα τῆς παρούσης, ἦτοι εἰς τοὺς Ἀλβανούς τοῦ Ἀτταλειάτου, νὰ ζητήσωμεν ἀπὸ τὸν εὐφάνταστον Βούλγαρον ἐρευνητὴν — τοῦ ὁποίου ἄλλαι ἐργασίαι, ἄσχετοι πρὸς τὴν «ἐθνογένεσιν» τῶν Ἀλβανῶν, εἶναι, ὡς πληροφοροῦμαι, ἀξιόλογοι — νὰ προσκομίσῃ πειστικὰς μαρτυρίας ὅτι οἱ ἐν Ἰταλίᾳ μνημονεύμενοι ἐκεῖνοι Ἀλβανοὶ τοῦ 1040 καὶ οἱ σημερινοὶ ὁμώνυμοι κάτοικοι τῆς Βαλκανικῆς συνδέονται καθ' οἰονδήποτε τρόπον πρὸς τὴν ἀσαφῆ καὶ ἀπροσδιόριστον Ἀλβανίαν τῆς Σκωτίας.

* * *

Ἐθεωρήσαμεν σκόπιμον νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἐν ἐπιμέτρῳ εἰς τὰ πρόσφατα περὶ Ἀλβανῶν δημοσιεύματα τῶν Ducellier καὶ Stojkon, ἐπειδὴ ταῦτα δὲν ἔχουν εἰσέτι κριτῆ καὶ ἀνασκευασθῆ ὡς ἔδει, οὕτω δὲ ὑπῆρχε πιθανότης νὰ νομισθῆ ὅτι ἀποτελοῦν τὴν τελευταίαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου λέξιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Ἡ ἐπανασυζήτησις πάντων σχεδὸν τῶν ἐπιμάχων προβλημάτων, γενικῶν καὶ ἐπὶ μέρους, καὶ ὁ ἐλεγχος ἀβασίμων ἢ σφαλερῶν ἀπόψεων, ἐνίοτε δὲ καὶ αὐθαιρέτων ἢ ἀλληλοσυγκρουομένων θεωριῶν, παρέσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταφανῆ, πιστεύομεν, ὅτι, ὅσα ἔχομεν ὑποστηρίζει περὶ τῶν Ἀλβανῶν (1040) καὶ τῶν Ἀρβανιτῶν (1079) τοῦ Ἀτταλειάτου, περὶ Ἀρβάνου ἢ Ἀρβάνων τῆς Ἄννης Κομνηνῆς κτλ., εἶναι τὰ μόνα ἐπὶ τῶν πηγῶν, ἐπὶ τῶν γλωσσικῶν κανόνων καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας θεμελιούμενα.

*ΕΡΑΣ Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ

1. Τὴν γνώμην ταύτην, ἣ ὁποία δὲν ἐγένετο ἀποδεκτὴ, διευτύπωσαν παλαιότερον ἄλλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Rambaud καὶ ὁ Κ. Σάθας. Βλ. Κ. Ἀ μ ά ν τ ο υ, *Μαρδαῖται*, Ἑλληνικά 5 (1932), σελ. 130 - 136 [= *Γλωσσικὰ Μελετήματα*, Ἀθήναι 1964, σελ. 362 - 369].

